

PARTICIPATIEMAPPING

Radarweg 60
1043 NT Amsterdam

www.tno.nl

T +31 88 866 50 10

TNO-rapport**TNO 2021 P10528****Burgerparticipatie in Nederland:
participatiemethoden bij thema's nationaal
klimaatbeleid, windenergie op land en
aardgasvrije wijken**

Datum	November 2021
Auteur(s)	Geerte Paradies, Ruben Peuchen, Marissa Hoekstra, Amber Geurts, Gianna Marsman, en Maaïke Roelofs
Aantal pagina's	76 (incl. bijlagen)
Aantal bijlagen	3
Projectnaam	KIP 2021 OPETS KVE
Projectnummer	060.47573

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van TNO.

Indien dit rapport in opdracht werd uitgebracht, wordt voor de rechten en verplichtingen van opdrachtgever en opdrachtnemer verwezen naar de Algemene Voorwaarden voor opdrachten aan TNO, dan wel de betreffende terzake tussen de partijen gesloten overeenkomst.

Het ter inzage geven van het TNO-rapport aan direct belanghebbenden is toegestaan.

© 2021 TNO

Samenvatting

1. Inleiding

In het Klimaatakkoord (2019) zijn afspraken gemaakt om burgers te betrekken bij verschillende veranderingen in de transitie naar een duurzame maatschappij. In dat akkoord is een hoofdstuk opgenomen met afspraken over het bevorderen van draagvlak. Ook worden ingrediënten benoemd van een aanpak om draagvlak voor het klimaatbeleid te bevorderen en te behouden, onder andere door in te zetten op burgerparticipatie. Zo wordt genoemd dat er - naast lokale en regionale participatie - op landelijk niveau burgerparticipatie kan plaatsvinden om zicht te bieden op wensen en zorgen van burgers op het gebied van klimaatverandering en (landelijk) klimaatbeleid.

Op dit moment is er geen totaalbeeld van burgerparticipatie in Nederland op het gebied van de transitie naar een duurzame maatschappij. In dit onderzoek verstaan we onder burgerparticipatie: activiteiten waarbij gevraagd of ongevraagd (bezien vanuit de overheid) burgers zich bezighouden met een onderwerp binnen het thema energie en klimaat, zoals bevroegd worden over, praten over, een mening geven, meedoen, meebeslissen en actievoeren.

Het ontbreken van een totaalbeeld maakt het lastig voor overheden om doelgericht participatie in te zetten en hierin onderbouwd keuzes te maken, bijvoorbeeld in bepaalde methoden of schaalniveaus. Onderzoeksvragen die daaruit voortkomen en centraal staan in dit onderzoek zijn:

- Welke participatiemethoden zijn de afgelopen jaren (eind 2017-begin 2021) ingezet om burgers in staat te stellen hun mening en belang in te brengen en mee te denken?
- Welke groepen burgers maken gebruik van de participatiemethoden en welke minder?
- Welke percepties van burgers komen naar voren uit de toegepaste participatiemethoden? Hoe denken mensen over de verschillende vraagstukken binnen de thema's nationaal klimaatbeleid, windenergie op land en aardgasvrije wijken?

2. Participatiemapping

Een neven doel van dit onderzoek is het toetsen van de bruikbaarheid van de gebruikte methodiek genaamd participatiemapping. Dit is een relatief nieuwe methodiek voor het schetsen van een totaalbeeld van het participatielandschap, ontwikkeld door onderzoekers in het Verenigd Koninkrijk. Een voordeel van de participatiemapping methodiek is dat het andere inzichten kan opleveren dan met bijvoorbeeld een vragenlijst of interviews kunnen worden verkregen.

3. Methode

Participatiemapping bestaat uit twee fasen:

- 1 Het zoeken van documenten middels zoekmachines waarin participatiecases beschreven staan, en
- 2 Het coderen of 'mappen' van de gevonden cases in een spreadsheet, om hier vervolgens grafieken van te maken en conclusies over te trekken.

We hebben gewerkt met drie verschillende thema's waarvoor participatiecases gezocht zijn. We kwamen tot een steekproef van 28 cases rondom nationaal klimaatbeleid, 25 cases voor windenergie op land en 93 cases voor aardgasvrije wijken. Doordat er geen volledig overzicht van participatiecases beschikbaar is, was het niet mogelijk om uitspraken te doen over de representativiteit van de steekproef. De methode van participatiemapping zoals deze door ons is ingezet geeft nieuwe inzichten, maar heeft ook beperkingen (zie paragraaf 5.3.1). De in dit project toegepaste methodiek participatiemapping schetst bijvoorbeeld een deel van het participatielandschap, maar is niet compleet. Omdat we ons bewust zijn van deze kanttekeningen trekken we alleen conclusies over de algemene beelden die naar voren zijn gekomen.

4. Conclusies over het participatielandschap:

De steekproef laat zien dat er ruimte is voor meer directe participatie bij klimaatbeleid op nationaal niveau

Bij nationaal klimaatbeleid zijn methoden ingezet die zijn gericht op het beïnvloeden van beleid (activisme georganiseerd door ngo's) of het bepalen van draagvlak voor beleid (vragenlijsten) en weinig interactieve en deliberatieve (op dialoog gerichte) methoden. Bij aardgasvrije wijken en windenergie op land werden meer verschillende participatiemethoden ingezet, en vooral ook meer interactieve methoden. Er lijkt een 'witte vlek' te zijn bij het thema nationaal klimaatbeleid op het gebied van interactieve en deliberatieve methoden: het bespreken van kwesties en informatie om tot een weloverwogen standpunt te komen. Uit verschillende participatiecases blijkt wel een bredere behoefte van burgers om betrokken te worden. Dit roept de vraag op of ngo's deze behoefte om een geluid te laten horen invullen door mensen te mobiliseren, en de vraag of de nationale overheid wel voldoende gehoor geeft aan de (kennelijk aanwezige) behoefte van burgers om mee te praten over het nationale beleid.

Bij de thema's windenergie en aardgasvrije wijken worden veel verschillende vormen van participatie ingezet

Bij de thema's windenergie op land en aardgasvrije wijken is al meer ervaring met diverse vormen van participatie. Ook bij de Regionale Energiestrategieën (RES) is, in een quickscan bij gemeenten, een divers landschap gevonden (Onderzoeksbureau EMMA, 2021).

In de steekproef wordt (waar bekend) bij aardgasvrije wijken vooral ingezet op kleinschalige participatie

De aantallen deelnemers verschillen tussen participatiemethoden. Aan activisme nemen soms (maar lang niet altijd) grote aantallen deel, soms wel 40.0000. Ook aan vragenlijsten nemen grote aantallen burgers deel. Bij huiskamerbijeenkomsten, workshops, community acties, klankbordgroepen en excursies nemen de kleinste aantallen deel (minder dan 100). Bij windenergie op land en aardgasvrije wijken is vaak onbekend hoeveel mensen deelnamen. Waar dit wel bekend is wordt bij aardgasvrije wijken vooral ingezet op kleinschalige participatie. Het lijkt logisch dat kleinschalige vormen van participatie worden gekozen op wijkniveau, aangezien een wijk een kleinere schaal is dan een land. De vraag is of deze kleinschaligere participatie ook geschikt is voor opschaling van de energietransitie.

De steekproef laat zien dat burgers doorgaans laat in het beleidsproces betrokken worden bij de thema's windenergie en aardgasvrij

Bij het thema nationaal klimaatbeleid in deze steekproef wordt participatie vooral ingezet bij het opstellen van het beleid middels vragenlijsten en activisme. Bij windenergie op land wordt participatie vaak ingezet in een latere fase: bij het maken van implementatieplannen en bij de uitvoering (financiële participatie). Dit kan komen doordat er in de steekproef vooral windprojecten voorkwamen. Daarnaast is dit nu mogelijk aan het veranderen door het proces dat ingericht is bij de Regionale Energiestrategieën. Bij aardgasvrije wijken wordt participatie voornamelijk ingezet bij het maken van implementatieplannen. Het roept de vraag op of het meerwaarde zou bieden burgerparticipatie in een eerdere fase in te zetten. Vanuit de Omgevingswet zal dat op termijn wel gevraagd worden (aardgasvrijewijken.nl, 2021).

Niet alle burgerparticipatie in de steekproef wordt georganiseerd vanuit overheden

Bij het thema nationaal klimaatbeleid komt het initiatief van ngo's of de Rijksoverheid, bij aardgasvrije wijken veelal van gemeenten, energie coöperaties en bewoners, en bij windenergieprojecten van bedrijven (projectontwikkelaars) en energiecoöperaties. Naast participatiemomenten die door overheden worden georganiseerd zijn er dus ook bedrijven en energiecoöperaties die participatie organiseren.

Het is in deze steekproef meestal onbekend welke groepen participeren

Over het algemeen is er weinig informatie beschikbaar in de geraadpleegde bronnen over de kenmerken van de burgers die participeerden. Deze informatie is vrijwel alleen bekend wanneer het gaat om vragenlijsten. Voor andere vormen van participatie die bijvoorbeeld via websites en kranten gevonden zijn, wordt niets vermeld over geslacht, leeftijd, of opleidingsniveau.

De steekproef toont verschillende percepties van burgers

Gezien de beperkte bronnen geeft dit onderzoek geen representatief beeld van de meningen van burgers. Op basis van de beschikbare informatie zien we een aantal percepties (onder meer zorgen en wensen) van burgers. Inzicht in deze percepties kan helpen om de transitie naar een duurzame maatschappij soepeler te laten verlopen.

In de steekproef vinden we de volgende percepties:

- Er zijn burgers die de klimaatdoelen en de noodzaak voor klimaatbeleid steunen.
- Er zijn burgers die zich zorgen maken over kosten en rechtvaardigheid van verschillende beleidsmaatregelen.
- Burgers verschillen in de mate waarin ze zelf actief zijn op het gebied van verduurzaming van hun huis en wijk.
- Er zijn burgers die meer informatie willen over het aardgasvrij worden van hun woning en die verwachten initiatief van de gemeente.
- Er zijn burgers die het prettig vinden om betrokken te worden bij besluiten.

5. Aanbevelingen

Onderzoek de potentie van meer interactieve burgerparticipatie bij het nationaal klimaatbeleid

Onderzoek de mogelijkheden zijn om burgers direct te laten meepraten en discussiëren over nationaal klimaatbeleid. Kijk wat de toegevoegde waarde kan zijn van participatie, en welke manieren er zijn om de participatie vorm te geven. Zoek daarbij aansluiting bij nationale wetgeving en de ontwikkeling van nieuwe beleid. Kijk bijvoorbeeld naar een koppeling met de nationale klimaatwet.

Betrek burgers eerder in het proces van besluitvorming en implementatie

Bekijk of mogelijkheden kunnen worden benut om burgers eerder te betrekken in het beleidsproces bij de thema's aardgasvrije wijken en windenergie op land en wat de effecten hiervan zijn. Hoe eerder burgers betrokken worden in het proces naar implementatie toe, hoe minder beslissingen er al genomen zijn. Zo worden zij minder vaak met besluiten geconfronteerd waarvan ze niet weten hoe deze tot stand zijn gekomen. Dat komt de ervaren procedurele rechtvaardigheid ten goede. Het is dus belangrijk om burgers zo vroeg mogelijk in het proces mee te nemen om hen echt ruimte te geven tot meebeslissen.

Organiseer monitoring van en onderzoek naar burgerparticipatie

We zien dat we nog geen compleet beeld van het burgerparticipatielandschap hebben, en van welke burgers participeren. Het creëren van dit beeld is niet eenvoudig. Redenen hiervoor zijn onder andere dat het lastig en tijdrovend is om (vrijwel) alle participatie cases te vinden, en er vaak niet goed wordt gedocumenteerd wie er participeert en wat de perceptie was van burgers van het participatieproces. Het samenbrengen van welke (rode draden in de) percepties naar voren komen uit de verzamelde participatiecases biedt waardevolle inzichten. Een aanbeveling is daarom om burgerparticipatie integraal en samenhangend te monitoren: wat wordt er ondernomen, wie nemen hier aan deel, en wat zijn de effecten? Om de juiste informatie te verzamelen, registreren, interpreteren, en hiervan te leren zullen burgers, partijen die de participatie organiseren (lokale, regionale, en nationale overheden, maar ook bijvoorbeeld ngo's) en onderzoekers moeten samenwerken. Hierbij kunnen geleerde lessen uit het huidige onderzoek worden benut. In het rapport worden (meer) mogelijkheden beschreven voor het verbeteren van (de toepassing van) de methodiek participatiemapping en voor vervolgonderzoek op het gebied van burgerparticipatie. Ook kunnen de ervaringen die worden opgedaan bij verschillende thema's uitgewisseld worden, ook buiten het domein van de transitie naar duurzame energie (zoals ruimtelijke ordening en mobiliteitsbeleid).

Tot slot concluderen we dat het huidige onderzoek heeft bijgedragen aan het vergroten van kennis van de praktijk van burgerparticipatie, maar dat het onderzoek ook laat zien dat er nog veel onbekend is op dit gebied. De genoemde aanbevelingen geven richting om hier verbetering in aan te brengen.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inhoudsopgave	6
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Doel van het onderzoek: het schetsen van het participatielandschap	8
1.3 Onderzoeksvragen	9
1.4 Aanpak: participatiemapping	10
1.5 Afbakening	10
1.6 Leeswijzer	11
2 Burgerparticipatie en participatiemapping	12
2.1 Burgerparticipatie	12
2.2 Participatiemapping	13
2.3 Participatiemapping aangepast voor deze studie	16
3 Methode	18
3.1 Inclusiecriteria	18
3.2 Zoekstrategie	18
3.3 Zoekwoorden	19
3.4 Analyse van de cases middels 'mapping'	20
4 Resultaten	25
4.1 Interpretatie van de resultaten	25
4.2 Beschrijving van de steekproef	26
4.3 Onderzoeksvraag 1: Type participatiemethoden	28
4.4 Onderzoeksvraag 2: Kenmerken van participanten	37
4.5 Onderzoeksvraag 3: Percepties van participerende burgers	38
5 Conclusie en discussie	41
5.1 Participatiemapping	41
5.2 Participatielandschap en aanbevelingen	43
5.3 Discussie	47
Referenties	52

Bijlage(n)

A Bijlage - Overzicht van de cases

B Bijlage - Overige Figuren

C Bijlage - Toelichting quickscan Regionale Energiestrategieën

1 Inleiding

Naar aanleiding van het proces waarin het Klimaatakkoord in 2019 tot stand kwam, vraagt de Nederlandse overheid zich af hoe burgers betrokken zijn bij de transitie naar een duurzame maatschappij. De vraag aan TNO vanuit het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) is te onderzoeken hoe op dit moment het participatielandschap eruitziet. Bij welke thema's zijn burgers betrokken en op welke wijze? In dit hoofdstuk geven we een beschrijving van de aanleiding, de doelen van het onderzoek, de onderzoeksvragen, de aanpak en de afbakening van het onderzoek.

1.1 Aanleiding

In het Klimaatakkoord zijn afspraken gemaakt over burgerparticipatie

In het Klimaatakkoord zijn afspraken gemaakt met bedrijven en maatschappelijke organisaties over de reductie van broeikasgassen. Na het tot stand komen van het Klimaatakkoord (zie o.a. Kamervragen, 2020), maar ook al gedurende het proces, zijn vragen gesteld bij de mate waarin de betrokken organisaties een juiste vertegenwoordiging van de Nederlandse samenleving vormen en of er niet ook burgers direct betrokken hadden moeten worden, en niet alleen via organisaties die indirect een gedeelte van de belangen van burgers vertegenwoordigen¹ of volksvertegenwoordiging. Het Nederlands Platform Burgerparticipatie en Overheidsbeleid (NPBO) stuurde over dit gebrek aan burgerbetrokkenheid een open brief aan minister Wiebes (NPBO, 2018). Ook de Raad voor Openbaar bestuur komt tot de conclusie dat de burger onvoldoende betrokken was, maar stelt ook: *“De vraag waar de burger substantieel werd vertegenwoordigd aan tafel is daarmee wellicht terecht. Aan de andere kant kan worden gesteld dat de plek van het algemeen belang moet worden vertegenwoordigd in het parlement en niet aan een sectortafel”* (Raad voor het Openbaar Bestuur, 2020). Door deze vragen over de vertegenwoordiging van burgers ontstond er extra aandacht voor het betrekken van burgers.

In het Klimaatakkoord (2019) is een hoofdstuk opgenomen met afspraken over het bevorderen van draagvlak. Hier worden ingrediënten benoemd van een aanpak om draagvlak voor het klimaatbeleid te bevorderen en te behouden, onder andere door in te zetten op burgerparticipatie. Genoemd worden het belang van (financiële) burgerparticipatie bij de Regionale Energiestrategieën (RES) met de ruimtelijke inpassing per regio voor grootschalige energie opwek (zon, wind, maar ook warmte) evenals bij de lokale transitie naar aardgasvrije wijken. Ook wordt genoemd dat er daarnaast op landelijk niveau burgerparticipatie plaats kan vinden om zicht te bieden op wensen en zorgen van burgers op het gebied van klimaatverandering en (landelijk) klimaatbeleid.

Nu de uitvoering van veel maatregelen is gestart, wordt het belang van directere en bredere betrokkenheid van burgers zichtbaar. Burgers willen beter betrokken worden dan nu gebeurt (zie bijvoorbeeld NOS, 2020). Deze betrokkenheid wordt, zoals eerder genoemd, onder meer lokaal en regionaal belegd.

---

¹ Zie Klimaatakkoord.nl (2018) voor een overzicht van alle partijen aan de verschillende klimaat tafels.

Overzicht van ingezette burgerparticipatie in Nederland ontbreekt

Om gericht verbeteringen aan te brengen op het gebied van burgerparticipatie is het nodig om meer inzicht te krijgen in de mogelijkheden die er op dit moment zijn, ofwel hoe het participatielandschap eruit ziet. Hoe achterhalen we wat Nederlanders echt belangrijk vinden bij het klimaat- en energiebeleid?

Overzicht van betrokkenheid verschillende groepen burgers ontbreekt

Ook is het onduidelijk of individuele burgers en bepaalde groepen burgers wel voldoende toegang hebben tot het besluitvormingsproces. Zijn zij in staat om deel te nemen aan het besluitvormingsproces? Daarnaast is het onduidelijk of verschillende maatschappelijke groepen en hun perspectieven goed vertegenwoordigd zijn in het besluitvormingsproces. Wordt er voldoende geluisterd naar de verschillende perspectieven en zijn verschillende groepen goed vertegenwoordigd? Aan participatie nemen vaak de 'usual suspects' deel. Dit houdt in dat een kleine groep actieve burgers bij bijvoorbeeld alle participatiebijeenkomsten komt opdagen en daar actief deelneemt. De grootste groep Nederlanders lijkt minder gemotiveerd tot deelname in het algemeen (Dreijerink, Kruize & van Kamp, 2008). Literatuur over burgerparticipatie spreekt van de autochtone, hoogopgeleide man van middelbare leeftijd die vooral deelneemt (Tonkens & Verhoeven, 2019; Tonkens en Verhoeven, 2012). Ook wordt verondersteld dat burgers die belang ervaren bij het onderwerp, voordeel hebben bij het beïnvloeden van de beslissing, en de expertise en tijd hebben om deel te nemen, vaker participeren (Mouter en collega's, 2021). Toch zijn er ook onderzoeken naar burgerparticipatiecases waarbij bijvoorbeeld wel veel lager opgeleiden deelnemen (de Wilde en collega's, 2014), of verschillende allochtone groepen goed vertegenwoordigd zijn (Tonkens en Verhoeven, 2021). Onderzoek laat zien dat het mogelijk is om middels sociaal werkers meer verschillende burgers te betrekken (o.a. Tonkens & Verhoeven, 2019; Tonkens en Verhoeven, 2012). Zover wij weten zijn er echter geen (recente) publicaties beschikbaar over de kenmerken van burgers die participeren, zeker niet wanneer het gaat om burgerparticipatie in de energietransitie.²

Op dit moment is er nog geen totaalbeeld van burgerparticipatie in Nederland op het gebied van de transitie naar een duurzame maatschappij. Hierdoor kunnen we niet monitoren of de voorgenomen burgerparticipatie inderdaad plaatsvindt, welke burgers wel en niet deelnemen en welke percepties van burgers naar voren komen vanuit de verschillende participatiemomenten of -processen. Het ontbreken van deze informatie maakt het lastig om bij te sturen door de Rijksoverheid.

1.2 Doel van het onderzoek: het schetsen van het participatielandschap

In Nederland is er nog geen totaaloverzicht van bestaande participatieactiviteiten die plaatsvinden rond klimaat en de energietransitie, onder andere omdat veel burgerparticipatie decentraal plaatsvindt. Ook is er daardoor niet altijd voldoende inzicht in de percepties van burgers die uit participatieactiviteiten naar voren komen. Zo'n totaalbeeld is wel nodig om te analyseren hoe het Nederlandse 'participatielandschap' eruit ziet.

---

² Wanneer we mensen uit de praktijk spreken horen we vaak het beeld van de hoogopgeleide witte man van pensioenleeftijd die participeert. Dit beeld is echter niet gedocumenteerd.

Met het participatielandschap bedoelen we het totaal aan activiteiten, waarover deze gaan en wie er meedoen, kortom: de informatie over hoe burgerparticipatie in Nederland is georganiseerd. Hieruit kan worden afgeleid waar het aan ontbreekt (witte vlekken) en welke aanvullingen of verbeteringen aan het participatielandschap de grootste toegevoegde waarde zouden hebben. Deze studie maakt een begin met het in beeld brengen van de Nederlandse participatieactiviteiten voor drie thema's binnen het beleidsterrein energie en klimaat: nationaal klimaatbeleid, windenergie op land, en aardgasvrije wijken. Burgerparticipatie bij de Regionale Energiestrategieën (RES) hebben we in dit onderzoek niet bekeken. Wel komen we in het hoofdstuk Conclusie en discussie terug op een eerste onderzoek naar burgerparticipatie bij de RES (Onderzoeksbureau EMMA, 2021).

Dit onderzoek heeft als doel om inzicht te bieden in de activiteiten waarmee burgers in Nederland hun mening kunnen delen, de mate waarin aan deze activiteiten wordt deelgenomen en door welke doelgroepen. Hiermee wordt een feitelijk beeld gegeven van hoe het participatielandschap eruitziet, om vervolgens aanbevelingen te doen over de gerichte verrijking van het bestaande participatielandschap in Nederland. Dit onderzoek is daarmee uniek; het is het eerste onderzoek in Nederland dat een start maakt met het integraal in kaart brengen van het participatielandschap en gaat hierbij verder dan studies waarbij een of enkele participatiecases worden geëvalueerd.

1.3 Onderzoeksvragen

In dit onderzoek hebben we het participatielandschap onderzocht in drie thema's binnen het beleidsterrein energie en klimaat: nationaal klimaatbeleid, windenergie op land en aardgasvrije wijken. De volgende onderzoeksvragen staan in dit onderzoek centraal:

- 1 Welke participatiemethoden zijn de afgelopen jaren (eind 2017- begin 2021) ingezet om burgers in staat te stellen hun mening en belang te delen en mee te denken? Binnen deze onderzoeksvraag stellen we de volgende deelvragen:
  - a. Welke participatiemethoden worden vaak ingezet?
  - b. Hoeveel burgers worden betrokken via deze participatiemethoden?
  - c. Wat is de timing van de participatiemethoden in het beleidsproces?
  - d. Wie is de initiator van de participatiemethoden?
- 2 Welke groepen burgers maken gebruik van de participatiemethoden en welke minder? Hierbij kijken we naar:
  - a. Geslacht van de betrokken burgers
  - b. Leeftijd van de betrokken burgers
  - c. Opleidingsniveau van de betrokken burgers
- 3 Welke percepties komen naar voren uit de toegepaste participatiemethoden? Hoe denken mensen over de verschillende vraagstukken binnen de thema's?

1.4 Aanpak: participatiemapping

In het Verenigd Koninkrijk heeft het [UK Energy Research Centre](#) een methode ontwikkeld om integraal inzichtelijk te maken welke mogelijkheden tot burgerparticipatie er worden geboden en gebruikt. Dit wordt 'mapping' genoemd (Pallett, Chilvers & Hargreaves, 2019). Deze methode is in dit onderzoek toegepast om meer inzicht te verkrijgen in de mogelijkheden die burgers hebben om mee te praten over klimaat- en energiebeleid, de mate waarin die mogelijkheden worden benut en door welke maatschappelijke groepen. Deze methode wordt verder toegelicht in het volgende hoofdstuk.

Een voordeel van de aanpak is dat het andere inzichten kan opleveren dan met bijvoorbeeld vragenlijsten of interviews verkregen kunnen worden. Vragenlijsten en interviews gebruiken namelijk altijd een bepaalde framing van een onderwerp door de wijze waarop de vragen worden gesteld. Participatiemapping maakt het mogelijk verschillende (geschreven) bronnen mee te nemen vanuit verschillende 'frames' (zoals het activistische frame) en te combineren tot een meer integraal beeld, mits er voldoende informatie over beschikbaar is. Hierdoor is het waarschijnlijk dat je meer of andere zaken te weten komt dan wanneer je bijvoorbeeld alleen gemeentes bevraagt over burgerparticipatie in hun gemeente. Aangezien deze methode echter nog niet vaak is ingezet, is een neven doel van dit onderzoek het toetsen van de bruikbaarheid van participatiemapping voor het schetsen van het participatielandschap.

1.5 Afbakening

Dit onderzoek heeft als doel het in kaart brengen van het Nederlandse burgerparticipatielandschap omtrent het klimaat- en energiebeleid. Om de scope van dit project af te bakenen is in overleg met opdrachtgever EZK gekozen voor drie thema's, namelijk: 1) nationaal klimaatbeleid, 2) windenergie op land en 3) aardgasvrije wijken. We hebben hiervoor gekozen omdat we verwachten dat voor nationaal klimaatbeleid nog weinig participatiemomenten worden aangeboden, terwijl er bij windenergie al meer ervaring is opgedaan met verschillende methoden. Aardgasvrije wijken is gekozen omdat dit sinds enkele jaren een belangrijk thema is waar burgers mee te maken gaan krijgen in hun woning.

Thema Nationaal Klimaatbeleid

- Dit thema gaat over beleid waarbij mitigeren van klimaatverandering centraal staat, zonder specifiek op één technologie te focussen.
- Binnen de scope van dit thema vallen bijvoorbeeld participatiemethoden zoals een klimaatmars, burgerpanel, of een vragenlijst over beleidspakketten.
- Buiten de scope van dit thema vallen specifieke onderwerpen, bijvoorbeeld smart cities, een specifiek windpark en zaken als klimaatadaptatie.

Thema Windenergie op Land

- Dit thema gaat over windparken op land. Bij de selectie van cases is geen rekening gehouden met specificaties van windparken (zoals aantal windmolens of aantal opgewekte KWh).

Thema Aardgasvrije wijken

- Dit thema gaat over burgerparticipatie rondom het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving in Nederland, zonder specifiek op één technologie te focussen.
- Binnen de scope van dit thema vallen bijvoorbeeld initiatieven voor aardgasvrij, het Programma Aardgasvrije Wijken (dat in 2018 27 proeftuinen subsidieerde, en in 2020 19 extra; Aardgasvrijewijken.nl, 2021b), de onderwerpen zoals beschreven in de hoofdstukken over de gebouwde omgeving in het Klimaatakkoord en de wetgeving rondom warmtenetten. Daarnaast vallen hieronder onderwerpen zoals warmtenetten, aardgasvrij-ready, warmtepompen en duurzame woningen.

1.6 Leeswijzer

- Hoofdstuk 2 gaat in op wat wij in dit onderzoek verstaan onder burgerparticipatie, beschrijft de methode die we hebben toegepast (participatiemapping) en hoe we deze methode hebben aangepast voor het doel van dit onderzoek.
- Hoofdstuk 3 beschrijft hoe we de methode hebben toegepast bij de drie thema's.
- Hoofdstuk 4 beschrijft de resultaten van het onderzoek per onderzoeksvraag.
- Hoofdstuk 5 beschrijft de analyse van de resultaten per thema.
- Hoofdstuk 6 beschrijft de conclusies die we trekken en bijbehorende aanbevelingen. Ook beschrijven we beperkingen aan de methodiek alsmede aanbevelingen voor verbetering. We sluiten het hoofdstuk af met mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

2 Burgerparticipatie en participatiemapping

In dit hoofdstuk geven we een korte introductie van wat wij verstaan onder burgerparticipatie, beschrijven we eerder onderzoek waarbij participatiemapping is ingezet en hoe we de participatiemappingmethode hebben aangepast voor het huidige onderzoek.

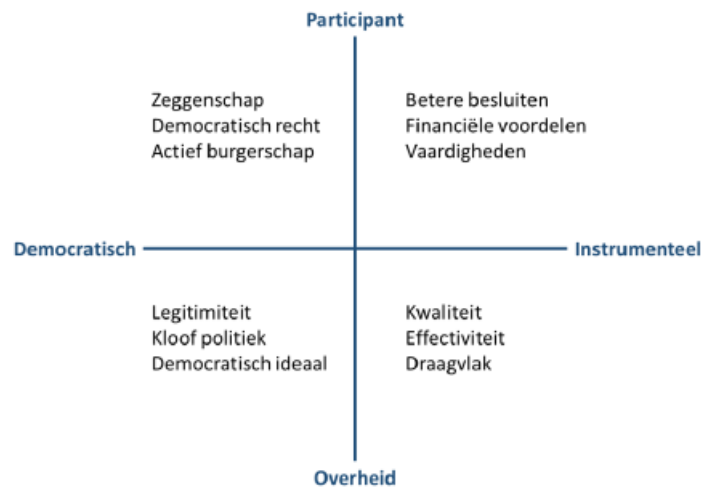
2.1 Burgerparticipatie

Burgerparticipatie is een centraal thema in de energietransitie. De grote veranderingen die de energietransitie met zich meebrengt, komen steeds dichterbij de directe leefomgeving van bewoners. In Nederland wordt het daarmee ook steeds noodzakelijker om burgers te betrekken. Vanuit de Omgevingswet wordt bijvoorbeeld gesteld dat iedereen zou moeten kunnen reageren en meedenken bij het maken van klimaat- en energieplannen die effect hebben op de directe leefomgeving (VNG, 2019). Het Klimaatakkoord geeft daarnaast aan dat er gestreefd moeten worden naar dat bij hernieuwbare energieprojecten op land 50% van de productie in eigendom van de burgers en bedrijven in de lokale omgeving komt (Klimaatakkoord, 2019). Daarnaast wordt van gemeenten gevraagd dat zij hun wijken van het aardgas af halen en hier burgers bij betrekken (ibid.).

Er zijn veel verschillende definities van (burger)participatie (Visser, Popering-Verkerk, & Buuren, 2019). Wat we in dit onderzoek verstaan onder burgerparticipatie zijn activiteiten waarbij gevraagd of ongevraagd (bezien vanuit de overheid) burgers zich bezighouden met een onderwerp binnen het thema energie en klimaat, zoals bevestigd worden over, praten over, een mening geven, meedoen, meebeslissen en actievoeren.

Waarom burgerparticipatie?

Hoofdredeën voor het betrekken van burgers door de overheid kunnen zijn 1) het verbeteren van de kwaliteit en effectiviteit van een plan, 2) meer begrip en draagvlak voor de uitkomsten van de besluiten creëren onder burgers en 3) het versterken van de democratie: het creëert legitimiteit voor besluiten (Pelletier, 1999; Kennisknooppunt Participatie, 2020). Uit eerder onderzoek weten we dat twee toepassingen van burgerparticipatie dominant lijken in de energietransitie (Owens en Driffill, 2008). Aan de ene kant wordt burgerparticipatie toegepast om de sociale acceptatie van nieuwe technologieën en/of infrastructuren voor de energietransitie te vergroten (draagvlak vergroten). Daarnaast wordt burgerparticipatie ingezet om maatschappelijk gedrag te veranderen om beleidsdoelen te behalen (ibid). Dit laatste punt is een uitbreiding van het vergroten van draagvlak, die voorbij het creëren van begrip gaat en ook gedragsverandering omvat. Visser, Popering-Verkerk en Buuren (2019) beschrijven vier kwadranten met participatiemotieven die instrumenteel dan wel democratisch zijn, en of dit vanuit de participant of vanuit de overheid gezien is (zie Figuur 1).

Figuur 1 Vier kwadranten participatiemotieven (Visser, Popering-Verkerk, & Buuren, 2019).

Een punt van kritiek op burgerparticipatie is dat het kan gaan om een ritueel om meer draagvlak te krijgen, terwijl de indruk gewekt wordt dat burgers daadwerkelijk invloed hebben (o.a. Beers, Oxenaar & Notermans, 2019). Een reeks lessen uit de praktijk van de warmtetransitie (Participatiecoalitie, 2021) bevat aanwijzingen hoe waardevol burgerparticipatie en bewonersinitiatieven kunnen zijn, maar ook een reeks lessen waaruit blijkt dat burgerparticipatie goed geregeld moet zijn voordat het iets oplevert, en dat burgerparticipatie op zichzelf niet voldoende is om bewoners “mee te krijgen”. Tenslotte is er discussie over de effectiviteit en efficiëntie van participatie. Volgens sommigen draagt burgerparticipatie bij aan efficiëntie (bij burgerparticipatie in de fysieke leefomgeving), omdat besluitvormingsprocessen korter duren en er minder gerechtelijke procedures zijn. Aan de andere kant zijn er ook risico's: waaronder langdurige processen, hoge verwachtingen en toenemende frustraties (Visser, Popering-Verkerk & Buuren, 2019). Recentelijk concludeerde het PBL (2020) dat er nog onvoldoende inzicht is in de effectiviteit en kwaliteit van verschillende burgerparticipatiemethoden en dat er een meer systematische aanpak nodig is van de inzet van burgerparticipatie.

Participatiemethoden

Er zal een grote diversiteit aan participatiemethoden nodig zijn om de energietransitie te bewerkstelligen (Parkinson en Mansbridge, 2012). In dit onderzoek hebben we voortgebouwd op het onderzoek van Pallett, Chilvers en Hargreaves (2017, 2019) en ook hun indeling van participatiemethoden gebruikt als startpunt. Deze indeling hebben we aangepast aan de doelen van het huidige onderzoek. Uiteindelijk onderscheiden we in dit onderzoek de volgende methoden (zie voor definities 3.4.2): activisme, community actie, consultatie, deliberatieve workshop, digitale participatie, vragenlijst, workshop, excursie, financiële participatie, huiskamergesprek, klankbordgroep en rechtszaak.

2.2 Participatiemapping

In dit onderzoek gebruiken we de methode participatiemapping, die eerder is toegepast in het Verenigd Koninkrijk. We beschrijven op hoofdlijnen hoe dit onderzoek eruitzag, wat de conclusies waren en hoe we de methode hebben aangepast voor toepassing in Nederland.

Pallett, Chilvers en Hargreaves (2017, 2019) ontwikkelden een systematische reviewmethode, genaamd participatiemapping, met verschillende doelen, waaronder:

1. Aandacht geven aan minder traditionele participatiemethoden (zoals activisme en aankoopgedrag), en hierdoor een brede interpretatie geven van het begrip participatie. Hierbij is ook aandacht voor zowel formele als informele participatiemethoden, door bijvoorbeeld wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke zoekmachines te gebruiken (Scopus, maar ook Google) en rapporten, websites en kranten;
2. Verder gaan dan het bestuderen van een of enkele cases van participatie. Door middel van participatiemapping ontstaat een meer integraal beeld van burgerparticipatie en kunnen bredere patronen en verbanden geïdentificeerd worden;
3. Aanknopingspunten bieden om bij te dragen aan het creëren van netwerken, collectieven en mogelijkheden tot participatie.

Methode

De onderzoekers in het Verenigd Koninkrijk pasten de methodiek als volgt toe:

- Een eerste zoekopdracht uitgevoerd met originele zoekwoorden rondom burgerparticipatie in de energietransitie in het VK, zoals 'public', 'participation', 'energy' en 'UK', via Scopus en Google.
- Vervolgens is met de hulp van experts een groot aantal synoniemen van deze terminologie ontwikkeld en toegepast in een zoekopdracht.

De onderzoekers hebben uit deze zoekopdrachten relevante cases geselecteerd.

Selectiecriteria waar de cases aan moesten voldoen waren:

- a) Een publieke methode van burgerparticipatie in de energietransitie;
- b) Die plaatsvond in het VK;
- c) Die plaatsvond in de periode tussen 2010-2015;
- d) Waarover voldoende materiaal beschikbaar is om te analyseren is, zoals een rapportage en een website.

Deze zoekacties resulteerden in een selectie van 258 cases. Deze cases zijn gecodeerd voor verschillende variabelen, zoals participatiemethode, thema, type deelnemer en locatie. Daarnaast is er een selectie van 30 cases gemaakt op basis van geografische spreiding, diversiteit van participatiemethoden, type deelnemers en onderwerpen om een diepgaande analyse op uit te voeren over, onder andere, het effect van de lokale initiatieven, de interacties tussen verschillende participatiemethoden en de relatie met het bredere energiesysteem.

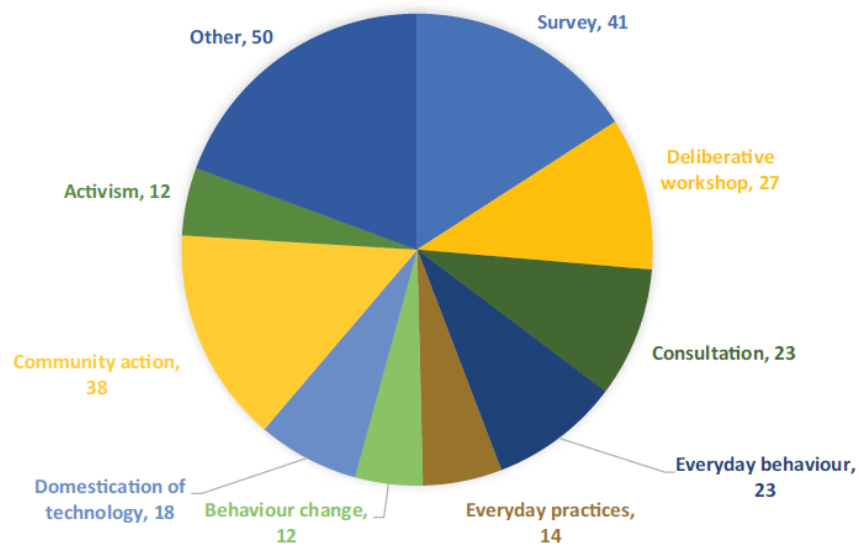
In de studie van Pallett, Chilvers en Hargreaves (2017, 2019) zijn de volgende participatiemethoden opgenomen: Purchasing decisions, Performance art, Participatory art, Participatory GIS, open innovation, Online discourse, Narratives, Media discourse, Market incentives, hackerspace, Formal political process, Everyday practices, Everyday behavior, Elicitation survey, Elicitation – Q method workshop, Elicitation – interviews, Elicitation - focus groups, Elicitation – Consultation, Elicitation – survey, Domestication of technology, Deliberative workshops, Controversy, Community benefits, Community action, Community action – crowdfunding, Co-inquiry, Co-design, Behaviour change en Activism.

Resultaten

Het Britse onderzoek (Pallett et al., 2017, 2019) leverde de volgende hoofdresultaten op.

Er werd een grote diversiteit gevonden aan onderwerpen, methodes en doelgroepen bij burgerparticipatie in het energiesysteem van het Verenigd Koninkrijk. In de discussie rondom burgerparticipatie wordt vaak onderscheid gemaakt tussen vormen waarbij deelnemers worden uitgenodigd tot burgerparticipatie en vormen waarbij burgers het initiatief nemen. Het Britse onderzoek laat zien dat dit onderscheid te simpel is en een bredere interpretatie nodig heeft. De overige resultaten worden onderverdeeld in wat (thema's) hoe (participatiemethoden), en wie (type deelnemers);

1. **Wat?** In het Verenigd Koninkrijk zijn er veel participatiecases voor het onderwerp hernieuwbare energie, en bijvoorbeeld minder participatiecases voor het onderwerp carbon capture and storage (CCS);
2. **Hoe?** De meest voorkomende manieren van burgerparticipatie in het VK waren vragenlijsten, deliberatieve (interactieve) workshops en lokale initiatieven (zie Figuur 5).
3. **Wie?** Resultaten laten zien dat er burgers bezig zijn met de energietransitie en deelnemen aan verschillende participatiemethoden. Er werd een opkomende beweging van actieve burgers en gemeenschappen gevonden. Echter, bij alle vormen van burgerparticipatie vindt er (onbewust) uitsluiting van bepaalde groepen plaats. Het Britse onderzoek pleit ervoor om dit vanuit de instituties die burgerparticipatie initiëren te erkennen en hier open over te communiceren bij het opzetten van een proces.
4. **Methodologisch.** De methode biedt de mogelijkheid voor beleidsmakers om relevante participatiemethoden in kaart te brengen, om te leren van processen voordat er nieuwe processen gestart worden. Dit zou een verandering teweeg kunnen brengen waarbij er van standaardmethoden af wordt gestapt en meer ruimte en ondersteuning wordt geboden aan verschillende burgerinitiatieven. De methode heeft het voordeel dat je terug kunt kijken op afgesloten participatietrajecten. Het nadeel van de methode is dat het minder geschikt is voor participatieprocessen die nog aan de gang zijn. Daardoor reflecteren de bevindingen de situatie uit een bepaalde tijdsperiode, maar is het lastiger om de nieuwste processen mee te nemen.

Figuur 2 De verdeling van de 258 participatiecases uit de UK over de verschillende participatiemethoden. (Pallett et al., 2019)

2.3 Participatiemapping aangepast voor deze studie

In deze studie hebben we de methode zoals gebruikt in de Britse studie (Pallett et al., 2017, 2019) aangepast voor toepassing in Nederland en de doelen van ons onderzoek. De volgende aanpassingen zijn gemaakt:

- **Doel:** Het doel van de studie in het Verenigd Koninkrijk was om een diversiteit aan participatiemethoden in kaart te brengen en hiermee informatie te verzamelen uit participatiemethoden die traditioneel niet als burgerparticipatie worden gezien (zoals aankoopgedrag of activisme). Het doel van de huidige studie is om juist te laten zien hoe vaak bepaalde participatiemethoden worden ingezet.
- **Methodologisch:** De studie in het Verenigd Koninkrijk is een combinatie tussen een meer kwantitatieve studie (258 cases) en kwalitatieve studie (30 cases). Voor het huidige onderzoek hebben we ons, in verband met tijdsinvestering en praktische toepassing, gefocust op het kwantitatieve gedeelte (het deel waarbij elke burgerparticipatie case wordt gecodeerd). Daarnaast hebben we voor iedere case de belangrijkste conclusies (wat was de mening van de deelnemende burgers?) genoteerd.
- **Onderwerpen:** De studie in het Verenigd Koninkrijk richt zich op het brede energiedomein inclusief duurzaamheid. In het huidige onderzoek hebben we een selectie gemaakt van drie onderwerpen – namelijk nationaal klimaatbeleid, windenergie (wind op land), en aardgasvrije wijken.
- **Tijdsbestek:** Participatiemapping is niet ontwikkeld als momentopname, maar probeert onderliggende patronen in participatiemethoden in kaart te brengen over een wat langere tijd (2010-2015). In het huidige onderzoek hebben we gekozen voor een kortere en recentere periode (2017-2021).

- **Definitie en scope van participatie:** De brede definitie van burgerparticipatie zoals gebruikt in het Verenigd Koninkrijk kan zorgen voor resultaten met te weinig focus. We hebben daarom het huidige onderzoek meer afgebakend en sommige vormen die in de studie van Pallett et al. (2019) wel als burgerparticipatie worden gezien buiten scope gelaten, zoals gedragsverandering, gedragingen zoals koken, en het aanschaffen van bepaalde technologieën. In de methodesectie beschrijven we welke vormen van burgerparticipatie we in dit onderzoek onderscheiden.

3 Methode

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe we de methode van participatiemapping hebben toegepast (Pallett et al., 2017, 2019) voor de drie thema's.

3.1 Inclusiecriteria

De inclusiecriteria om een gevonden case op te nemen in de database waren de volgende:

- **Het gaat om burgers:** er is sprake van de participatie van mensen in hun rol als burger. Deze burgers worden door een burgerorganisatie, belangenorganisatie, coöperatie of ngo betrokken.
- **Interactie:** Het gaat om een participatiemethode waarbij op uitnodiging (bezien vanuit de overheid) of op eigen initiatief burgers zich bezighouden met een onderwerp binnen het thema energie en klimaat, zoals bevraagd worden over, praten over, een mening geven, meedoen, meebeslissen en actievoeren.
- **Geografische locatie:** de burgerparticipatie vond plaats in Nederland.
- **Periode:** de burgerparticipatie vond plaats in de periode eind 2017-februari 2021, vanaf het aantreden van het kabinet Rutte III tot het moment van onderzoeken.
- **De burgerparticipatie is afgerond:** de participatie heeft al plaatsgevonden. We onderzoeken participatiemethoden die zijn afgerond omdat we het bestaande landschap in kaart willen brengen en dus geen processen die nog niet hebben plaatsgevonden, omdat onzeker is hoe en of die uiteindelijk uitgevoerd worden.
- **Thema:** Het gaat om een participatiemethode rondom één van de drie geselecteerde thema's binnen het klimaat- en energiebeleid: nationaal klimaatbeleid, windenergie op land en aardgasvrije wijken.

3.2 Zoekstrategie

Per thema hebben we de volgende zoekstrategie doorlopen in de periode november 2020 tot en met februari 2021. De zoekstrategie is gebaseerd op Pallett, Chilvers en Hargreaves (2017). We hebben gezocht naar cases middels zowel wetenschappelijke zoekmachines (Scopus en Google Scholar) als een niet-wetenschappelijke zoekmachine (Google)³. Daarbij hebben we zowel Nederlandse als Engelse zoekwoorden gebruikt (zie sectie 3.3). Via Scopus en Google Scholar hebben we op deze manier een beperkt aantal wetenschappelijk artikelen verzameld met daarin een aantal bruikbare cases. Verder de meeste cases hebben we vervolgens verzameld via Google in artikelen en rapporten, op websites en in lokale media. In sommige gevallen hebben we bij een eerste artikel over een participatiecase een aanvullende bron gezocht om zo voldoende informatie over deze participatiecase te verzamelen. Verder hebben we nog een aantal specifieke zoekstrategieën toegepast:

- Om geografische spreiding te waarborgen hebben we bij het thema windenergie gekozen om een geografische spreiding binnen Nederland aan te

---

³ De zoekstrategie bij Google beperkte zich tot de eerste vier pagina's met resultaten.

- houden: voor iedere provincie is één participatietraject onderzocht. Voor de provincies waarbij de eerste Google zoekopdracht nog geen windpark was gevonden, hebben we een windpark via lokale media gezocht.
- Voor het thema aardgasvrije wijken hebben we een aantal websites waarop cases verzameld worden gebruikt: HIER Opgewekt, Platform31, Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) en de Participatiecoalitie.
  - De thema's windenergie en nationaal klimaatbeleid hebben we eerder in de tijd onderzocht. De lessen vanuit de analyse van deze eerste twee thema's zijn toegepast bij de analyse van het thema aardgasvrije wijken. Dit heeft geleid tot een beperking van het aantal zoektermen waarmee we het zoeken van cases zijn gestart voor het thema aardgasvrije wijken.

3.3 Zoekwoorden

De zoekstrategie heeft als doel om participatiecases te identificeren in Nederland, specifiek bij de thema's nationaal klimaatbeleid, windenergie op land en aardgasvrije wijken. Om een diversiteit aan participatietermen en -methoden te dekken, hebben we een groot aantal zoekwoorden en synoniemen geformuleerd in zowel het Nederlands als het Engels. De zoektermen van Pallett, Chilvers en Hargreaves (2017) hebben we hierbij als basis gebruikt en aangepast aan de Nederlandse situatie aan de hand van een tweetal expert interviews en de expertise van de onderzoekers. We hebben per thema bepaald welke zoekwoorden het meest relevant zijn waardoor de zoektermen per thema verschillen. Met deze zoektermen hebben we gezocht naar relevante cases om deze te beoordelen met de inclusiecriteria. Daarbij hebben we niet specifiek gezocht op de participatiemethoden die uiteindelijk zijn gecodeerd. We hebben bijvoorbeeld niet specifiek op 'educatie' gezocht, maar zijn dit wel tegengekomen. Omdat via Google maximaal 30 zoekwoorden tegelijk ingevoerd kunnen worden, zijn verschillende combinaties van zoekwoorden gemaakt. In het proces is er een steeds specifiekere selectie van zoekwoorden gemaakt: de combinaties van zoekwoorden die geen relevante cases opleverden zijn verwijderd. Er is gebruik gemaakt van een Firefox browser waarbij de cookies zijn verwijderd zodat de zoektocht zo min mogelijk gestuurd zou worden door eerdere zoekacties. Alsnog kan het voorkomen dat zoekresultaten wisselen per onderzoeker.

Tabel 1 geeft een overzicht van synoniemen die als zoekwoorden zijn gebruikt voor Publiek en Participatie in Nederland. Tabel 2 geeft een overzicht van de zoekwoorden voor de drie thema's.

Tabel 1 Zoekwoorden burgerparticipatie in Nederland. Een sterretje houdt in dat naar woorden beginnend met dit woord (bijv. mening) moet worden gezocht door de zoekmachine (dus ook meningen). Door woorden tussen aanhalingstekens te zetten wordt specifiek gezocht naar de combinatie van deze woorden.

Publiek	Participatie	
Burger	Betrekken	Crowdsourcing
Consument	Vragenlijst	Visioning
Gebruiker	Mening*	"Citizen science"
Collectief	Dialogoog	Mars
Publiek	Deliberatie	Staking
Individu	Protest	Burgerpanel
Maatschappij	"Sociale beweging*"	Burgerberaad
Activist	Consultatie	Gaming
	Bottom-up	Participatie
	Cocreatie	
	Coproductie	
	Demonstratie	
	Discours	
	Grassroots	
	Communicatie	
	"Sentiment mapping"	

Tabel 2 Zoekwoorden per thema

Klimaatbeleid	Windenergie	Aardgasvrij
Klimaatbeleid	Windenergie	Aardgasvrij
Klimaatmars	Windpark	Warmtenetten
Klimaatstaking	Wind farm	Warmtepomp
Urgenda	Windturbine	Warmtetransitie
Fridays for future	Windmolen	Transitievisie warmte
Extinction rebellion		Duurzame woning
Grootouders voor het klimaat		Gebouwde omgeving
"Climate gate"		Klimaataakkoord
"Klimaat hoax"		Klimaatwet
Klimaathype		
Klimaathysterie		

3.4 Analyse van de cases middels 'mapping'

Op basis van deze zoekstrategie zijn uiteindelijk 146 cases verzameld (zie Tabel 3) en geanalyseerd. De cases zijn geselecteerd op basis van de inclusiecriteria (zie 3.1 Inclusiecriteria). Daarnaast moesten bronnen voldoende informatie bevatten om de analyse uit te voeren, de ingezette participatiemethode moest in ieder geval duidelijk zijn. Tenslotte moet genoemd worden dat het aantal gevonden en 'gemapte' cases afhankelijk is geweest van de beschikbare zoektijd. De geïnccludeerde cases zijn te vinden in Bijlage A.

Tabel 3. Aantal participatiecases per thema.

Thema	Aantal cases
Nationaal Klimaatbeleid	28
Windenergie op Land	25
Aardgasvrije wijken	93
Totaal	146

Om de verzamelde cases te analyseren is gebruik gemaakt van een kwantitatieve inhoudsanalyse van de case beschrijvingen. Een kwantitatieve analyse maakt gebruik van een vastgesteld kader, waarbij de onderzoeksvragen worden vertaald in enkele variabelen met antwoordcategorieën. Vervolgens worden de verschillende cases gecodeerd (of 'gemapt') aan de hand van dit kader. Het analysekader is door de onderzoekers gezamenlijk gecreëerd. Daarbij zijn verschillende cases in het kader 'gemapt' door verschillende leden van het onderzoeksteam om de intercodeurbetrouwbaarheid te garanderen.

De antwoorden per case worden opgeteld en verwerkt in verscheidene beschrijvende grafieken. Dit maakt deze methodiek kwantitatief: we tellen bijvoorbeeld het aantal cases waarin een bepaalde participatiemethode wordt toepast. Naast de kwantitatieve codering met gesloten antwoordcategorieën is voor iedere casus genoteerd wat de perceptie is van burgers die deelnamen aan de betreffende participatiemethode. Bijvoorbeeld, bij een demonstratie is genoteerd "Burgers vinden dat er verdergaand klimaatbeleid nodig is". Deze percepties of meningen zijn samengevat per thema.

3.4.1 Variabelen

Tabel 4 presenteert het kwantitatieve raamwerk dat gebruikt is om de cases te analyseren. De variabelen met een * worden in kaart gebracht aan de hand van een vast coderingsschema of antwoordcategorieën. De variabelen zonder een * zijn open vragen. Enkele van deze open vragen zijn na analyse ingedeeld in antwoordcategorieën om standaardisatie mogelijk te maken.

Tabel 4 Variabelen gebruikt voor de kwantitatieve inhoudsanalyse

Algemeen
Bronnen
Naam codeur
Outlet*
Algemene informatie casus
Jaartal
Studiemethode*
Kwantitatief/kwalitatief*
Naam van de casus
Doel van de casus
Thema*
Onderwerp binnen het thema*
Geografische locatie
Hoe? Welke processen zijn ingezet?
Type participatie*

Online/offline*
Aantal burgers
Timing in het beleidsproces*
Initiator van het participatiemethode
Wie? Welke groepen maken gebruik van participatie?
Leeftijd*
Geslacht*
Opleidingsniveau*
Demografisch overig
Percepties van burgers
Inhoudelijke boodschap van de participatie, wat vinden burgers?

3.4.2 *Definities*

Voor enkele variabelen is het noodzakelijk om de antwoordcategorieën verder te specificeren. Hieronder worden een aantal variabelen verder toegelicht.

3.4.2.1 *Type participatie*

Deze studie heeft de participatiemethoden vanuit de Britse studie (Pallett, Chilvers & Hargreaves, 2017; 2019) als uitgangspunt genomen. Gaandeweg het onderzoeksproces zijn er categorieën verwijderd (gedragsverandering viel buiten de scope van de burgerparticipatie definitie) en toegevoegd (zoals rechtszaak, relevant binnen het thema nationaal klimaatbeleid). Daarbij is niet specifiek op deze methoden gezocht, maar kwamen deze methoden wel terug in de gevonden cases. De participatiemethoden zijn gebruikt als coderingsvariabelen.

Omdat er in het werk van Pallett, Chilvers en Hargreaves (2017) geen definities staan, hebben we deze zelf opgesteld, soms op basis van andere bronnen. Daarbij hebben we op basis van de thema's een selectie gemaakt en onderscheiden we 13 participatiemethoden:

- **Activisme:** Activisme richt zich op acties ondernomen door burgers om een bepaalde energiekwestie aan de kaak te stellen. Activisme richt zich daarbij op het eenzijdig uiten van een duidelijke mening over een energiekwestie. Er kan hierbij gedacht worden aan bijvoorbeeld stakingen, protesten, marsen, of demonstraties.
- **Community actie:** Bij community actie – ook wel bekend als social action of community engagement – wordt actie ondernomen ten aanzien van een energiekwestie door een specifieke gemeenschap (oftewel: 'community'), of wordt een specifieke gemeenschap betrokken bij een bepaalde energiekwestie. De actie beperkt zich – in tegenstelling tot bij Activisme – dus tot een bepaalde gemeenschap. Voorbeelden zijn de Energiecoaches, of de Buurt in Actie (Local government association, 2021).
- **(Digitale) Consultatie:** Consultatie richt zich op het actief zoeken van input van burgers aangaande een energiekwestie. Consultatie richt zich daarbij specifiek op het consulteren van burgers over voorgenomen beleid. Bij digitale consultatie wordt het voorgenomen beleid online gezet, en burgers kunnen hier op reageren.
- **Deliberatieve workshops:** Deliberatieve workshops zijn een vorm van gefaciliteerde groepsdiscussies die deelnemers de mogelijkheid bieden om een

kwestie diepgaand te bespreken, elkaars mening uit te dagen en hun mening / argumenten te ontwikkelen om tot een weloverwogen standpunt te komen. Kenmerkend is dat de facilitering de deelnemers ondersteunt om op een productieve en respectvolle manier te communiceren (Involve, 2021a).

- **Digitale participatie:** Digitale burgerparticipatie richt zich op het opzetten van een digitaal participatieplatform waar burgers betrokken kunnen worden, informatie kunnen vinden en/of hun meningen kunnen geven over een bepaalde energiekwestie. Denk bijvoorbeeld aan een platform, een website met interactie of spel, of een app.
- **Educatie:** Scholen worden ingezet om leerlingen in te lichten met speciale lesprogramma's over klimaat en de energietransitie.
- **(Elicitatie) vragenlijst:** Bij elicitation draait het om het onttrekken van (moeilijk verkrijgbare) informatie of het uitlokken van reacties van burgers. Een vorm van elicitation is een vragenlijst. Zulke vragenlijsten kunnen zowel online als offline worden afgenomen onder burgers. In deze rapportage spreken we verder van vragenlijst zonder elicitation ervoor.
- **(Elicitatie) workshops / focusgroepen:** Een andere methode van elicitation is een focusgroep. Bij een focusgroep, is de rol van de moderator groot. Een moderator begeleidt de groep in het uitdrukken van meningen of het uitwisselen van informatie (Involve, 2021b). Onder deze categorie valt ook bijvoorbeeld een informatiebijeenkomst of bewonersavond waarbij burgers bijeenkomen om over een specifiek en vooraf bepaald onderwerp te spreken. In deze rapportage spreken we van workshop zonder elicitation ervoor.
- **Excursie:** Excursies zijn bedoeld om bezoek aan een bestaand initiatief (vaak inclusief rondleiding) op een specifieke locatie te faciliteren om zo betrokkenen een voorstelling te geven van de implicaties van een bepaalde energiekwestie of onderwerp.
- **Financiële participatie:** Bij financiële burgerparticipatie is de burgerbetrokkenheid alleen gericht op de financiële kant van een energiemaatregel. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het investeren in en/of voordeel ervaren van de opbrengsten van een initiatief of project (NWEA, 2020).
- **Huiskamergesprek:** Bij een huiskamergesprek wordt een intensief gesprek aangegaan met de burger waarbij de initiatiefnemer bij de bewoner thuis komt. Soms kan dit ook gebeuren met een groep bewoners, bijvoorbeeld van een flat of een specifieke straat. Ook interviews vallen onder deze categorie.
- **Klankbordgroep:** Een groep die meestal bestaat uit verschillende betrokken partijen zoals bewoners, overheden, netbeheerders en woningcorporaties. De partijen worden meer dan één keer betrokken bij het proces en geven advies, bijvoorbeeld aan de hand van meedenksessies.
- **Rechtszaak:** Burgers of collectieven die uit naam van een groep burgers een rechtszaak starten over bepaald beleid binnen het thema klimaat en de energietransitie.

3.4.2.2 *Timing beleidsproces*

Een tweede concept waar antwoordcategorieën voor zijn opgesteld is de timing van het beleidsproces, oftewel wanneer de burger wordt geconsulteerd, geïnformeerd of betrokken. We onderscheiden de volgende categorieën:

- **Opstellen beleid:** De burger wordt betrokken bij het opstellen van beleid of plannen: "wat moet er voor beleid komen?" Hierbij kan het ook gaan om visievorming.

- **Evaluatie na opstellen:** De burger wordt betrokken na het opstellen van beleid: “dit is het beleid, wat vind je er van?”
- **Implementatieplannen:** De burger wordt betrokken bij implementatieplannen: “hoe zullen we het beleid implementeren?” (planvorming). Ook een haalbaarheidsonderzoek kan hier onderdeel van zijn.
- **Uitvoering beleid:** De burger wordt betrokken bij de daadwerkelijke uitvoering van beleid: “wil je meedoen in de uitvoering?”, “Doe je mee?”.
- **Evaluatie na uitvoering:** De burger wordt betrokken na de uitvoering van het beleid in de beleidsevaluatiefase: “hoe is het beleid je bevallen?” (Rijnveld & van Schie, 2019).

3.4.2.3 Initiator

Een derde concept waar antwoordcategorieën voor zijn opgesteld is de initiator van de participatie. We onderscheiden de volgende categorieën:

- **Bedrijf:** organisatie met een winstoogmerk, waaronder projectontwikkelaars.
- **Energiecoöperatie:** specifieke rechtsvorm die in het energiedomein door burgers gebruikt wordt om een eigen project op te zetten om zo samen duurzame energie en/of energiebesparing te realiseren.
- **Lokaal initiatief:** één of meerdere burgers samen zonder dat het een rechtsvorm heeft zoals een coöperatie.
- **Ngo:** organisatie die onafhankelijk is van de overheid, zonder winstoogmerk. Houdt zich bezig met een maatschappelijk, sociaal of wetenschappelijk doel. Hieronder hebben we bijvoorbeeld partijen zoals Urgenda en Fridays for future geschaard.
- **Overheid – nationaal:** Rijksoverheid
- **Overheid – regionaal:** overheden op regionaal niveau zoals de waterschappen, provincies, en samenwerking in Regionale Energie Strategieën (RES).
- **Overheid – lokaal:** gemeenten.

4 Resultaten

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het onderzoek voor de drie thema's: nationaal klimaatbeleid, windenergie op land, en aardgasvrije wijken.

We beschrijven eerst de steekproef en vervolgens houden we de volgorde van de onderzoeksvragen aan:

1. Welke participatiemethoden zijn afgelopen jaren (eind 2017- begin 2021) ingezet om burgers in staat te stellen hun mening en belang te delen en mee te denken?
2. Welke groepen burgers maken gebruik van de participatiemethoden en welke minder?
3. Welke percepties van burgers komen naar voren uit de toegepaste participatiemethoden? Hoe denken mensen over de verschillende vraagstukken binnen de thema's?

Per thema laten we steeds apart een grafiek zien, omdat er tussen de drie thema's verschillen zijn in het totaal aantal onderzochte cases.

4.1 Interpretatie van de resultaten

We starten deze sectie met een aantal conclusies die we trekken over de methodiek zoals door ons toegepast om tot deze resultaten te komen, om zo ook aan te geven welke kanttekeningen er bij de resultaten geplaatst moeten worden (zie 5.2.3 voor een compleet overzicht van de beperkingen).

Na uitvoering van het onderzoek zien we dat participatiemapping inderdaad een integraler beeld oplevert dan tot nog toe is weergegeven. Het levert echter geen totaalbeeld op. Ten eerste hadden we geen tijd om participatiecases te zoeken en 'mappen' totdat we geen nieuwe cases meer vonden en er zogezegd "verzadiging" optrad. We hebben uiteindelijk een steekproef bijeengebracht van 28 cases rondom nationaal klimaatbeleid, 25 cases voor windenergie op land, en 93 cases voor aardgasvrije wijken. Dit levert geen uitputtend overzicht op van alle participatiemethoden die er in Nederland worden ingezet, maar schetst wel een beeld.

Kanttekeningen bij participatiemapping als methodiek zoals wij deze hebben ingezet zijn onder andere dat 1) het lastig is om een representatieve steekproef aan cases te trekken, aangezien we afhankelijk zijn van online zoekmachines en dat er (zoals eerder beschreven) waarschijnlijk altijd meer cases te vinden zijn dan we hebben meegenomen, 2) dat er specifieke zoekwoorden nodig zijn om de cases te vinden, waardoor – wanneer deze specifieke zoekwoorden niet bekend zijn – de cases niet worden gevonden. Bij sommige thema's weten we dat we cases gemist hebben, maar zijn deze vanwege de korte doorlooptijd niet toegevoegd en 3) nemen we alleen cases mee waarover online schriftelijk gepubliceerd is.

Daarnaast bevatten de bronnen niet altijd de informatie die nodig is om conclusies te trekken. Zo is over de achtergrond van de deelnemers maar heel weinig bekend. Alleen bij rapportages van vragenlijsten wordt standaard genoteerd wat de

eigenschappen van de deelnemers zijn. Voor andere vormen van burgerparticipatie die bijvoorbeeld via websites en kranten gevonden zijn, wordt vaak niets vermeld over geslacht, leeftijd of opleidingsniveau. Ook worden percepties, zorgen en wensen van participerende burgers niet altijd (uitgebreid) gedocumenteerd.

Gezien bovenstaande punten kunnen we er niet vanuit gaan dat we in deze studie (per thema) een volledig participatielandschap schetsen. Daarom spreken we hier van een steekproef in plaats van een totaalbeeld.

4.2 Beschrijving van de steekproef

Bijlage B biedt een overzicht met grafieken die de kenmerken van de steekproef voor elk thema laten zien. Op basis van deze grafieken geven we hier een beschrijving van de steekproef.

4.2.1 *Type bronnen*

Bij alle drie de thema's zijn weinig wetenschappelijke artikelen gevonden. Dit kan waarschijnlijk verklaard worden doordat het vaak een paar jaar duurt voordat een artikel over een beschreven case gepubliceerd wordt in een wetenschappelijk tijdschrift en de relevante cases recent hebben plaatsgevonden.

Bij het thema nationaal klimaatbeleid worden participatiecases in rapportages (vooral vragenlijsten) en in nieuwsberichten (activisme) gevonden. Bij het thema windenergie op land zijn de meeste cases gevonden op websites (van windparken zelf), terwijl er bij het thema aardgasvrije wijken veel cases op websites (van lokale initiatieven) en in rapportages zijn gevonden.

4.2.2 *Geografische spreiding*

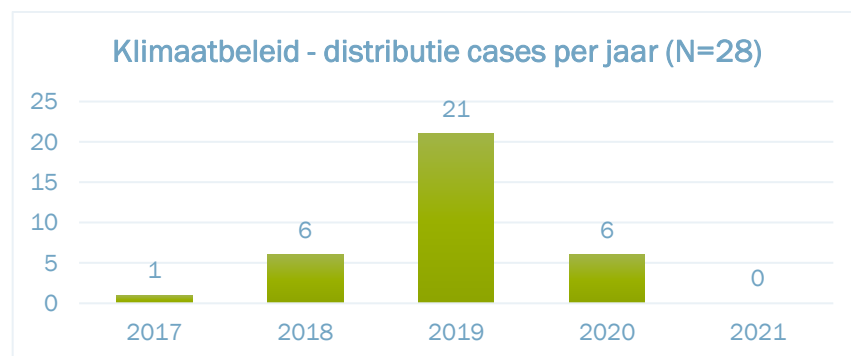
Bij nationaal klimaatbeleid worden de meeste participatiemethoden toegepast in steden, met een zwaartepunt in Amsterdam en Den Haag (activisme). Daarnaast is er bij 13 van de 28 cases heel Nederland als locatie geselecteerd omdat het bijvoorbeeld nationale online enquêtes zijn. Voor windenergie op land zijn er voor verschillende provincies een aantal cases geselecteerd met als doel om een beeld te schetsen van de situatie in Nederland. Het thema aardgasvrije wijken geeft met veel lokale cases een verspreid beeld, maar het zwaartepunt ligt vooral bij de grotere steden. In Bijlage B "geografische spreiding" staat een overzicht van alle locaties.

4.2.3 *Online en offline*

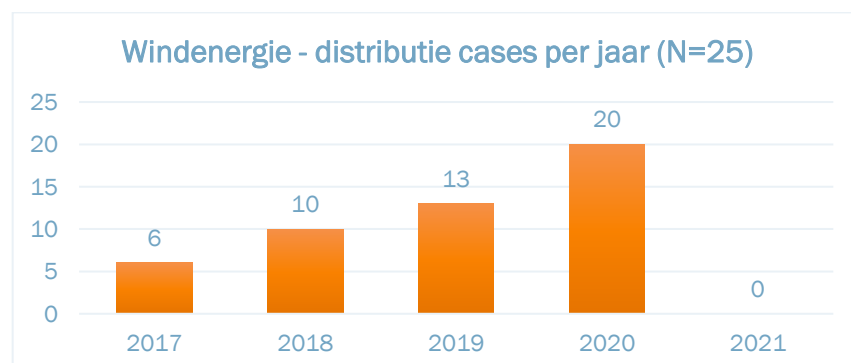
Ook is onderzocht of de gevonden participatiemethoden online of offline worden ingezet. Bij het thema nationaal klimaatbeleid vindt de meeste participatie offline plaats. Hetzelfde geldt voor het thema aardgasvrije wijken. De online processen zijn vaak vragenlijsten. Bij het thema windenergie op land is het aantal gevonden online en offline participatiemethoden ongeveer gelijk. Hierbij moet worden onthouden dat in 2020 en 2021 participatiemomenten die offline georganiseerd zouden zijn, veranderd zijn naar online varianten in verband met het coronavirus en de beperkingen rondom samenkomsten in groepen.

4.2.4 Periode (jaartal van participatie)

Figuur 3 laat zien dat de meeste van de onderzochte cases bij nationaal klimaatbeleid uit 2019 komen. Dit was het jaar dat het Klimaatakkoord en de Klimaatwet tot stand kwamen. Het was daarnaast een jaar met relatief veel demonstraties. Bij windenergie op land (Figuur 4) valt op dat het aantal participatiemethoden per jaar oploopt. De meeste cases komen uit 2020. Ook bij het thema aardgasvrije wijken neemt het aantal cases per jaar toe, met de meeste cases in de jaren 2019 en 2020 (Figuur 5). Wanneer een participatieproces langer dan een jaar duurt, hebben we alle jaren van onze onderzoeksperiode aangegeven. De stijging kan ook samenhangen met de start van de proeftuinen van het Programma Aardgasvrije Wijken. In oktober 2018 zijn de eerste 27 proeftuinen aardgasvrije wijken geselecteerd. In 2019 en 2020 kunnen dan participatietrajecten zijn gestart. Aangezien dit thema begin 2021 onderzocht is, zijn een aantal cases van begin dit jaar meegenomen.

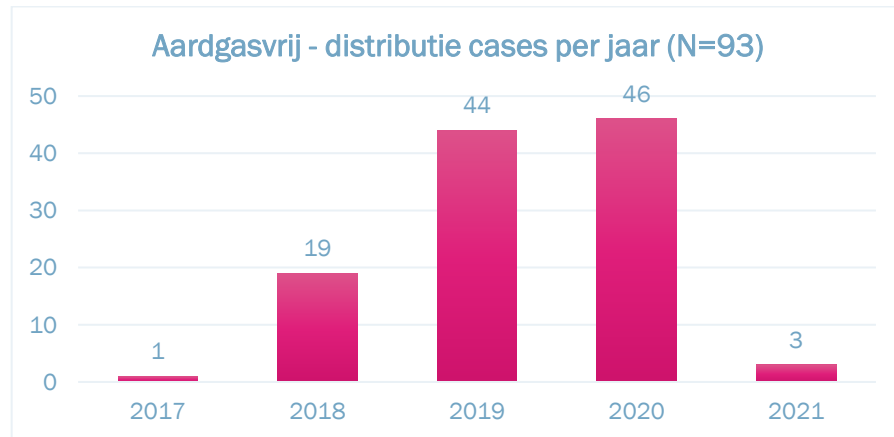

Figuur 3 Klimaatbeleid – distributie cases per jaar⁴

Figuur 4 Windenergie – distributie cases per jaar

⁴ Sommige cases lopen langer dan een jaar, ze zijn dan bij verschillende jaren meegeteld.

Figuur 5 Aardgasvrije wijken – distributie cases per jaar⁵

4.3 Onderzoeksvraag 1: Type participatiemethoden

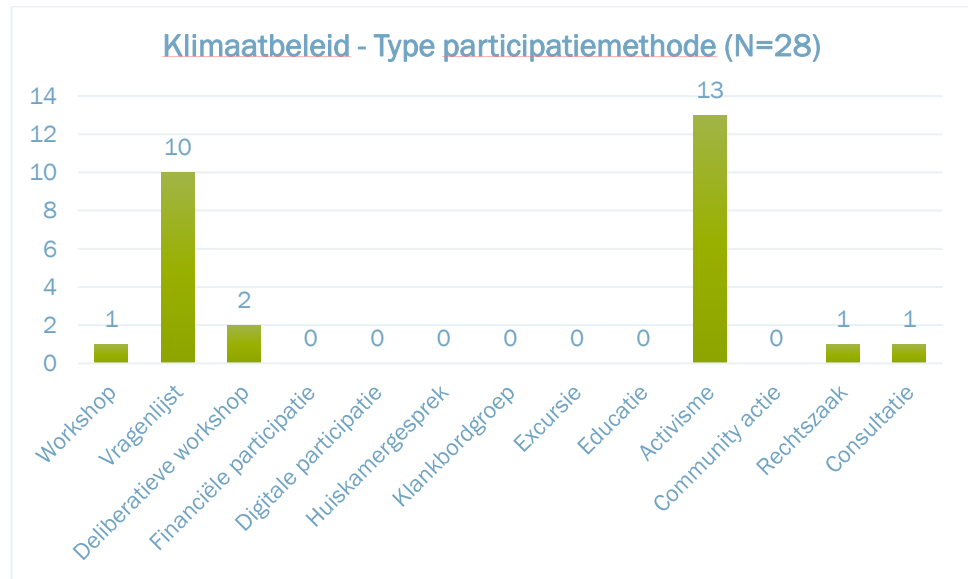
Welke participatiemethoden zijn afgelopen jaren (eind 2017- begin 2021) ingezet om burgers in staat te stellen hun mening en belang te delen en mee te denken?

Binnen deze onderzoeksvraag stellen we de volgende deelvragen:

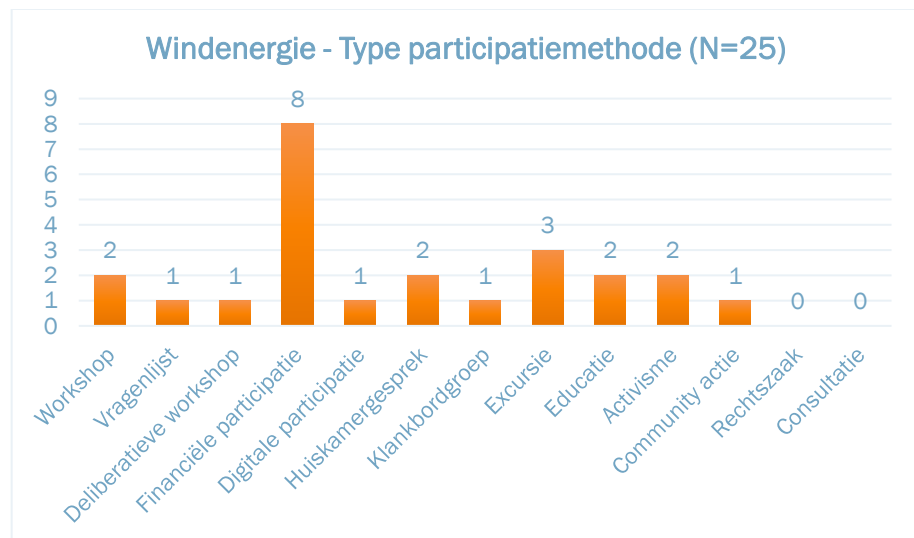
- a. Welke participatiemethoden komen vaak voor?
- b. Hoeveel burgers worden betrokken via deze participatiemethoden?
- c. Wat is de timing van de participatiemethoden in het beleidsproces?
- d. Wie is de initiator van de participatiemethoden?

4.3.1 Participatiemethoden

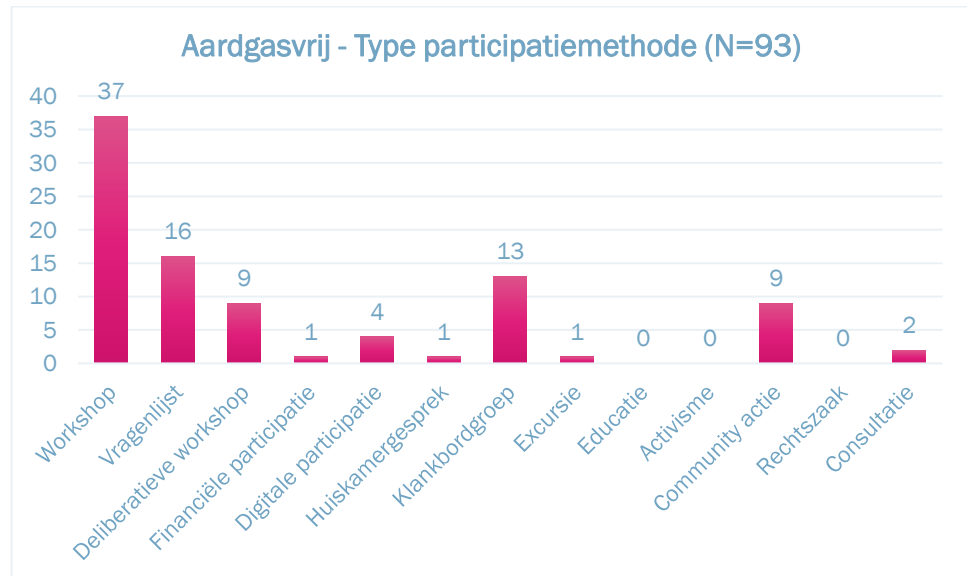
In Figuur 6, 7 en 8 is te zien welk type participatiemethode het meest wordt ingezet. Bij het thema nationaal klimaatbeleid komen vooral vragenlijsten en activisme voor. Bij het thema windenergie op land komen veel verschillende participatiemethoden voor, waarbij financiële burgerparticipatie het meest wordt aangeboden. Bij het thema aardgasvrije wijken komen workshops (waar ook informatieavonden onder vallen) vaak voor, gevolgd door vragenlijsten en klankbordgroepen.

Figuur 6 Klimaatbeleid – Type participatiemethode

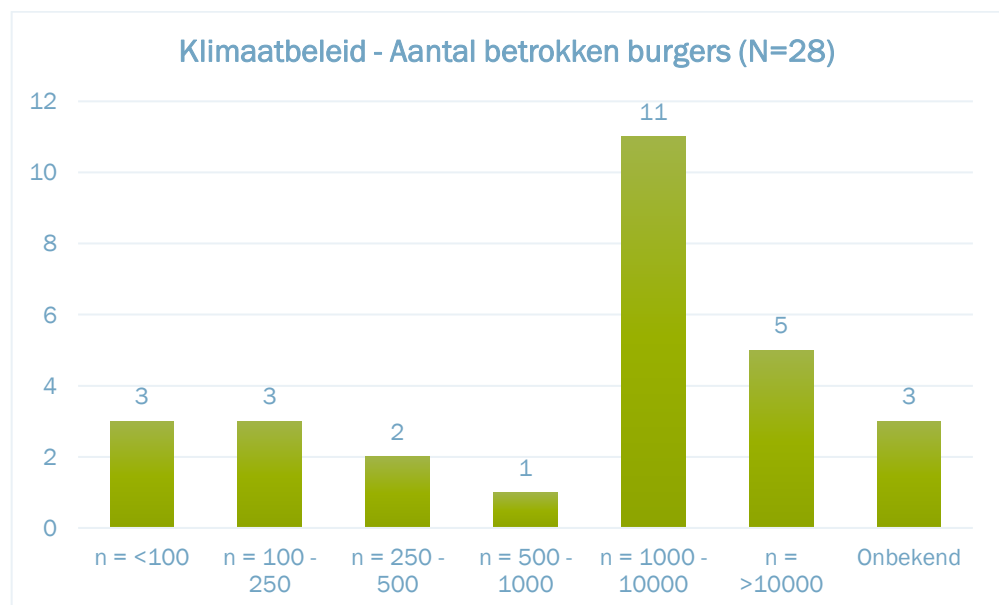
Figuur 7 Windenergie – Type participatiemethode

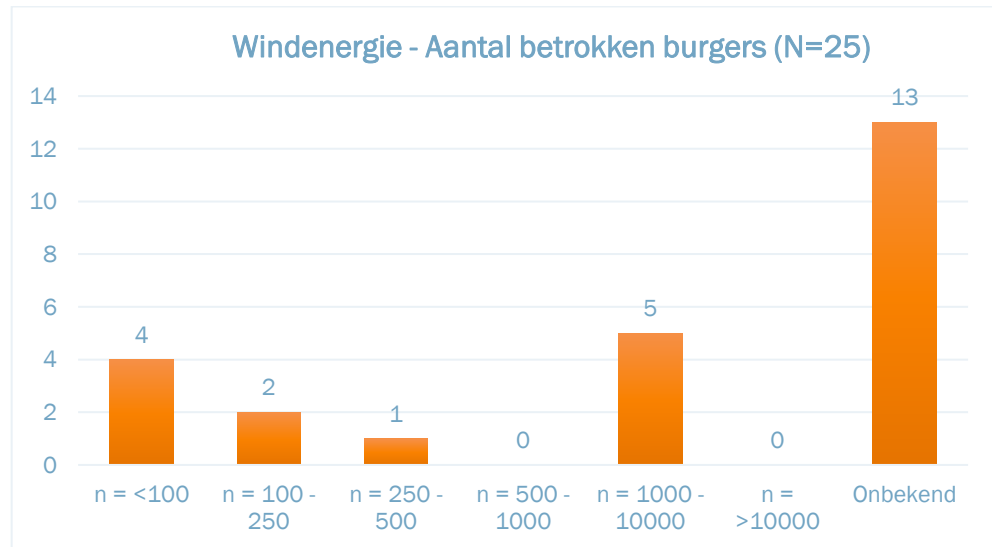
Figuur 8 Aardgasvrije wijken – Type participatiemethode

4.3.2 Aantal deelnemers (N)

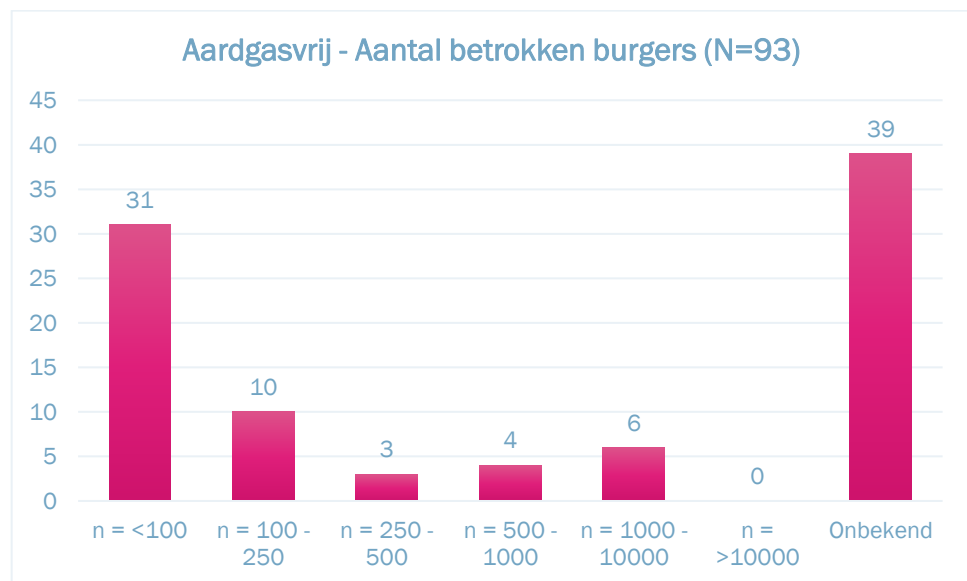
De Figuren 9, 10 en 11 laten zien dat bij nationaal klimaatbeleid de categorie deelnemersaantal 1000-10.000 het vaakst voorkomt. Het hoogste aantal betrokken burgers bij een case is 40.000 (activisme), het laagste aantal is 20. Het thema aardgasvrije wijken laat een ander beeld zien met vooral veel cases in de categorie minder dan 100 deelnemers. Bij windenergie op land zijn de aantallen meer verspreid, waarbij het hoogste aantal deelnemers 3000 is. Bij zowel het thema aardgasvrije wijken als windenergie is bij een groot gedeelte van cases het aantal deelnemers onbekend.

Figuur 9 Klimaatbeleid - Aantal betrokken burgers

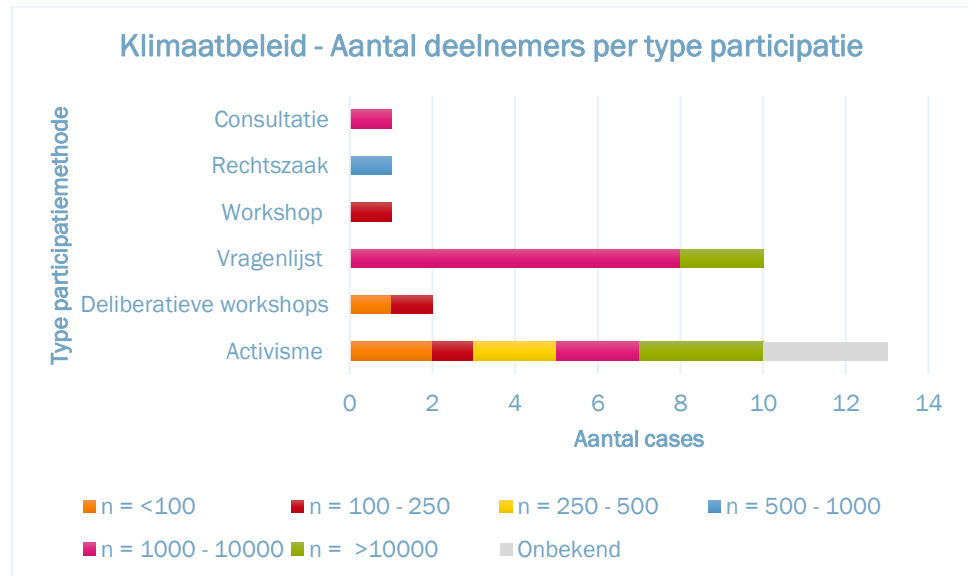

Figuur 10 Windenergie – Aantal betrokken burgers

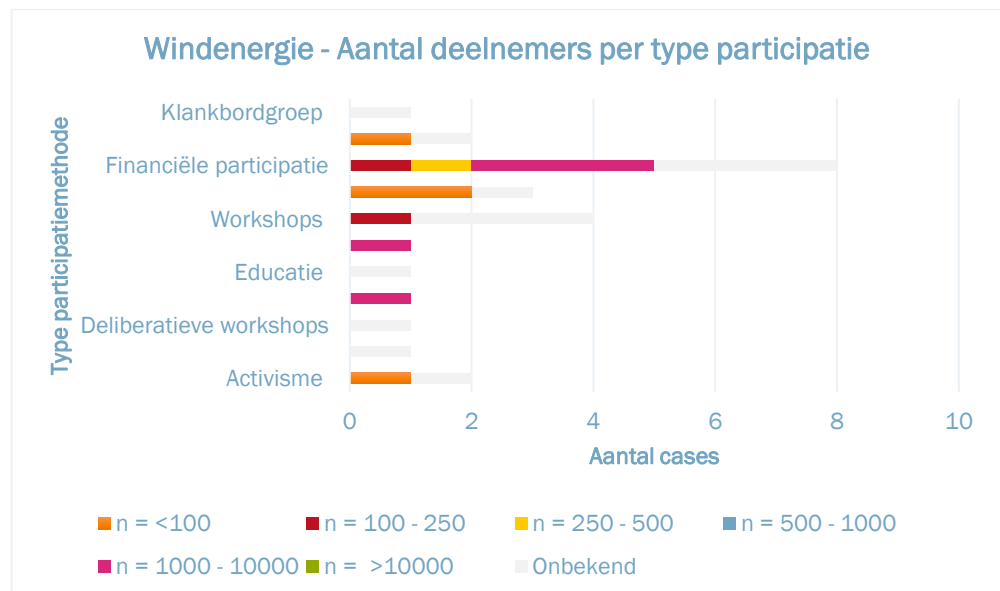

Figuur 11 Aardgasvrije wijken – Aantal betrokken burgers

Figuren 12, 13 en 14 laten per thema het aantal deelnemers per type participatiemethode zien. Bij het thema nationaal klimaatbeleid zijn vragenlijsten vaak nationaal uitgezet en verklaart ook het hoge aantal deelnemers (zie Figuur 12) terwijl bij activisme als participatiemethode het aantal deelnemers varieert. Bij het thema windenergie op land komen hogere deelnemersaantallen vooral voor bij financiële burgerparticipatie (Figuur 13). Figuur 14 laat zien dat lagere deelnemersaantallen bij aardgasvrije wijken voornamelijk voorkomen bij (deliberatieve) workshops en klankbordgroepen. Ook is bij iets minder dan de helft van de workshops onbekend hoeveel deelnemers aanwezig waren.

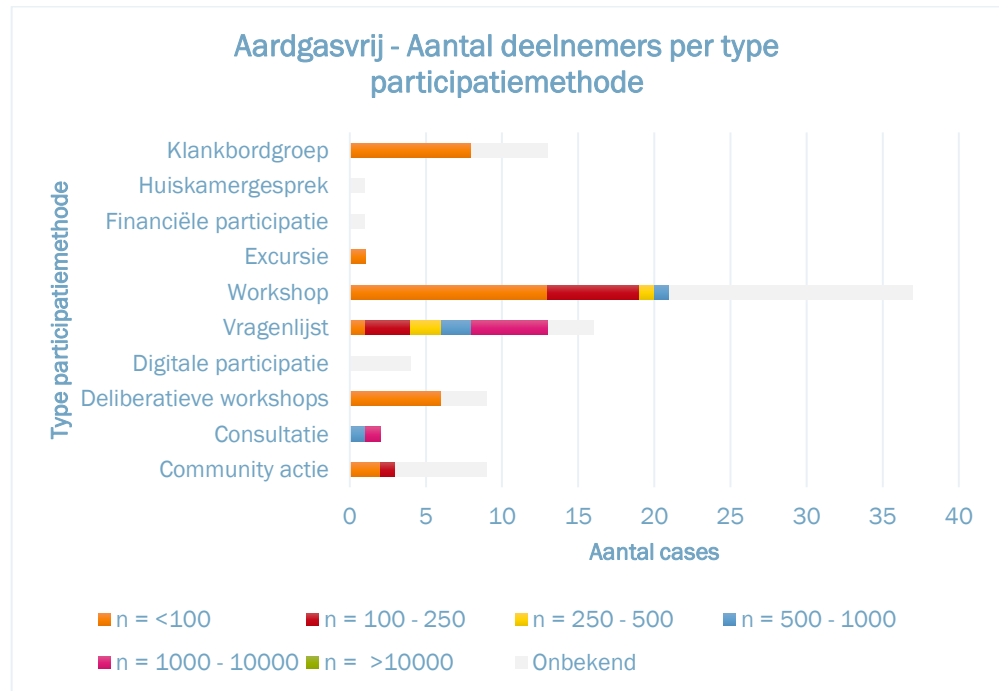

Figuur 12 Klimaatbeleid – Aantal deelnemers per type participatiemethode

Figuur 13 Windenergie – Aantal deelnemers per type participatiemethode

Figuur 14 Aardgasvrije wijken – Aantal deelnemers per type participatiemethode

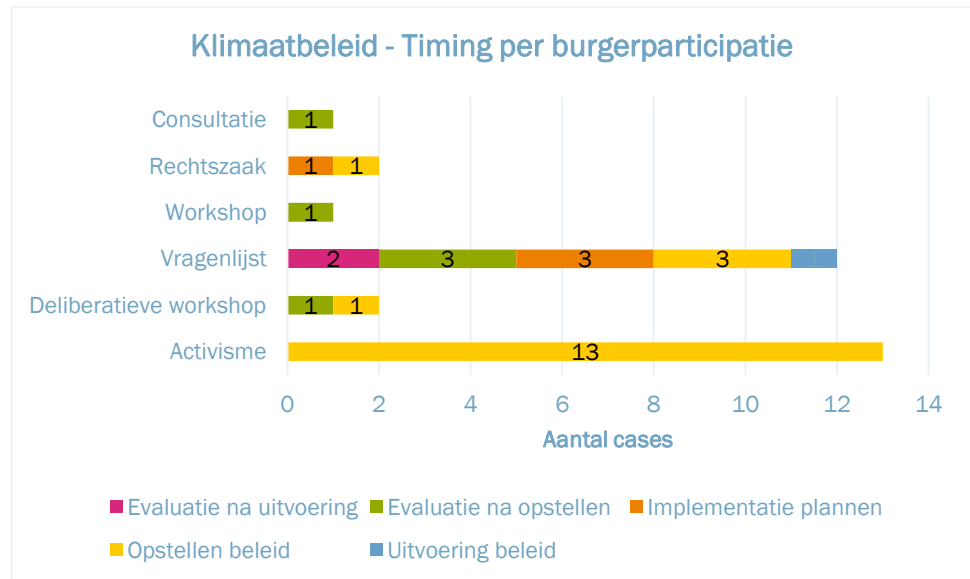
4.3.3 Timing

Figuren 15, 16 en 17 laten per thema de timing per burgerparticipatiemethode zien, waarbij de volgorde van een beleidscyclus is gehanteerd; Opstellen beleid, Implementatie plannen vormen, Evaluatie na opstellen plannen, Uitvoering beleid, Evaluatie na uitvoering. Zie Bijlage B voor grafieken over timing zonder participatiemethoden.

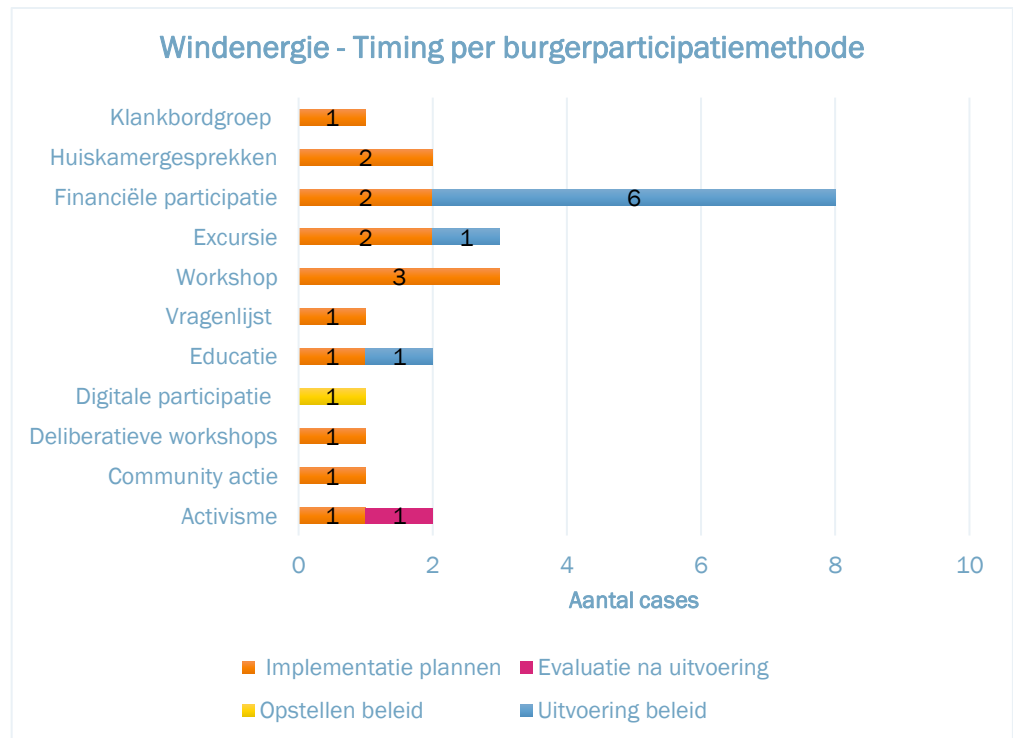
Figuur 15 laat zien dat bij nationaal klimaatbeleid burgers met name betrokken worden bij het opstellen van beleid. Activisme en vragenlijsten die ingaan op de vraag of er meer of minder beleid moet komen op het thema klimaatverandering, hebben we gecodeerd als “opstellen beleid”. Vragenlijsten worden gebruikt bij verschillende beleidsfasen, terwijl activisme alleen wordt ingezet bij het opstellen van beleid.

Bij het thema windenergie op land is “opstellen van beleid” geselecteerd wanneer bewoners worden meegenomen bij het bepalen van de locatie en de technologie (Figuur 16). Bij de “implementatie van de plannen” participeren bewoners in het verdere ontwerp van de windparken en bij “uitvoering beleid” is het bouwproces gestart. Burgerparticipatie vindt bij windenergie op land vooral plaats bij het vormen van de implementatieplannen en het uitvoeren van deze plannen.

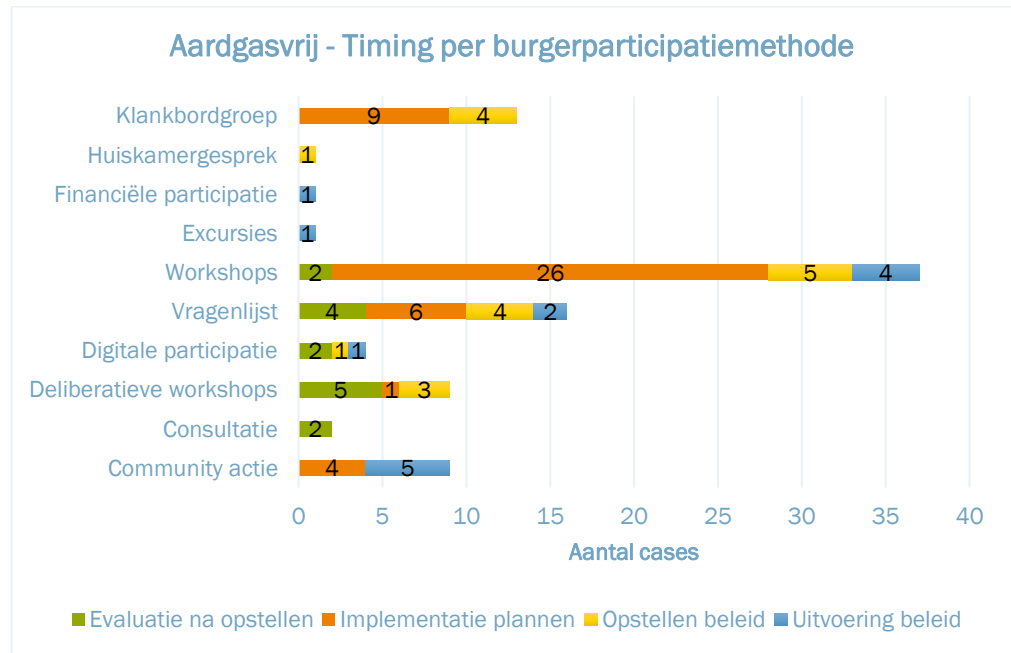
De burgerbetrokkenheid is bij het thema aardgasvrije wijken het meest aanwezig tijdens de implementatie van de plannen (Figuur 17). Burgers zijn betrokken bij het maken van plannen over hoe de wijk aardgasvrij gemaakt wordt. Tijdens de implementatie van de plannen participeren burgers vooral via workshops in de vorm van informatieavonden, of via een klankbordgroep.

Figuur 15 Klimaatbeleid – Timing per burgerparticipatiemethode. Sommige participatiemethoden werden op meerdere momenten in het beleidsproces ingezet. Hierdoor staan er bijvoorbeeld twee verschillende soorten timing bij rechtszaak.

Figuur 16 Windenergie – Timing per burgerparticipatiemethode

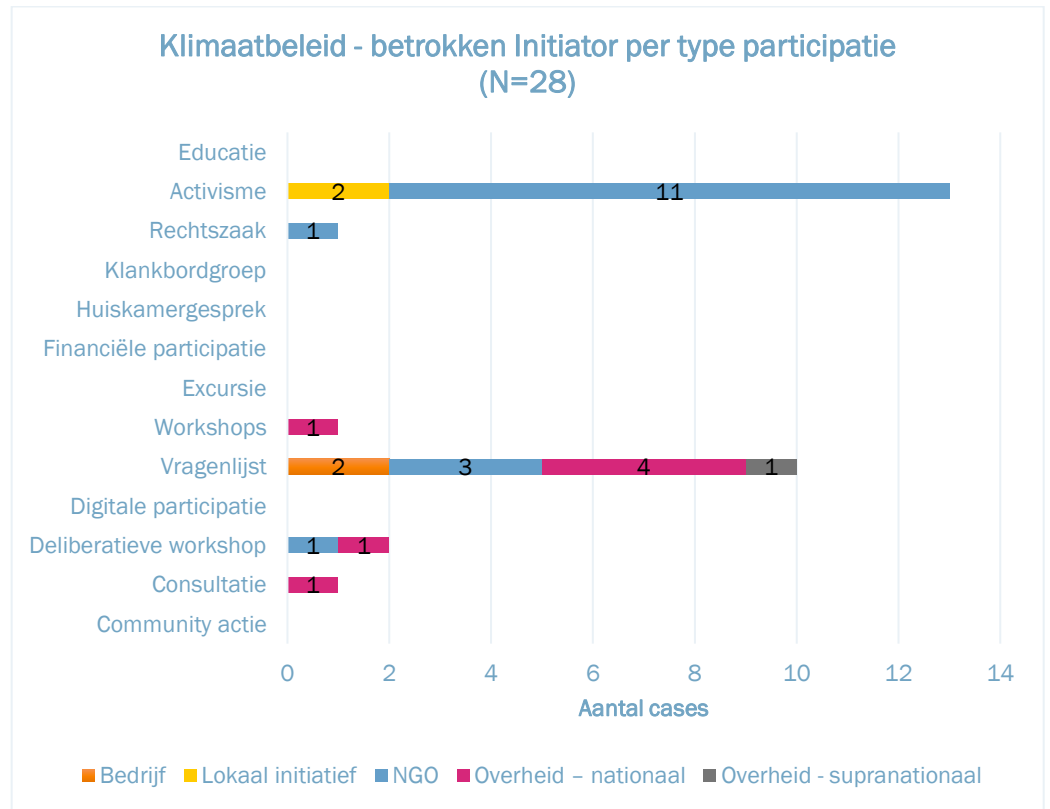
Figuur 17 Aardgasvrije wijken – Timing per burgerparticipatiemethode

4.3.4 Initiator

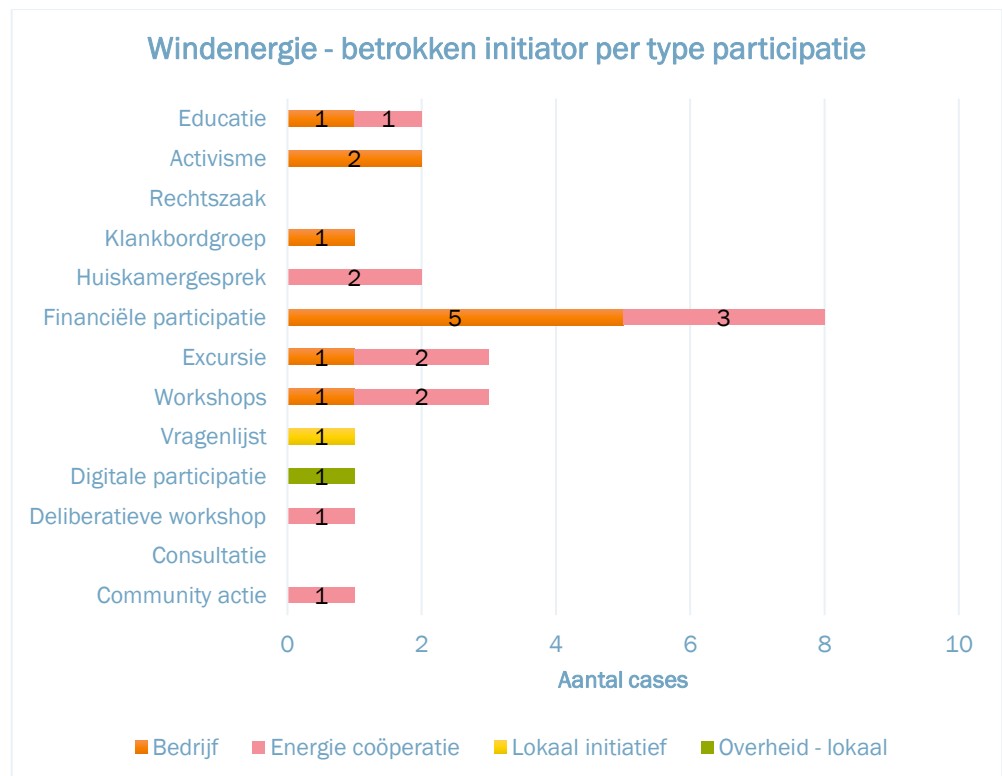
Uit de resultaten blijkt dat ngo's voor een groot gedeelte de burgerparticipatie (activisme) initiëren bij nationaal klimaatbeleid (Figuur 18). Twee keer is een demonstratie als vorm van activisme geïnitieerd door burgers. Verder worden vragenlijsten ingezet door een diversiteit aan initiators, bij het thema nationaal klimaatbeleid.

Bij windenergie op land zijn energiecoöperaties en bedrijven met name de initiatiefnemers (Figuur 19). De bedrijvencategorie bevat vooral projectontwikkelaars. Bij het thema windenergie op land maken bedrijven en energiecoöperaties, als meest vertegenwoordigde initiators, gebruik van een divers aantal participatiemethoden. Bedrijven maken het meest gebruik van financiële participatiemethoden.

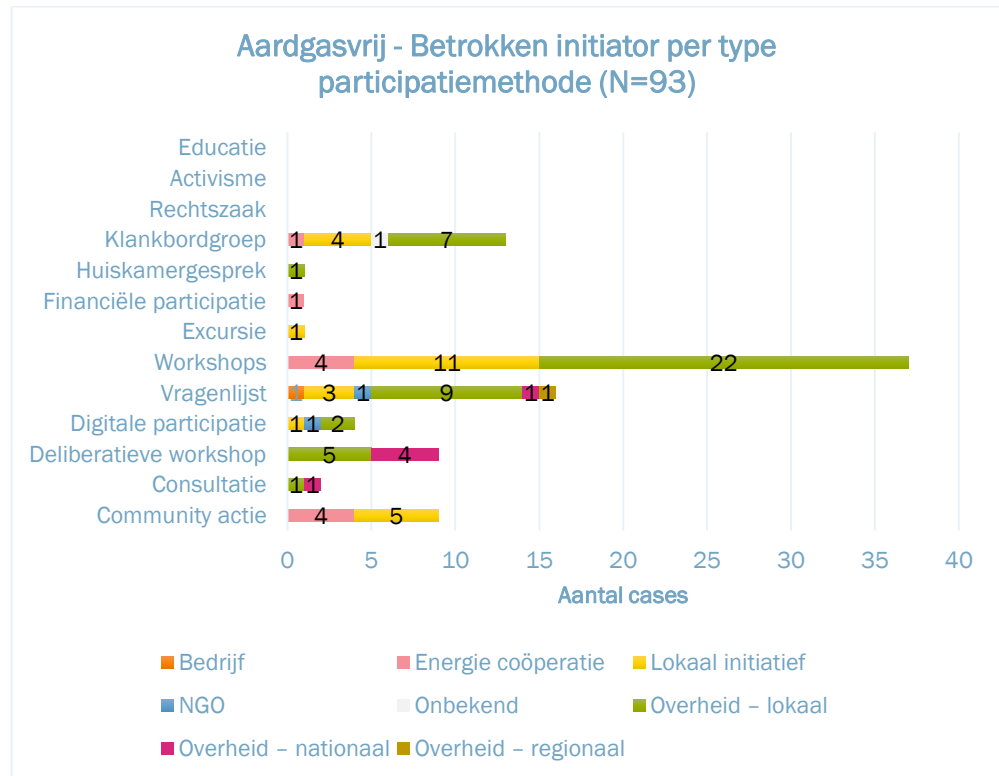
Figuur 20 laat zien dat bij aardgasvrije wijken vooral de lokale overheid een participatiemethode initieert. Op wijkniveau is dit vaak de gemeente, in veel gevallen gestimuleerd vanuit het Programma Aardgasvrije Wijken. In een aantal gevallen zijn lokale initiatieven en energiecoöperaties de initiator. Zij maken het meest gebruik van workshops.

Figuur 18 Klimaatbeleid betrokken initiator per type participatie

Figuur 19 Windenergie – Betrokken initiator per type participatie

Figuur 20 Aardgasvrije wijken – Betrokken initiator per type participatiemethode

4.4 Onderzoeksvraag 2: Kenmerken van participanten

Welke groepen burgers maken gebruik van de participatiemethoden en welke minder?

Hierbij kijken we naar:

1. Geslacht van de betrokken burgers
2. Leeftijd van de betrokken burgers
3. Opleidingsniveau van de betrokken burgers.

In Bijlage B staat een overzicht met grafieken die de kenmerken van de type participanten illustreren. Op basis van deze grafieken geven we een beschrijving van de steekproef.

4.4.1 Geslacht

Het geslacht van burgers is voor het grootste gedeelte van de cases onbekend, bij een gedeelte van de cases participeerden ongeveer evenveel mannen als vrouwen. Bij de thema's nationaal klimaatbeleid en aardgasvrije wijken was informatie over geslacht beschikbaar bij een aantal vragenlijstonderzoeken. Hieruit bleek dat er weinig verschil was tussen het aantal respondenten mannen en vrouwen.

4.4.2 Leeftijd

Bij het thema nationaal klimaatbeleid valt de leeftijd meestal in de categorie gemengd; de respondenten van alle leeftijdscategorieën zijn ongeveer gelijk

vertegenwoordigd. In sommige gevallen kan er een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen jongeren of ouderen als doelgroep. Ten opzichte van de andere twee thema's is de leeftijd relatief vaak bekend bij het thema nationaal klimaatbeleid. Net als bij het onderwerp 'geslacht' ligt dit aan het hogere aantal vragenlijsten dat is toegepast. De leeftijd van de deelnemers is onbekend bij bijna alle cases in het thema windenergie op land en het thema aardgasvrije wijken.

4.4.3 *Opleidingsniveau*

Bij alle drie de thema's is het opleidingsniveau meestal onbekend. Bij het thema nationaal klimaatbeleid is het opleidingsniveau bij een aantal cases gemengd en in sommige gevallen hoog.

4.5 **Onderzoeksvraag 3: Percepties van participerende burgers**

Voor iedere participatiecasus is, indien er informatie over wordt gegeven in de bronnen, genoteerd wat de mening is van burgers zoals die naar voren is gekomen tijdens de inzet van de participatiemethoden. Bij een demonstratie noteerden we bijvoorbeeld: "Burgers vinden dat er verdergaand klimaatbeleid nodig is". Er is informatie beschikbaar over percepties in ongeveer 70% van de casussen. Bij sommige vormen van burgerparticipatie worden geen percepties van burgers gegeven. Bij informatieavonden wordt bijvoorbeeld vaak wel gezegd dat deze heeft plaatsgevonden, maar niet wat burgers vonden van de besproken informatie.

Hieronder volgt een samenvatting van de mening van burgers vanuit de door ons gevonden participatiecases waarbij informatie beschikbaar was. Dit geeft dus geen representatief beeld van de meningen van burgers; de onderstaande meningen zullen niet voor alle burgers gelden. Daarnaast hebben niet alle burgers dezelfde mening, vandaar dat de meningen in onderstaande teksten met elkaar in tegenspraak kunnen zijn.

4.5.1 *Nationaal klimaatbeleid*

Voor het thema nationaal klimaatbeleid werden voor alle cases percepties van burgers gerapporteerd in de casebeschrijvingen. Zoals eerder beschreven vonden we voornamelijk de participatiemethoden activisme (de perceptie hierbij was altijd: strenger klimaatbeleid) en vragenlijsten. De inhoudelijke boodschappen hieronder zijn vooral gebaseerd op de vragenlijsten.

Voor het thema nationaal klimaatbeleid vonden we de volgende percepties:

- In de cases kwam naar voren dat er burgers zijn die zich zorgen maken over klimaatverandering. Daarnaast zijn er burgers die de klimaatdoelen over het algemeen steunen en vinden dat er klimaatbeleid nodig is. Daarentegen vinden sommige burgers dat het Klimaatakkoord onvoldoende democratisch tot stand is gekomen. Ook vindt een deel van de burgers dat er onvoldoende wetenschappelijk bewijs is dat het klimaat verandert en/of dat dit wordt veroorzaakt door menselijk handelen.
- Daarnaast zijn burgers verdeeld over concrete maatregelen en maken ze zich zorgen over de kosten die komen kijken bij klimaatbeleid. Er zijn burgers die twijfels hebben bij de effectiviteit en bijeffecten van de maatregelen in het

klimaatplan. Er zijn burgers die het mondiale karakter van klimaatverandering benadrukken, waardoor Nederland weinig invloed heeft op het voorkomen hiervan. Verder maken sommige burgers zich zorgen over de eerlijkheid en rechtvaardigheid van maatregelen uit het klimaatbeleid. Verschillende cases laten zien dat meer burgerbetrokkenheid gezien wordt als een goede ontwikkeling.

4.5.2 *Windenergie op land*

Voor het thema windenergie op land werd bij 22 van de 25 cases een inhoudelijke boodschap gerapporteerd in de casebeschrijvingen, 8 vanuit financiële participatiecases, en de rest verdeeld over de andere participatievormen. Alleen bij community actie cases zijn geen inhoudelijke boodschappen gevonden.

Voor het thema windenergie op land vonden we de volgende percepties:

- Er zijn burgers die een grote rol willen voor de gemeente en zichzelf in de totstandkoming van een windpark.
- Er zijn burgers die zich verzetten wanneer ze niet mogen meebeslissen over de locatie van windmolens omdat ze zich zorgen maken over het landschap, hun gezondheid en de verdeling van de opgewerkte elektriciteit.
- Er zijn burgers die in actie komen voor, tijdens en na de bouw van windmolens.
- Daarnaast zijn er burgers die zich focussen op een eerlijke verdeling van lusten en lasten. Ze willen niet alleen de nadelige effecten van windmolens ervaren, maar ook de (financiële) voordelen.
- Bij de cases waar financiële burgerparticipatie is gebruikt, zijn er burgers die positief reageren op deze specifieke methode. Dat financiële burgerparticipatie alleen niet tot acceptatie leidt, bleek in diezelfde cases waar weerstand ontstond als reactie op verschillende externe factoren, zoals geluidsoverlast.

4.5.3 *Aardgasvrije wijken*

Voor het thema aardgasvrije wijken is in 38 van 93 cases een inhoudelijke boodschap gerapporteerd in de casebeschrijvingen. De inhoudelijke boodschappen hieronder komen vooral uit vragenlijsten (12) en workshops (12), deliberatieve workshops (5), klankbordgroep (3), community actie (2), consultatie (2), digitale burgerparticipatie (1) en huiskamergesprek (1).

Voor het thema aardgasvrije wijken vonden we de volgende percepties:

- Er zijn burgers die zich weinig betrokken voelen bij de transitie naar aardgasvrij wonen.
- Er zijn burgers die het aardgasvrij maken van woningen een goed idee vinden om klimaatdoelen te halen, en burgers die dit geen goed idee vinden.
- Er zijn burgers die behoefte hebben aan duidelijkheid en transparantie over het proces naar aardgasvrije wijken en over de verschillende mogelijkheden.
- Er zijn burgers die gehoord willen worden bij besluitvorming en zelf de mogelijkheid hebben om te bepalen wanneer zij de overstap maken naar aardgasvrij wonen.
- Betreft de rol van de gemeente zijn er burgers die aangeven dat ze verwachten dat de gemeente met een goed voorstel komt. Daarnaast zijn er burgers die ontzorgd willen worden door de gemeente en niet meer gaan betalen voor

energie dan ze nu doen. Ook zijn er burgers die zich zorgen maken over de kosten van het aardgasvrij maken van hun woning. Ze vinden het belangrijk dat hun woonlasten niet omhoog gaan. Daarom willen ze ook weten wat de kosten zijn van aardgasvrij wonen; wat de kosten voor het aardgasvrij maken van hun eigen woning zijn en wat de kosten zijn voor het aansluiten op een warmtenet.

- Er zijn burgers die zouden kiezen voor een collectieve wijze om van het gas af te gaan.
- Ook zijn er burgers die al bezig zijn (geweest) met verduurzaming van hun huis. Een deel van de huiseigenaren heeft bijvoorbeeld al maatregelen genomen in hun woning. Uit de cases komt naar voren dat sommige burgers vrijwillig in actie komen om bij te dragen aan het aardgasvrij maken of verduurzamen van hun wijk. Bijvoorbeeld door een initiatief te nemen voor het maken van een plan voor de wijk.

5 Conclusie en discussie

Het doel van dit onderzoek was om in kaart te brengen welke activiteiten er zijn op het gebied van burgerparticipatie in het kader van klimaat en de energietransitie in Nederland op drie verschillende thema's (nationaal klimaatbeleid, windenergie op land en aardgasvrije wijken). We hebben hierbij de methode participatiemapping (Pallett et al., 2017; 2019) toegepast, waarbij we een aantal aanpassingen hebben gemaakt om de methodiek geschikt te maken voor de volgende onderzoeksvragen:

1. Welke participatiemethoden zijn in de afgelopen jaren (eind 2017-februari 2021) ingezet om burgers in staat te stellen hun mening over en belang te delen en hierover mee te denken?
2. Welke groepen burgers maken gebruik van de participatiemethoden en welke minder?
3. Welke percepties van burgers komen naar voren uit de toegepaste participatiemethoden? Hoe denken mensen over de verschillende vraagstukken binnen de thema's?

Een nevendoeel was om te onderzoeken wat voor- en nadelen zijn van participatiemapping als onderzoeksmethode.

Dit hoofdstuk bestaat uit twee delen: de conclusie en de discussie.

In het conclusiedeel beginnen we met een aantal conclusies die we trekken over de methode die we hebben gebruikt, om tot de beantwoording van de onderzoeksvragen te komen. We geven aan welke kanttekeningen er bij de inhoudelijke conclusies moeten worden geplaatst. Vervolgens bespreken we de algemene conclusies over het participatielandschap en doen we een aantal aanbevelingen.

In het discussiedeel bespreken we de beperkingen van de methodiek participatiemapping zoals we deze hebben toegepast en doen we aanbevelingen om de methodiek te verbeteren. Tenslotte bespreken we mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

5.1 Participatiemapping

Participatiemapping is een relatief nieuwe methodiek die in 2017 voor het eerst werd toegepast in het Verenigd Koninkrijk (Pallett, Chilvers en Hargreaves, 2017). Participatiemapping is naar ons weten de enige methodiek die gericht is op het schetsen van een integraal beeld van burgerparticipatie. In dit onderzoek is de methodiek voor het eerst toegepast in Nederland. Het is belangrijk om te leren van de ervaringen en resultaten van het toepassen van deze methode. *Paragraaf Beperkingen methodiek en aanbevelingen voor verbetering (5.3.1)* bevat een uitgebreidere beschrijving van de beperkingen van de methodiek zoals we deze hebben toegepast in dit onderzoek.

Participatiemapping geeft een integraler beeld dan tot nog toe is weergegeven

We hebben gekeken naar een steekproef van 28 cases rondom nationaal klimaatbeleid, 25 cases voor windenergie op land, en 93 cases voor aardgasvrije wijken in de periode van eind 2017 tot en met februari 2021. Dit levert een uitputtend overzicht op van alle participatie die er in Nederland plaatsvindt, maar schetst wel een beeld. Deze 146 cases zijn door middel van een kwantitatieve methode geanalyseerd om zo conclusies te trekken over deze specifieke cases. Ook op andere thema's binnen de energietransitie zijn er participatietrajecten. Deze zijn nog niet onderzocht met behulp van participatiemapping. Zodoende zeggen de resultaten van dit onderzoek niet alles over wat er in Nederland ondernomen wordt op het gebied van participatie. Ons onderzoek geeft door de keuze van drie uiteenlopende thema's echter wel een beeld van verschillende onderwerpen en verschillende manieren van burgerparticipatie binnen het thema energie en klimaat. Deze aanpak geeft een vollediger (integraler) beeld dan tot nu toe is weergegeven.

Participatiemapping is een potentieel kansrijke methode om het participatielandschap in kaart te brengen

Participatiemapping geeft een schets van toegepaste participatiemethoden, de initiatiefnemers, de aantallen deelnemers en de beleidsfase waarin burgerparticipatie plaatsvindt. Daarnaast maakt de methode het mogelijk om een brede definitie van burgerparticipatie te hanteren en ook minder traditionele vormen van burgerparticipatie (of vormen die traditioneel niet tot burgerparticipatie gerekend worden) mee te nemen. Hierdoor is het waarschijnlijk dat je meer te weten komt dan wanneer je bijvoorbeeld alleen gemeentes bevrageert over burgerparticipatie in hun gemeente. De methode levert interessante informatie op: in ons onderzoek zien we duidelijke verschillen tussen de thema's en dat leidt tot nieuwe inzichten.

Participatiemapping kent in de huidige vorm beperkingen

Hoewel het een kansrijke methode is, zijn er enkele beperkingen aan participatiemapping. Deze betreffen met name het zoekproces en de bronnen waarop de mapping (codering) gebaseerd is. Zo nemen we alleen openbare geschreven bronnen mee, terwijl er ook participatiecases zijn waarover niet gepubliceerd is in openbare bronnen.

In het zoekproces is er voldoende tijd nodig, onder meer voor het bepalen van aanvullende zoekstrategieën om tot verzadiging te komen (het punt waarop je bij het zoeken geen nieuwe cases meer tegenkomt). In het huidige onderzoek is dit punt niet bereikt voor de drie thema's. Het is daardoor niet mogelijk om van een totaalbeeld te spreken. Ook is het de vraag of er sprake is van een representatief beeld, omdat het niet bekend is of de gebruikte zoekmethode een bepaalde *bias* heeft, zodat bijvoorbeeld bepaalde participatiemethoden vaker gevonden worden dan andere.

De bronnen bevatten niet altijd de informatie die nodig is om conclusies te trekken. Zo is over de achtergrond van de deelnemers maar heel weinig bekend. Alleen bij sommige vormen van burgerparticipatie (vragenlijsten) is die informatie beschreven. Dit levert een vertekend beeld op. Het beeld is daarmee niet te generaliseren naar de andere vormen van participatie. Op de onderzoeksvraag welke burgers gebruik maken van de participatiemethoden, kan daarom geen antwoord worden gegeven. Ook over de meningen die burgers laten zien tijdens de burgerparticipatie is niet

voor alle cases informatie beschikbaar. Hierdoor is het niet mogelijk een representatief beeld te geven van de meningen van burgers.

5.2 Participatielandschap en aanbevelingen

Deze paragraaf bevat de conclusies en aanbevelingen met betrekking tot:

1. Het participatielandschap. Gezien de kanttekeningen bij de onderzoeksmethode trekken we alleen conclusies over de algemene beelden die naar voren komen. Vervolgens doen we aanbevelingen voor het completer in kaart brengen van het participatielandschap. We vergelijken de participatiemethoden in de verschillende thema's met elkaar. Het is niet zo dat voor ieder thema dezelfde participatiemethoden moeten worden gebruikt. Door de thema's te vergelijken kunnen we wel inzicht krijgen in 'witte vlekken' en mogelijke lessen trekken uit ervaringen binnen andere thema's.
2. Participerende burgers. Voor de onderzoeksvraag "Welke groepen burgers maken gebruik van de participatiemethoden" is te weinig informatie gevonden om een vergelijking tussen de thema's te kunnen doen.
3. Percepties van burgers die naar voren komen vanuit de participatiecases. Gezien de beperkte bronnen geeft dit onderzoek geen representatief beeld van de meningen van burgers. Op basis van de beschikbare informatie zien we wel een aantal hoofdlijnen in de percepties (onder meer zorgen en wensen) van burgers. Inzicht in deze percepties kan helpen om de transitie naar een duurzame maatschappij soepeler te laten verlopen.

5.2.1 *Het participatielandschap*

De steekproef laat zien dat er ruimte is voor meer directe burgerparticipatie bij nationaal klimaatbeleid.

Bij nationaal klimaatbeleid zijn methoden ingezet die zijn gericht op het beïnvloeden van beleid (activisme georganiseerd door ngo's) of het bepalen van draagvlak voor beleid (vragenlijsten) en weinig interactieve en deliberatieve (op dialoog gerichte) methoden. Bij aardgasvrije wijken en windenergie op land werden meer verschillende participatiemethoden ingezet, en vooral ook meer interactieve methoden. Er lijkt een 'witte vlek' te zijn bij het thema nationaal klimaatbeleid op het gebied van interactieve en deliberatieve methoden: het bespreken van kwesties en informatie om tot een weloverwogen standpunt te komen. Uit verschillende participatiecases blijkt wel een bredere behoefte van burgers om betrokken te worden. Dit roept de vraag op of ngo's deze behoefte om een geluid te laten horen invullen door mensen te mobiliseren, en de vraag of de nationale overheid wel voldoende gehoor geeft aan de (kennelijk aanwezige) behoefte van burgers om mee te praten over het nationale beleid.

Bij de thema's windenergie en aardgasvrije wijken worden veel verschillende vormen van participatie ingezet

Bij de thema's windenergie en aardgasvrije wijken is, zoals eerder genoemd, al meer ervaring met diverse vormen van participatie. Ook bij de Regionale Energiestrategieën (RES) is een divers landschap gevonden (EMMA, 2021). In een quickscan onder de RES worden vooral workshops, deliberatieve workshops (workshops gericht op dialoog) en vragenlijsten genoemd. Deze participatiecases vonden vrijwel altijd online plaats, wat verklaard kan worden door de coronamaatregelen. Zie bijlage C voor een korte toelichting op de RES en de quickscan.

Bij het thema windenergie op land werd vaak financiële burgerparticipatie ingezet in de steekproef. Dit beeld van financiële burgerparticipatie wordt bevestigd door de Monitor Participatie Hernieuwbare Energie op Land (Bosch & van Rijn, 2020). Uit deze monitor blijkt dat bij windparken die na 2015 zijn gerealiseerd in de meeste gevallen sprake is van een vorm van financiële participatie. Bij de RES zien we dit niet. Dit verschil kan worden verklaard door de fase waarin de RES zich bevindt. Het is waarschijnlijk, gezien het streven naar 50% lokaal eigendom, dat later in het RES-proces bij de invulling van concrete projecten, financiële burgerparticipatie ook meer een rol gaat spelen dan op dit moment. De opkomst van financiële burgerparticipatie is terug te zien in de nieuw toegevoegde trede in de meest recente versie van de participatieladder: eigendom (OFL, 2021).

De steekproef laat zien dat burgers laat in het beleidsproces betrokken worden bij de thema's windenergie en aardgasvrij

Bij het thema nationaal klimaatbeleid in deze steekproef wordt burgerparticipatie vooral ingezet bij het opstellen van het beleid middels vragenlijsten en activisme. Bij windenergie op land wordt burgerparticipatie ingezet bij het maken van implementatieplannen en bij de uitvoering (financiële participatie). Dit kan komen doordat er in de steekproef vooral windprojecten voorkwamen. Daarnaast is dit nu aan het veranderen door het proces dat ingericht is bij de Regionale Energiestrategieën. Bij aardgasvrije wijken wordt burgerparticipatie voornamelijk ingezet bij het maken van implementatieplannen. Het roept de vraag op of het meerwaarde zou bieden burgerparticipatie in een eerdere fase in te zetten. Vanuit de Omgevingswet zal dat op termijn wel gevraagd worden (aardgasvrijewijken.nl, 2021a).

Niet alle burgerparticipatie wordt georganiseerd vanuit overheden in de steekproef

Bij het thema nationaal klimaatbeleid komt het initiatief van ngo's of de Rijksoverheid, bij aardgasvrije wijken veelal van gemeenten en bij windenergieprojecten van bedrijven (projectontwikkelaars) en energiecoöperaties. Naast participatiemomenten die door overheden worden georganiseerd, zijn er dus ook bedrijven en energiecoöperaties die participatie organiseren. De vraag is of dit tot moeilijkheden leidt, en of er voldoende afstemming en uitwisseling is tussen deze organisaties en de overheid.

In de steekproef wordt bij aardgasvrije wijken vooral ingezet op kleinschalige burgerparticipatie

De aantallen deelnemers verschillen tussen participatiemethoden. Aan activisme nemen soms (maar lang niet altijd) grote aantallen deel, soms wel 40.0000, gevolgd door vragenlijsten. Bij huiskamerbijeenkomsten, workshops, community acties, klankbordgroepen en excursies nemen de kleinste aantallen mee (minder dan 100). Bij windenergie op land en aardgasvrije wijken is vaak onbekend hoeveel mensen deelnamen. Waar dit wel bekend is wordt bij aardgasvrije wijken vooral ingezet op kleinschalige participatie. Het lijkt logisch dat kleinschalige vormen van participatie worden gekozen op wijkniveau, aangezien een wijk een kleinere schaal is dan een land. De vraag is of deze kleinschaligere participatie ook geschikt is voor opschaling van de energietransitie.

5.2.2 *Kenmerken van participerende burgers*

Het is in deze steekproef meestal onbekend welke groepen participeren

Over het algemeen is er weinig informatie beschikbaar in de geraadpleegde bronnen over de kenmerken van de burgers die participeerden. Deze informatie is vrijwel alleen bekend wanneer het gaat om vragenlijsten. Voor andere vormen van burgerparticipatie die bijvoorbeeld via websites en kranten gevonden zijn, wordt niets vermeld over geslacht, leeftijd of opleidingsniveau. Naar ons weten zijn er geen bronnen die hier meer informatie over geven. Wel hebben we zorgen over de inclusiviteit gevonden: er zijn aanbevelingen gedaan over hoe te zorgen voor meer inclusiviteit (Kennisknooppunt Participatie, 2021), bijvoorbeeld door aan te sluiten bij de leefwereld van burgers. Ook is er geschreven over het betrekken van de “middengroepen” in plaats van alleen de ‘usual suspects’ (Energie Samen, Buurtwarmte en Buurkracht, 2019).

5.2.3 *Percepties van burgers vanuit de participatiecases*

Gezien de beperkte bronnen geeft dit onderzoek geen representatief beeld van de meningen van burgers. Op basis van de beschikbare informatie zien we wel een aantal hoofdlijnen in de percepties (onder meer zorgen en wensen) van burgers. Inzicht in deze percepties kan helpen om de transitie naar een duurzame maatschappij soepeler te laten verlopen.

Er zijn burgers in de steekproef die de klimaatdoelen en de noodzaak voor klimaatbeleid ondersteunen

Er zijn burgers die de klimaatdoelen en de noodzaak voor klimaatbeleid steunen. Een deel van de burgers vindt echter dat er onvoldoende wetenschappelijk bewijs is dat het klimaat verandert en/of dat dit wordt veroorzaakt door menselijk handelen.

Er zijn burgers in de steekproef die zich zorgen maken over kosten en rechtvaardigheid van verschillende beleidsmaatregelen

Zowel bij nationaal klimaatbeleid als bij windenergie op land zijn er burgers die het belang van een eerlijke verdeling van de kosten en een rechtvaardig proces onderstrepen. Bij het thema aardgasvrije wijken komen aspecten van procedurele rechtvaardigheid naar voren, zoals transparantie in de communicatie en het tijdig geïnformeerd worden. Er zijn burgers die daarnaast de behoefte hebben erkend te worden in het proces en bij de besluitvorming en een eerlijkere verdeling van de lusten en lasten willen.

Burgers in de steekproef die verschillen in de mate waarin ze zelf actief zijn op het gebied van verduurzaming van hun huis en wijk

Sommige burgers zijn zelf al aan de slag met verduurzaming van hun eigen huis, of binnen hun eigen wijk (of buurt). Dit geldt echter niet voor alle burgers. We zien daarnaast dat sommige burgers actie voeren voor strenger klimaatbeleid of het heft in eigen handen nemen met het oprichten van energiecoöperaties.

Er zijn burgers in de steekproef die meer informatie willen over het aardgasvrij worden van hun woning en initiatief verwachten van de gemeente

Over de rol van de gemeente geven burgers aan dat ze verwachten dat de gemeente met een goed voorstel komt. Daarnaast willen ze ontzorgd worden door

de gemeente en niet meer gaan betalen voor energie dan ze nu doen wanneer zij op een andere energiebron worden aangesloten, zoals een warmtenet.

Er zijn burgers in de steekproef die het prettig vinden om betrokken te worden

De participerende burgers geven aan het prettig te vinden om inspraak te hebben. Hierbij moet opgemerkt worden dat dit burgers zijn die al participeren, dit zal niet voor alle burgers gelden.

5.2.4 *Aanbevelingen*

Onderzoek de potentie van meer interactieve burgerparticipatie bij het nationaal klimaatbeleid

Onderzoek de mogelijkheden zijn om burgers direct te laten meepraten en discussiëren over nationaal klimaatbeleid. Kijk wat de toegevoegde waarde kan zijn van participatie, en welke manieren er zijn om de participatie vorm te geven. Zoek daarbij aansluiting bij nationale wetgeving en de ontwikkeling van nieuwe beleid. Kijk bijvoorbeeld naar een koppeling met de nationale klimaatwet.

Zoals genoemd in de inleiding (zie paragraaf 1.1) stellen sommigen de vraag of en wanneer burgerparticipatie toegevoegde waarde biedt naast de representatieve parlementaire democratie, aangezien de volksvertegenwoordiging gekozen is door burgers. Aan de andere kant zullen er voor de energietransitie en het komen tot een duurzame maatschappij grote veranderingen nodig zijn. Om hier als samenleving mee om te gaan kan het nuttig zijn om meer mogelijkheden te creëren voor burgerparticipatie, waarbij de uitwisseling van informatie en meningen mogelijk is. Dit wordt ook genoemd in een rapport van de adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid (2021). Een voorbeeld van een interactieve methode is een burgerpanel (Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid, 2021). Een ander voorbeeld van een relatief nieuwe methode is een digitale vorm van participatie: de Participatieve Waarde Evaluatie (TU Delft, 2021).

Betrek burgers eerder in het proces van besluitvorming en implementatie

Bekijk of mogelijkheden kunnen worden benut om burgers eerder te betrekken in het beleidsproces bij de thema's aardgasvrije wijken en windenergie op land en wat de effecten hiervan zijn. Hoe eerder burgers betrokken worden in het proces naar implementatie toe, hoe minder beslissingen er al genomen zijn. Zo worden zij minder vaak met besluiten geconfronteerd waarvan ze niet weten hoe deze tot stand zijn gekomen. Dat komt de procedurele rechtvaardigheid ten goede. Het is dus belangrijk om burgers mee te nemen zo vroeg mogelijk in het proces om hen echt ruimte te geven tot meebeslissen.

Organiseer monitoring van en onderzoek naar burgerparticipatie

We zien dat we nog geen compleet beeld van het burgerparticipatielandschap hebben, en dat het creëren van dit beeld niet eenvoudig is. Redenen hiervoor zijn onder andere dat het lastig en tijdrovend is om (vrijwel) alle participatie cases te vinden, en er vaak niet goed wordt gedocumenteerd wie er participeert en wat de perceptie was van burgers van het participatieproces. Een aanbeveling is daarom om burgerparticipatie integraal en samenhangend te monitoren. Om de juiste informatie te registreren, verzamelen, interpreteren, en hiervan te leren zullen burgers, partijen die de participatie organiseren (lokale, regionale, en nationale

overheden, maar ook bijvoorbeeld ngo's) en onderzoekers moeten samenwerken. Het is nodig dat partijen betrokken bij burgerparticipatie, waaronder overheden, op een meer systematische wijze hun participatiecases vastleggen en evalueren. Om een goed beeld van de deelnemers te krijgen, zouden gegevens over geslacht, leeftijd en opleiding verzameld moeten worden.

Bij het opzetten van monitoring kunnen geleerde lessen uit het huidige onderzoek worden benut. In het rapport worden mogelijkheden beschreven voor het verbeteren van (de toepassing van) de methodiek participatiemapping en voor vervolgonderzoek op het gebied van burgerparticipatie. Ook kunnen de ervaringen die worden opgedaan bij de verschillende thema's uitgewisseld worden, ook buiten het domein van de transitie naar duurzame energie (zoals ruimtelijke ordening en mobiliteitsbeleid).

Onderzoek ook welke burgers participeren. Het huidige onderzoek geeft beperkt inzicht in welke burgers betrokken worden in de verschillende participatiemethoden. Hierdoor kunnen we geen conclusies trekken over welke groepen in de samenleving vertegenwoordigd zijn bij burgerparticipatie (en welke niet). Inclusiviteit wordt gezien als een belangrijk en opkomend thema in het burgerparticipatie onderzoek (zie o.a. Engelbert, van Zoonen & Hirzalla, 2019; Brink & Wamsler, 2019). Zoals genoemd moeten kenmerken van burgers beter worden vastgelegd. Dit kan gedaan worden door onderzoekers in samenwerking met bijvoorbeeld de organisatoren van burgerparticipatie.

Breng tenslotte in kaart welke (rode draden in de) percepties naar voren komen uit de verzamelde participatiecases. Dit biedt waardevolle inzichten. Een aandachtspunt hierbij is dat deze percepties wel genoteerd en gepubliceerd moeten worden om dit te kunnen doen. In de discussie sectie gaan we hier nader op in.

5.3 Discussie

5.3.1 *Beperkingen methodiek en aanbevelingen voor verbetering*

Zoals eerder beschreven (zie paragraaf 5.1) is participatiemapping een vrij nieuwe vorm van het in kaart brengen van burgerparticipatie. De methodiek heeft een aantal beperkingen. Ook zijn er beperkingen door de wijze waarop deze methode in dit onderzoek is ingezet (onder meer vanwege een tijdsbeperking). We geven hier aan wat de beperkingen zijn en stellen een aantal verbeteringen voor.

De onderzochte participatiecases zijn niet volledig en/of de representativiteit van de steekproef is niet vast te stellen

Omdat we gebruik hebben gemaakt van de zoekmachine Google en de websites van bepaalde organisaties (zie methode) is het lastig om te weten of we volledig zijn geweest. Er is altijd meer te zoeken, meer te vinden. Dit is in tegenstelling tot bij een zoekmachine als Scopus waarbij je zoekt in een afgebakende database aan wetenschappelijke artikelen. Daarnaast is het in de praktijk niet mogelijk om te bepalen hoe de steekproef zich verhoudt tot de werkelijkheid (representativiteit), er zijn namelijk geen exacte cijfers van o.a. het aantal participatietrajecten in Nederland.

Dit is zowel een nadeel van participatiemapping als methode als een implicatie van de beperking in doorlooptijd van het onderzoek. De methode zoals ontwikkeld door

onderzoekers in het Verenigd Koninkrijk (Pallett, Chilvers en Hargreaves, 2017) heeft als doel een algemeen beeld te geven van de variëteit aan participatiemethoden, en niet om volledig te zijn. Gezien het tijdsbestek van het onderzoek was het niet mogelijk om alle participatiecases in Nederland in het onderzoek op te nemen.

Een implicatie van dat we niet weten hoe representatief deze steekproef is, is dat we geen harde conclusies kunnen trekken over het hele participatielandschap. Om deze reden spreken we steeds van steekproef, in plaats van landschap, en hebben we ervoor gekozen om in de grafieken alleen absolute aantallen weer te geven en deze per thema weer te geven in plaats van thema's in één grafiek te vergelijken. Een mogelijkheid om volledigheid beter te benaderen is het oprichten van een kennisnetwerk van ambassadeurs per gemeente, regio en op nationaal niveau. Dit netwerk kan toetsen op volledigheid en extra cases aandragen.

Specifieke zoekwoorden zijn nodig

Het is een uitdaging om de meest relevante cases in Google naar voren te laten komen. Om de relevante cases te vinden is het essentieel om te zoeken met de juiste woorden, in de juiste taal. Er zijn dus mogelijk relevante cases niet gevonden omdat niet precies de juiste zoekwoorden zijn gebruikt.

Om de juiste zoekwoorden te vinden kan gedacht worden aan het nog meer betrekken van verschillende (ervarings)deskundigen. In het huidige onderzoek is in beperkte mate (gezien de korte doorlooptijd van het onderzoek) wel al gebruik gemaakt van expertise in het projectteam, EZK en enkele experts binnen en buiten TNO.

Daarnaast kan gedacht worden aan het eerder genoemde kennisnetwerk. Dit netwerk kan helpen met het bepalen van zoekwoorden, en de leden kunnen gevraagd worden om cases te verzamelen, bijvoorbeeld middels een vragenlijst. In aanvulling hierop kan gedacht worden aan het crowd sourcen van participatiecases middels citizen social science: burgers vragen of zij willen bijdragen aan het verzamelen van cases.

Alleen cases waarover is gepubliceerd zijn onderdeel van het onderzoek

Alleen participatiecases waarover is gepubliceerd zijn opgenomen in dit onderzoek, terwijl niet over alle cases iets zal zijn gepubliceerd. Daarnaast is het mogelijk dat initiatiefnemers van een participatiemethode terughoudend zijn om over een methode te rapporteren als die niet het gewenste resultaat heeft opgeleverd. Over een bijeenkomst waar slechts twee personen kwamen opdagen zal bijvoorbeeld waarschijnlijk niet gepubliceerd worden. Dit kan een vertekend beeld geven van het participatielandschap. Om dit te voorkomen is het nodig dat partijen betrokken bij participatie, waaronder overheden, op een meer systematische wijze hun participatiecases vastleggen en evalueren. Onderzoekers kunnen helpen met het systematisch vastleggen van de juiste informatie.

Niet-wetenschappelijke bronnen zijn eerder en in ruimere mate beschikbaar, maar geven geen volledige beschrijving van burgerparticipatie

Zoeken in wetenschappelijke literatuur leverde weinig relevante artikelen op omdat weinig artikelen recent genoeg waren. Een mogelijke oorzaak is dat dit onderzoek uitgevoerd is zeer kort na de door ons onderzochte periode (2017 tot en met begin

2021) en het wetenschappelijk onderzoek en publicatieproces enige tijd in beslag neemt. Bij de studie in het Verenigd Koninkrijk (Pallett, Chilvers en Hargreaves, 2017) kozen de onderzoekers een ruimere tijdsperiode (2010 tot 2015) en vond het onderzoek pas een paar jaar na deze tijdsperiode plaats. Door deze beperking waren we voor deze studie vooral aangewezen op niet-wetenschappelijke rapporten, websites en krantenartikelen. In deze bronnen wordt meestal niet uitgebreid beschreven wat er bij een participatiecase precies gebeurde, wat de uitkomsten waren en wie er bij aanwezig was.

Om dit te veranderen is het nodig dat partijen betrokken bij burgerparticipatie, waaronder overheden, op een meer systematische wijze hun participatiecases vastleggen en evalueren. Om een goed beeld van de deelnemers te krijgen, zouden gegevens over geslacht, leeftijd en opleiding verzameld moeten worden.

5.3.2 *Mogelijkheden voor vervolgonderzoek*

Naast verbeteringen van de methodiek (zie paragraaf 6.3.1) geven de uitkomsten van dit onderzoek aanleiding tot verschillende mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

Uitbreiding van de thema's

Naast de thema's die onderzocht zijn in dit onderzoek (nationaal klimaatbeleid, windenergie op land en aardgasvrije wijken) zijn er nog andere thema's die onderzocht moeten worden om een completer beeld van het Nederlandse participatielandschap op klimaat- en energiegebied te krijgen. Er kan gekeken worden naar betrokkenheid van burgers bij zowel de vorming van beleid op landelijk niveau, als de vertaling van dit beleid in implementatieplannen en de uitvoering van dit beleid.

De uitbreiding van thema's kan bijvoorbeeld gedaan worden aan de hand van de klimaattafels en overkoepelend beleid dat niet specifiek past bij één tafel. Deze kunnen eventueel (later) worden aangevuld met thema's die (nog) niet in het Klimaatakkoord zijn opgenomen zoals internationale luchtvaart. Voorbeelden van thema's zijn: industrie (zoals CO₂-belasting industrie); gebouwde omgeving (zoals aardgasvrije wijken); elektriciteit en warmte (zoals geothermie, zonne-energie, vraagsturing van elektriciteit en slim laden, mijnbouw, biomassa, kernenergie, energiecentrales); mobiliteit (zoals elektrisch rijden, kilometerheffing); en landbouw en landgebruik (zoals veeteelt). Voor sommige thema's zal weinig tot geen burgerparticipatie plaatsvinden, of bijvoorbeeld alleen activisme. Dit zijn ook waardevolle inzichten.

Aanvullen van de huidige thema's en deze actueel houden

Met het aanscherpen en aanvullen van de huidige participatiemapping methode (zie voorgaande paragraaf 6.3.1) en het nemen van een langere onderzoeksperiode kunnen de onderzoeksvragen uit dit onderzoek nog beter worden beantwoord. De thema's die in het huidige onderzoek al aan bod zijn gekomen, kunnen worden aangevuld met meer participatiecases om zo een vollediger én actueel beeld te geven. Gezien de snelle ontwikkelingen op de verschillende thema's op klimaat- en energiegebied, zoals bijvoorbeeld het proces van de RES 1.0 naar de RES 2.0, kan gedacht worden aan een jaarlijkse monitor.

Ontwikkel een methode om systematisch de percepties van de deelnemers aan burgerparticipatie in kaart te brengen en test deze methode

Om ervoor te zorgen dat de participatiecases inzicht geven in de verschillende percepties van burgers op de verschillende onderdelen van klimaatbeleid, moeten deze percepties goed gedocumenteerd worden. Om deze documentatie en de daaropvolgende analyse te vergemakkelijken kan een systematiek of methode ontwikkeld worden waarin staat beschreven hoe percepties vastgelegd kunnen worden en wat hierbij van belang is. Het is bijvoorbeeld niet alleen van belang wat burgers inhoudelijk zeggen, maar ook hoe zij spreken over het onderwerp. Spreken zij bijvoorbeeld over “een kans”, “een probleem”, “een technologie”, of “iets dat wordt opgelegd”? Pas deze methode toe in de praktijk en scherp de methode aan op basis van ervaringen.

Werk verder aan een eenduidige indeling van participatiemethoden

Er zijn veel verschillende manieren waarop burgers betrokken zijn en worden bij besluitvorming in klimaatbeleid. We hebben gepoogd een indeling van participatiemethoden te maken voor het mappen (coderen) die duidelijk is, niet te abstract en niet te veel verschillende type methoden bevat. We hebben de indeling die de studie uit het Verenigd Koninkrijk gebruikte als basis genomen en gedurende het zoekproces een aantal aanpassingen gemaakt.

Voor een vervolgonderzoek zou het goed zijn om nogmaals te kijken naar de huidige indeling en te bepalen of categorieën samengevoegd of uiteen gesplitst zouden moeten worden. We hebben nu bijvoorbeeld informatieavonden en workshops samengevoegd. De vraag is of deze voldoende op elkaar lijken. Daarnaast is het belangrijk om na te denken over wat wel en geen burgerparticipatie is en om verschillende categorieën van burgerparticipatie te onderscheiden. Er kan zowel een bredere definitie van burgerparticipatie gebruikt worden als een smallere, afhankelijk van de onderzoeksdoelen. Burgerparticipatie kan veel verschillende vormen aannemen. We kwamen bijvoorbeeld ook opinieartikelen tegen van burgers, in kranten en blogs of websites. Hetzelfde geldt voor onder meer je mening geven op sociale media, aandeelhouder worden van Shell, een petitie opstellen of ondertekenen, een petitie opzetten voor een burgerinitiatief, een bezwaarschrift indienen en een brief sturen aan de gemeente. Deze methoden hebben we nu buiten beschouwing gelaten, maar die zouden in de toekomst ook onderzocht kunnen worden als een bredere definitie van burgerparticipatie wordt gehanteerd. Voor sommige onderzoeksvragen kan het juist beter zijn om een smallere definitie te gebruiken. Een eenduidige indeling maakt het mogelijk om duidelijker te communiceren over welke burgerparticipatie een onderzoek exact gaat.

Onderzoek of de gevonden participatiemethoden geschikt zijn voor burgerparticipatie bij minder fysieke veranderingen

Voor de thema's aardgasvrije wijken en windenergie op land, waarbij er fysieke veranderingen zijn in de leefomgeving, worden burgers op verschillende manieren betrokken. In het Klimaatakkoord komen naast deze twee thema's ook maatregelen aan bod die voor een burger niet of minder leiden tot fysieke wijzigingen in huis en de directe leefomgeving (zoals veranderingen in energieprijzen of belastingen). Dit roept de vraag op of je de diversiteit van participatiemethoden bij de thema's aardgasvrije wijken en windenergie op land ook kunt toepassen op deze thema's. Dit kan worden onderzocht door verschillende vormen van burgerparticipatie toe te

passen op een minder tastbaar thema en te onderzoeken of (en onder welke voorwaarden) burgers het thema begrijpen en een bijdrage kunnen en willen leveren aan de besluitvorming.

Onderzoek de impact van burgerparticipatie

Waar dit onderzoek geen uitspraken over kan doen is of burgers daadwerkelijk impact hebben wanneer zij participeren. We zien dat burgers hun stem laten horen, maar wordt deze ook meegenomen in de besluitvorming? Ook biedt het geen antwoord op de vraag of burgerparticipatie leidt tot meer draagvlak of een succesvolle implementatie van maatregelen. Hier is ander onderzoek voor nodig. Bijvoorbeeld een meerjarige effectstudie van een aantal participatieprocessen waarbij verschillende participatiemethoden worden ingezet.

Onderzoek de impact van context op de keuze voor bepaalde participatiemethoden

In deze studie vinden we dat het participatielandschap van nationaal klimaatbeleid anders is dan het participatielandschap van windenergie op land of dat van aardgasvrije wijken. Hieruit kan worden geconcludeerd dat factoren in de context een rol spelen in de bepaling van de participatiemethode. Vervolgonderzoek kan zich richten op de vraag welke (contextuele) factoren de keuze voor de participatiemethode beïnvloeden. Door hier kennis over te vergaren ontstaat een beeld van wat organisatoren van burgerparticipatie nodig hebben om de meeste effectieve (combinaties van) participatiemethode(n) in te zetten.

Referenties

De referenties naar de cases die geanalyseerd zijn in dit onderzoek zijn te vinden in Bijlage A.

Aardgasvrijewijken.nl (2021a). Participatie en de Omgevingswet. Geraadpleegd 19 oktober via:
<https://aardgasvrijewijken.nl/themas/participatie+en+communicatie2/beleid+en+wetgeving-pc/participatie+en+de+omgevingswet/default.aspx>

Aardgasvrijewijken.nl (2021b). Proeftuinen op de kaart. Geraadpleegd 26 augustus via: <https://aardgasvrijewijken.nl/proeftuinen/huidigeproeftuinen/default.aspx>

Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid (2021). Betrokken bij klimaat, burgerfora aanbevolen. Geraadpleegd 17 juni via:
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2021/03/21/adviesrapport-betrokken-bij-klimaat>

Bosch & van Rijn (2020). Monitor Participatie Hernieuwbare Energie Op Land. *Wind op land en niet-gebouwgebonden zon*. Geraadpleegd 18 maart 2021 via:
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/06/30/monitor-participatie-hernieuwbare-energie-op-land>.

Brink, E. and Wamsler, C. (2019). Citizen engagement in climate adaptation surveyed; the role of values, worldviews, gender and place. *Journal of Cleaner Production* 209, 1342-1353.

De Wilde, M., Hurenkamp, M., & Tonkens, E. (2014). Flexible relations, frail contacts and failing demands: How community groups and local institutions interact in local governance in the Netherlands. *Urban Studies*, 51(16), 3365-3382.

Dreijerink, L., Kruize, H. & van Kamp, I. (2008). Burgerparticipatie in beleidsvorming - Resultaten van een verkennende literatuurreview. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Energie Samen, Buurtwarmte, Buurkracht (2019). De middengroepen betrekken - Resultaten leerprogramma Duurzaam Door, Participatietafel Energie. Geraadpleegd 17 maart 2021 via:
https://www.duurzaamdoor.nl/sites/default/files/2019-12/201909-Middengroepen-aadrgasvrije-wijken-dorpen-Duurzaam-Door-Buurtwarmte_rapport_def2.pdf.

EMMA (2021). Verbonden aan de energietransitie, hoe ziet participatie er uit in de regio's en hoe zijn volksvertegenwoordigers betrokken? Geraadpleegd 17 juni 2021 via: <https://www.ipo.nl/media/ckvh4pze/def-20210122-verbonden-aan-de-energietransitie.pdf>

Handreiking 1.1. RES (2019) Handreiking voor regio's ten behoeve van het opstellen van een Regionale Energiestrategie. Nationaal Programma RES (NP RES)

Involve (2021a). Deliberative workshop. Geraadpleegd 4 maart via:
<https://www.involve.org.uk/resources/methods/deliberative-workshop>.

Involve (2021b). Focus groups. Geraadpleegd 4 maart via:
<https://www.involve.org.uk/resources/methods/focus-groups>.

Kamervragen, 2020. Beantwoording Kamervragen over de verslagen van de vergaderingen van de klimaattafels en het Klimaatberaad. Geraadpleegd 19 februari via: <https://www.omgevingsweb.nl/beleid/beantwoording-kamervragen-over-de-verslagen-van-de-vergaderingen-van-de-klimaattafels-en-het-klimaatberaad/>.

Kennisknooppunt participatie (2020). Snelstudie - de doelen van participatie. Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.

Kennisknooppunt participatie (2021). Snelstudie Participatie en inclusiviteit. Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.

Klimaataakkoord.nl (2018). Samenstelling sectortafels Klimaataakkoord bekend. Geraadpleegd 4 maart 2021 via:
<https://www.klimaataakkoord.nl/actueel/nieuws/2018/03/20/samenstelling-sectortafels-klimaataakkoord-bekend>.

Klimaataakkoord (2019). Den Haag. Geraadpleegd 4 maart 2021 via:
<https://www.klimaataakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/06/28/klimaataakkoord>

Local government association (2021). What is community action? Geraadpleegd 4 maart via: <https://www.local.gov.uk/our-support/guidance-and-resources/community-action/community-action-overview/what-community-action>.

Mouter, N., Shortall, R. M., Spruit, S. L., & Itten, A. V. (2021). Including young people, cutting time and producing useful outcomes: Participatory Value Evaluation as a new practice of public participation in the Dutch energy transition. *Energy Research & Social Science*, 75, 101965.

NOS (2020). Overheid maakt fouten bij het Klimaataakkoord, burgers te laat betrokken. Geraadpleegd 4 maart 2021 via:
<https://www.nporadio1.nl/binnenland/26780-overheid-maakt-fouten-bij-het-klimaataakkoord-burgers-te-laet-betrokken>.

NPBO (2018). Open brief aan minister Wiebes – Vereist: deelname burgers aan Energieakkoord 2.0! Geraadpleegd 4 maart 2021 via:
<https://www.npbo.nl/openbrief-aan-minister-wiebes-deelname-burgers-aan-energieakkoord-2-0/>.

NWEA (2020). Gedragscode Acceptatie & Participatie Windenergie op Land. Geraadpleegd 4 maart via: <https://www.nwea.nl/wp-content/uploads/2020/11/20201103-Gedragscode-WoL-opgemaakt-FINAL.pdf>.

Owens, S. and Driffill, L. (2008) How to change attitudes and behaviours in the context of energy. *Energy Policy* 36(12): 4412–4418.

- Pallett, H., Chilvers, J. and Hargreaves, T. (2017). Mapping energy participation: A systematic review of diverse practices of participation in UK energy transitions, 2010-2015. UK Energy Research Centre.
- Pallett, H., Chilvers, J. and Hargreaves, T. (2019). Mapping participation: A systematic analysis of diverse public participation in the UK energy system. *Nature and Space*, 2 (3), 590-616.
- Parkinson, J. and Mansbridge, J. (2012) *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Participatiecoalitie (2021). *Bewonersinitiatief in de warmtetransitie - de Participatiecoalitie deelt 20 lessen uit de praktijk*.
- PBL (2020). *Balans van de Leefomgeving 2020. Burger in zicht, overheid aan zet*.
- Pelletier, D. K. (1999). The shaping of collective values through deliberative democracy: An empirical study from New York's North Country. *Policy Sciences*, 32(2), 103-131.
- Raad voor het openbaar bestuur (2020). *Akkoord? Besturen met akkoorden als evenwichtskunst*. Geraadpleegd 19 februari via: <https://www.binnenlandsbestuur.nl/Uploads/2020/3/AkkoordAdvies20203.pdf>.
- Rijnveld, M. & Schie, van N. (2019). *Kader voor het vormgeven van participatie bij duurzame energieprojecten*. Geraadpleegd 4 maart via: <https://www.energievoordrenthe.nl/toolkit/participatie/handlerdownloadfiles.ashx?idn v=1677038>.
- Tonkens, E., Verhoeven, I. (2012) *Bewonersinitiatieven: Proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid*. Amsterdam: Pallas Publications.
- Tonkens, E., & Verhoeven, I. (2019). The civic support paradox: Fighting unequal participation in deprived neighbourhoods. *Urban Studies*, 56(8), 1595-1610.
- TU Delft (2021). *Onderzoekers geven alle Nederlanders de kans om mee te denken over klimaatbeleid*. Geraadpleegd 9 maart 2021 via: <https://www.tudelft.nl/2021/tu-delft/onderzoekers-geven-alle-nederlanders-de-kans-om-mee-te-denken-over-klimaatbeleid>.
- VNG (2019). *Participatie binnen de Omgevingswet: een toelichting voor raadsleden*. Geraadpleegd 4 maart via: https://vng.nl/sites/default/files/2019-11/toelichting_participatie_raadsleden.pdf.
- Visser, V., Popering-Verkerk, J. van, & Buuren, A., van (2019). *Onderbouwd ontwerpen aan participatiemethoden - Kennisbasis participatie in de fysieke leefomgeving*. GovernEUR | Erasmus Universiteit Rotterdam.

A Bijlage - Overzicht van de cases

In deze bijlage is een overzicht van alle cases opgenomen. Sommige cases hebben dezelfde bron omdat er meerdere cases in één bron genoemd worden. Hierdoor kan het ook voorkomen dat sommige cases dezelfde naam hebben.

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
EenVandaag opiniepanel over de doelen van de Klimaatwet	Klimaatbeleid	2019	Nederlandse burger voelt minder voor klimaat nu het geld blijkt te kosten. Bron: foodlog. https://www.foodlog.nl/artikel/nederlandse-burger-voelt-minder-voor-klimaat-nu-het-geld-blijkt-te-kosten-/
Onderzoek van I&O research naar de mening van hun onderzoekspanel over het klimaat.	Klimaatbeleid	2020	Duurzaam denken is (nog steeds) niet duurzaam doen voor de Nederlander. Duurzaam ondernemen.nl. https://www.duurzaam-ondernemen.nl/duurzaam-denken-is-nog-steeds-niet-duurzaam-doen-voor-de-nederlander/
Onderzoek van het SCP naar de publieke opinie van Nederlandse burgers over verschillende thema's, waaronder het milieu en klimaat.	Klimaatbeleid	2019	SCP. Burgerperspectieven 2019. https://www.scp.nl/binaries/scp/documenten/monitors/2019/03/29/burgerperspectieven-2019-1/Burgerperspectieven_20191.pdf
Klimaatzaak van Urgenda tegen de Nederlandse staat	Klimaatbeleid	2018; 2019; 2020	Nederlandse staat verliest Klimaatzaak, wat nu? 14 oktober 2018. https://www.scientias.nl/nederlandse-staat-verliest-klimaatzaak-wat-nu/ En Urgenda overweegt opnieuw naar de rechter te stappen. 2020 https://www.duurzaambedrijfsleven.nl/nieuws/35055/urgenda-klimaatdoelen en Hoge Raad: Staat moet uitstoot terugdringen voor het einde van 2020. 2019. https://www.duurzaambedrijfsleven.nl/energietransitie-business/33017/klimaatuitspraak-urgenda-uitstoot
Publieksmonitor Klimaat en Energie.	Klimaatbeleid	2019	Publieksmonitor Klimaat en Energie. Motivacion.
Onderzoek Planbureau van de Leefomgeving naar de maatschappelijke betrokkenheid van burgers bij de leefomgeving.	klimaatbeleid	2020	Bouma, J. & R. de Vries (2020), Maatschappelijke betrokkenheid bij de leefomgeving. Achtergrondrapport bij de Balans van de Leefomgeving 2020, Den Haag: PBL.
Betrekken van burgers bij de formulering en uitvoering van het Klimaatakkoord.	Klimaatbeleid	2018	Woudstra, R., Schöne, S., Notten, K., Koers, A., & Rietveld, R. (2018). Het raadplegen van burgernetwerken bij het klimaatkkoord 2018. Opgevraagd van: https://www.npbo.nl/wp-content/uploads/2018/08/Eindrapport-raadplegen-burgernetwerken-KEA.pdf
Vragenlijst Nederlanders over klimaatbeleid	Klimaatbeleid	2019	Ipsos (2019). Nederlanders over het klimaatbeleid. Rapport voor De Telegraaf. Verschenen 28-2-2019
Vragenlijst Nederlanders over impact corona op klimaatbeleid	Klimaatbeleid	2019	Kanne & Van Engeland (2020). Coronacrisis & klimaat: Het zet Nederlanders aan tot denken hoe het anders kan. I&O Research.
Betrekken van burgers bij de formulering en uitvoering van het Klimaatakkoord.	Klimaatbeleid	2018	Notten & Koers (2018). Meedenken om mee te doen: burger aan het woord over het klimaatkkoord. NPBO & Samen op klimaatavontuur.
Actie Fridays for future	Klimaatbeleid	2020	Het parool (2020). Klimaativisten op het Museumplein: 'Dit groenste college ooit laat groen wijken voor grijs'. Geraadpleegd 30 november via: https://www.parool.nl/amsterdam/klimaativisten-op-het-museumplein-dit-groenste-college-ooit-laat-groen-wijken-voor-grijs~b937d38a/
Klimaatmars 7 februari 2019 in Den Haag	Klimaatbeleid	2019	https://joop.bnnvara.nl/opinies/klimaatmarsen-zijn-een-schreeuw-om-hulp-de-burger-kan-het-niet-alleen-en https://www.parool.nl/nieuws/300-scholieren-bij-klimaatmars-in-amsterdam-bfc99949/

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
Klimaatmars scholieren 14 februari 2019 Amsterdam	Klimaatbeleid	2019	https://www.parool.nl/nieuws/300-scholieren-bij-klimaatmars-in-amsterdam-bfc99949/
Donderdag 14 maart scholierenstaking in Amsterdam	Klimaatbeleid	2019	https://www.nu.nl/amsterdam/5762526/klimaatspijbelaars-protesteren-14-maart-op-de-dam-in-amsterdam.html
Zaterdag 11 maart 2019 klimaatmars	Klimaatbeleid	2019	https://www.parool.nl/nieuws/tienduizenden-mensen-bij-klimaatmars-in-amsterdam-b6088710/
Vrijdag 29 november klimaatmars Leiden	Klimaatbeleid	2019	https://www.parool.nl/nieuws/tienduizenden-mensen-bij-klimaatmars-in-amsterdam-b6088710/
September 2019 Klimaatmars Rotterdams klimaatbeleid.	Klimaatbeleid	2019	https://rotterdamsmilieucentrum.nl/2019/09/10/ruim-1500-mensen-liepen-mee-met-de-klimaatmars-rotterdam/
April 2019 jonge meiden organiseren Rotterdamse klimaatmars	Klimaatbeleid	2019	https://www.rijnmond.nl/nieuws/180784/Tieners-organiseren-klimaatmars-in-Rotterdam-mensen-doen-nu-nog-niet-genoege
Klimaatmars februari 2019 Nijmeegse studenten	Klimaatbeleid	2019	https://www.omroepgelderland.nl/nieuws/2399346/Studenten-lopen-klimaatmars-in-Nijmegen en https://www.gelderlander.nl/nijmegen/tientallen-studenten-in-nijmeegse-klimaatmars-hoop-op-scholieren-bij-nieuwe-mars-volgende-week-af5cb0dc?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2Fhttps://grootoudersvoorhetklimaat.nl/actie/
Grootouders voor het klimaat Pleinbijeenkomsten Den Haag bij Tweede Kamer	Klimaatbeleid	2016; 2017; 2018; 2019; 2020	https://grootoudersvoorhetklimaat.nl/actie/
Grootouders voor het klimaat Pleinbijeenkomsten Den Bosch op Kerkplein	Klimaatbeleid	2019; 2020	https://grootoudersvoorhetklimaat.nl/actie/
Utrecht stroomt over – Extinction Rebellion 29 juni 2019	Klimaatbeleid	2019	https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/extinction-rebellion-is-ongehoorzaam-omdat-het-moet-de-zesde-massa-extinctie-is-geen-links-theoretie-bf0891677/en en https://extinctionrebellion.nl/en/extinction-rebellion-utrecht-nodigt-de-gemeente-uit-om-samen-de-klimaat-en-ecologische-noodtoestand-uit-te-roepen-tijdens-klimaatparade-utrecht-stroomt-over/
27 september klimaatstaking Den Haag	Klimaatbeleid	2019	https://www.parool.nl/nieuws/nederland-in-2019-van-de-ene-naar-de-andere-demonstratie-gaan-bb01f12e/
Publieksconsultatie van het Klimaatplan en INEK	Klimaatbeleid	2019	Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2019). Consultatieverslag publieksconsultatie Klimaatplan en INEK. Retrieved from https://www.internetconsultatie.nl/klimaatplan/document/5143
Betrekken van burgers bij de formulering en uitvoering van het Klimaatakkoord.	Klimaatbeleid	2018	Woudstra, R., Schöne, S., Notten, K., Koers, A., & Rietveld, R. (2018). Het raadplegen van burgernetwerken bij het klimaatakkoord 2018. Opgevraagd van: https://www.npbo.nl/wp-content/uploads/2018/08/Eindrapport-raadplegen-burgernetwerken-KEA.pdf
Special Eurobarometer 490	Klimaatbeleid	2019	European Union. (2019). Special Eurobarometer 490 Netherlands. Retrieved from: https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/support/docs/nl_climate_2019_en.pdf & European Union. (2019). Special Eurobarometer 490. Retrieved from: https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/support/docs/report_2019_en.pdf
Operatie Klimaat! Klimaatthermometer	Klimaatbeleid	2019	Milieudefensie. (2019). Klimaat thermometer.
Legitimiteit van het energietransitiebeleid	Klimaatbeleid	2018	Vringer, K., & Carabain, C. L. (2020). Measuring the legitimacy of energy transition policy in the Netherlands. Energy Policy, 111229.
Burgerwindpark A2 Lage Rooijen - Huiskamergesprekken	Windenergie	2020	Burgerwindpark A2 Lage Rooijen - Gemeente Maasdriel En participatieplan; https://windparklagerooijen.nl/perch/resources/200512-concept-participatieplan.pdf
Burgerwindpark A2 Lage Rooijen - Excursies	Windenergie	2020	Burgerwindpark A2 Lage Rooijen - Gemeente Maasdriel

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
			En participatieplan; https://windparklagerooijen.nl/perch/resources/200512-concept-participatieplan.pdf
Burgerwindpark A2 Lage Rooijen - Educatie	Windenergie	2020	Burgerwindpark A2 Lage Rooijen - Gemeente Maasdriel En participatieplan; https://windparklagerooijen.nl/perch/resources/200512-concept-participatieplan.pdf
Windpark Eemshaven-West	Windenergie	2019; 2020	https://windenergie-nieuws.nl/14/plannen-windpark-eemshaven-west-ter-inzage/ en presentatie Vattenfall : https://windparkeemshavenwest.nl/wp-content/uploads/2020/09/200820-Presentatie-VF-bijeenkomst-bewoners-Eemshaven-West.pdf Verslag informatiebijeenkomst: https://windparkeemshavenwest.nl/wp-content/uploads/2020/09/200820-Concept-verslag-bijeenkomst-bewoners-Eemshaven-West.pdf
Windpark Ferrum (Tata Steel)	Windenergie	2020	Windpark Ferrum (Tata Steel) in gemeente Velsen - Provincie Noord-Holland (noord-holland.nl) En: http://www.windparkferrum.nl/ Participatieplan: http://www.windparkferrum.nl/files/12_Participatieplan.pdf
Windpark Ferrum (Tata Steel)	Windenergie	2020	Windpark Ferrum (Tata Steel) in gemeente Velsen - Provincie Noord-Holland (noord-holland.nl) En http://www.windparkferrum.nl/ Participatieplan: http://www.windparkferrum.nl/files/12_Participatieplan.pdf
Windpark Jaap Rodenburg	Windenergie	2020	https://www.energienieuws.info/2020/09/lokaal-burgerinitiatief-aan-de-bouw-van.html en presentatie Gemeente Almere: https://servicepuntduurzameenergie.nl/wp-content/uploads/2020/05/Presentatie-Casus-windpark-Almere-Pampus-Gemeente-Amere-Kickstad.pdf https://group.vattenfall.com/nl/newsroom/persbericht/2020/lokaal-eigendom-in-almere-kan-het
Windpark Drentse Monden en Oostermoer	Windenergie	2017;2018;2019;2020	https://windvogel.nl/drentse-monden-en-oostermoer/ en https://www.drentsemondenooostermoer.nl/ Kort geding platform Storm: https://nos.nl/artikel/2353327-tegenstanders-drents-windmolenpark-vangen-opnieuw-bot-bij-rechter.html
Windpark Drentse Monden en Oostermoer	Windenergie	2017;2018;2019;2020	https://windvogel.nl/drentse-monden-en-oostermoer/ en website windpark: https://www.drentsemondenooostermoer.nl/ Kort geding platform Storm: https://nos.nl/artikel/2353327-tegenstanders-drents-windmolenpark-vangen-opnieuw-bot-bij-rechter.html
Raadpleging inwoners energiebeleid Súdwest-Friëlan	Windenergie	2019;2020	https://pdc.sudwestfryslan.nl/wp-content/uploads/2020/06/Resultaten-Raadpleging-Toekomst-van-Energie.pdf en aanvullend artikel: https://public-meditation.nl/portfolio/participatie-in-de-energietransitie-sudwest-fryslan/
Windpark De Kookepan	Windenergie	2018	https://www.limburger.nl/cnt/dmf20200831_00173702 en https://leudalenergie.nl/windpark-de-kookepan Milieufederatie Brabant; https://www.brabantsemilieufederatie.nl/nieuws/100-cooperatief-ontwikkelen-het-geheim-van-windpark-de-kookepan/
Windpark De Kookepan	Windenergie	2018	https://www.limburger.nl/cnt/dmf20200831_00173703 en https://leudalenergie.nl/windpark-de-kookepan Milieufederatie Brabant; https://www.brabantsemilieufederatie.nl/nieuws/100-cooperatief-ontwikkelen-het-geheim-van-windpark-de-kookepan/
Energie A16	Windenergie	2020	https://www.duurzaambedrijfsleven.nl/energietransitie-business/33487/windturbines en website van clusters windmolens; https://energiea16.nl/
Energie A16	Windenergie	2020	https://www.duurzaambedrijfsleven.nl/energietransitie-business/33487/windturbines en https://energiea16.nl/
Windpark Nieuwleusen Synergie - Veur de wind	Windenergie	2018;2019;2020	https://www.destentor.nl/dalfsen/windmolens-kunnen-straks-gaan-draaien-voor-heel-nieuwleusen~a131dc39/ en aanvullend: https://destaphorster.nl/artikel/1102689/voorbereidingen-windmolenproject-nieuwleusen-synergie-vorderen.html?harvest_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
Windpark Nieuwleusen Synergie - Veur de wind	Windenergie	2018;2019;2020	https://www.destentor.nl/dalfsen/windmolens-kunnen-straks-gaan-draaien-voor-heel-nieuwleusen~a131dc39/ en aanvullend: https://destaphorster.nl/artikel/1102689/voorbereidingen-windmolenproject-nieuwleusen-synergie-

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
			vordenen.html?harvest_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
Windpark Nij Hiddum-Houw	Windenergie	2020	https://windenergie-nieuws.nl/30/windpark-nij-hiddum-houw-mag-er-komen/ en https://www.ventolines.nl/ en https://www.nijhiddumhouw.nl/ http://docplayer.nl/148057973-Omgevingsadviesraad-windpark-nij-hiddum-houw.html
Windpark Nij Hiddum-Houw	Windenergie	2020	https://windenergie-nieuws.nl/30/windpark-nij-hiddum-houw-mag-er-komen/ en https://www.ventolines.nl/ en https://www.nijhiddumhouw.nl/ Website vanuit de gemeente Sudwest Frielan http://docplayer.nl/148057973-Omgevingsadviesraad-windpark-nij-hiddum-houw.html
Windpark Oosterpolder	Windenergie	2019;2020	https://www.windopland.info/in-de-praktijk/windpark-oostpolder/ en https://eemshavenonline.nl/havenonline/bouw-van-windpark-oostpolder-van-start/
Windpark Oosterpolder	Windenergie	2019;2020	https://www.windopland.info/in-de-praktijk/windpark-oostpolder/ en https://eemshavenonline.nl/havenonline/bouw-van-windpark-oostpolder-van-start/
Windpark Krammer	Windenergie	2017;2018;2019	https://www.rvo.nl/initiatieven/co%C3%B6peratieve-energieprojecten/windpark-krammer-het-grootste-co%C3%B6peratieve-burgerinitiatief-van-nederland en website coöperatie: https://www.zeeuwind.nl/wind/bestaande-windparken Hier opgewekt: https://www.hieropgewekt.nl/kennisdossiers/windpark-krammer-het-grootste-burgerinitiatief-van-nederland
Windpark Krammer	Windenergie	2017;2018;2019	https://www.rvo.nl/initiatieven/co%C3%B6peratieve-energieprojecten/windpark-krammer-het-grootste-co%C3%B6peratieve-burgerinitiatief-van-nederland en website coöperatie: https://www.zeeuwind.nl/wind/bestaande-windparken Hier opgewekt: https://www.hieropgewekt.nl/kennisdossiers/windpark-krammer-het-grootste-burgerinitiatief-van-nederland
Windpark Spui	Windenergie	2017;2018;2019;2020	https://www.ad.nl/hoeksche-waard/politici-verbijsterd-over-windpark-spui-dit-had-nooit-gemogen~a7e4be61/ en participatieplan: https://www.windparkspui.nl/sites/default/files/Participatieplan%20Windpark%20Spui.pdf en Windpark website: https://www.windparkspui.nl/participeren
Windpark Spui	Windenergie	2017;2018;2019;2020	https://www.ad.nl/hoeksche-waard/politici-verbijsterd-over-windpark-spui-dit-had-nooit-gemogen~a7e4be61/ en participatieplan: https://www.windparkspui.nl/sites/default/files/Participatieplan%20Windpark%20Spui.pdf Windpark website: https://www.windparkspui.nl/participeren
Windpower Nijmegen	Windenergie	2019	da Silva, D. S., & Horlings, L. G. (2020). The role of local energy initiatives in co-producing sustainable places. Sustainability Science, 15(2), 363-377.
Twekkelveld - Enschede	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.enschede.nl/sites/default/files/DW19063-01-Nieuwsbrief-Twekkelveld-v6.pdf
Culemborg - project Warmtekeuze Culemborg EVA Lanxmeer - informatiebijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2018;2019	Bewoners EVA Lanxmeer (2019. Buurtenergieplan EVA Lanxmeer Culemborg. Culemborg. En https://www.eva-lanxmeer.nl/in/nieuws/het-buurtenergieplan-eva-lanxmeer ; https://www.vrijstadenergie.nl/startavonden/
Culemborg - project Warmtekeuze Culemborg EVA Lanxmeer - digitaaltool Omons	Aardgasvrije wijken	2018;2019	Bewoners EVA Lanxmeer (2019. Buurtenergieplan EVA Lanxmeer Culemborg. Culemborg. En https://www.eva-lanxmeer.nl/in/nieuws/het-buurtenergieplan-eva-lanxmeer
Culemborg - project Warmtekeuze Culemborg EVA Lanxmeer - meedenkteam	Aardgasvrije wijken	2018;2019	Bewoners EVA Lanxmeer (2019. Buurtenergieplan EVA Lanxmeer Culemborg. Culemborg.
Culemborg - project Warmtekeuze Culemborg EVA Lanxmeer - stembiljet	Aardgasvrije wijken	2019	Bewoners EVA Lanxmeer (2019. Buurtenergieplan EVA Lanxmeer Culemborg. Culemborg en https://www.eva-lanxmeer.nl/in/nieuws/het-buurtenergieplan-eva-lanxmeer
Culemborg - project Warmtekeuze Culemborg EVA Lanxmeer - vragenlijst	Aardgasvrije wijken	2019	Bewoners EVA Lanxmeer (2019. Buurtenergieplan EVA Lanxmeer Culemborg. Culemborg. https://www.eva-lanxmeer.nl/in/nieuws/het-buurtenergieplan-eva-lanxmeer

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
Casus: Wageningen Benedenbuurt - Burger initiatief	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag. En Meer, van der, A., & Dokkum, van, R., (2019). Coöperatie Warmtenet Oost-Wageningen U.A. (WOW) Jaarverslag 2018. Wageningen.
Casus: Wageningen Benedenbuurt - werkgroep	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag. En Meer, van der, A., & Dokkum, van, R., (2019). Coöperatie Warmtenet Oost-Wageningen U.A. (WOW) Jaarverslag 2018. Wageningen.
Casus: Wageningen Benedenbuurt - informatie avond	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag. En Meer, van der, A., & Dokkum, van, R., (2019). Coöperatie Warmtenet Oost-Wageningen U.A. (WOW) Jaarverslag 2018. Wageningen.
Casus: Haarlem Ramplaankwatier - informatiebijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag.
Casus: Haarlem Ramplaankwatier - werkgroep	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag.
Casus: Haarlem Ramplaankwatier - nieuwsbrieven/social media	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag.
Casus: Haarlem Ramplaankwatier - aansturen energie coaches	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag.
Casus: Haarlem Ramplaankwatier - bewoners adviseren over de energiemogelijkheden	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag.
Casus: Rotterdam-Zuid - interviews	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag.
Casus: Rotterdam-Zuid - informatie bijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2018	Buitelaar, S., & Heeger, A. (2018) . Burgerparticipatie in de warmtetransitie: Een handreiking voor Beleidsmakers. Den haag.
Eindhoven 't Ven: Enquêteresultaten	Aardgasvrije wijken	2019	Buurtkracht (2019). Enquêteresultaten 't Ven. Eindhoven. En programma Aardgasvrije Wijken (2019). 't Ven, Gemeente Eindhoven: verslag reflectieve monitor.
Buurtbijeenkomst Sintenbuurt 22 augustus 2018	Aardgasvrije wijken	2018	<u>Buurtkracht (z.d.) Sintenbuurt. Opgevraagd van: https://www.buurkracht.nl/sintenbuurt/</u>
Buurtbijeenkomst Sintenbuurt 3 april 2019	Aardgasvrije wijken	2018	<u>Buurtkracht (z.d.) Sintenbuurt. Opgevraagd van: https://www.buurkracht.nl/sintenbuurt/ En https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/03/20190403.-Presentatie-en-notulen-Sintenbuurt-aardgasvrij-Buurtbijeenkomst-2.pdf</u>
Buurtbijeenkomst Sintenbuurt 20 november 2019	Aardgasvrije wijken	2019	<u>Buurtkracht (z.d.) Sintenbuurt. Opgevraagd van: https://www.buurkracht.nl/sintenbuurt/ En https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/03/20191120.-Notulen-en-Presentatie-Buurtbijeenkomst-3-Sintenbuurt.pdf</u>
Buurtbijeenkomst Sintenbuurt 5 februari 2020	Aardgasvrije wijken	2020	<u>Buurtkracht (z.d.) Sintenbuurt. Opgevraagd van: https://www.buurkracht.nl/sintenbuurt/ En https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/03/20200105.-Notulenenpresentatie-Sintenbuurt-aardgasvrij-voorbereid-Buurtbijeenkomst-4.pdf</u>
Warmte camera wandeling in de Sintenbuurt	Aardgasvrije wijken	2019	<u>Buurtkracht (z.d.) Sintenbuurt. Opgevraagd van: https://www.buurkracht.nl/sintenbuurt/ En https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/03/190228.-Notulenenwarmtecamera-wandeling-Sintenbuurt.pdf</u>
Enquête resultaten Sintenbuurt	Aardgasvrije wijken	2019	<u>Buurtkracht (z.d.) Sintenbuurt. Opgevraagd van: https://www.buurkracht.nl/sintenbuurt/ En https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/03/20190402.-Resultaten-bewonersenquête-Sintenbuurt.pdf</u>

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
Consultatieverslag publieksconsultatie Klimaatplan en Integraal Nationaal Energie- en Klimaatplan	Aardgasvrije wijken	2019	Consultatieverslag publieksconsultatie Klimaatplan en INEK (2019)
Energiecoöperatie Duurzaam Heeg wilt graag warmte oogsten uit het Hegermeer	Aardgasvrije wijken	2020	De participatiecoalitie (juli 2020). Samen warmte oogsten uit het Hegermeer. Opgevraagd van: https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/samen-warmte-oogsten-uit-het-hegermeer/ En https://buurtwarmte.energiesamen.nu/verhalen/9/samen-warmte-oogsten-uit-het-hegermeer
Generalenbuurt, Eindhoven	Aardgasvrije wijken	2019	De Participatiecoalitie. (2020). Generalenbuurt. https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/generalenbuurt-eindhoven/ En https://www.stichtingbuurkracht.nl/eindhovense-generalenbuurt-op-weg-naar-aardgasvrij-voorbereid/ en https://www.stichtingbuurkracht.nl/wijkaanpak-energie/ en https://www.stichtingbuurkracht.nl/wijkaanpak-energie-in-de-generalenbuurt-een-terugblik/
Haalbaarheidsonderzoek aardgasvrije wijken Wesepe	Aardgasvrije wijken	2020	De Participatiecoalitie. (2020). Wesepe: stap voor stap. Opgevraagd van: https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/wesepe/ En https://www.wesepe.nl/2020/08/haalbaarheidsonderzoek-wesepe-aardgasvrij/ en https://www.plaatselijkbelangwesepe.nl/-/
Enquête over hoe Houten denkt over de overstap naar aardgasvrij wonen	Aardgasvrije wijken	2020	Enquête: hoe denkt Houten over de overstap naar aardgasvrij wonen? - Nieuws Gemeente Houten
Casus 1: Enquête gemeente Medemblik over de warmtetransitie	Aardgasvrije wijken	2020	Gemeente Medemblik (2020). Op weg naar een aardgasvrije gemeente Medemblik. Transitievisie Warmte Gemeente Medemblik. Opgevraagd van: https://www.medemblik.nl/fileadmin/Medemblik/website/Documenten/Duurzaamheid/Volledige_samenvatting_Transitievisie_Medemblik.pdf
Casus 2: Digitale inwonersavond georganiseerd door de gemeente Medemblik over de transitie visie warmte	Aardgasvrije wijken	2020	Gemeente Medemblik (2020). Op weg naar een aardgasvrije gemeente Medemblik. Transitievisie Warmte Gemeente Medemblik. Opgevraagd van: https://www.medemblik.nl/fileadmin/Medemblik/website/Documenten/Duurzaamheid/Volledige_samenvatting_Transitievisie_Medemblik.pdf
Casus 3: Tweede Enquête gemeente Medemblik over de warmtetransitie en wanneer en waarover inwoners van de gemeente betrokken willen worden	Aardgasvrije wijken	2020	Gemeente Medemblik (2020). Op weg naar een aardgasvrije gemeente Medemblik. Transitievisie Warmte Gemeente Medemblik. Opgevraagd van: https://www.medemblik.nl/fileadmin/Medemblik/website/Documenten/Duurzaamheid/Volledige_samenvatting_Transitievisie_Medemblik.pdf
Casus 4: Online platform Samen Medemblik	Aardgasvrije wijken	2020	Gemeente Medemblik (2020). Op weg naar een aardgasvrije gemeente Medemblik. Transitievisie Warmte Gemeente Medemblik. Opgevraagd van: https://www.medemblik.nl/fileadmin/Medemblik/website/Documenten/Duurzaamheid/Volledige_samenvatting_Transitievisie_Medemblik.pdf
Bewonerspanel Aardgasvrij wonen Utrecht	Aardgasvrije wijken	2019	Gemeente Utrecht (2019). Aardgasvrij wonen: Bewonerspanel Maartpeiling 2019. utrecht.nl/onderzoek . En www.utrecht.nl/bewonerspanel
Draagvlak en participatie in Drenthe	Aardgasvrije wijken	2019	Gert Blekkenhorst, Heike Delfmann, Ilse Elslo, & Josien Schaafsma (2020). Draagvlak en participatie in de energietransitie - Een verkennend onderzoek naar de rolinvulling en positie van Provinciale Staten van Drenthe. Lexnova Marktonderzoek en Overheidsadvies. https://bospolder-tussendijken.nl/eerste-bewonersbijeenkomst-botu-duurzaamheid/
Bospolder-Tussendijken (BoTu) - energiesafari	Aardgasvrije wijken	2019	https://bospolder-tussendijken.nl/eerste-bewonersbijeenkomst-botu-duurzaamheid/
Bewoners Heerhugowaard Meedenk team	Aardgasvrije wijken	2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/bewoners-heerhugowaard-denken-mee/ en https://servicepuntduurzameenergie.nl/2019/10/lucien-van-der-plaats-deelt-praktijklessen-uit-heerhugowaard/ ; https://www.buurkracht.nl/rivierenwijk-zuid/
Deventer - Zandweerd: informatie bijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2019; 2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/bewoners-zandweerd-in-deventer-verkennen-de-mogelijkheden/ en https://deventerstreamt.nl/aardgasvrij/zandweerd-aardgasvrij/

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
			https://deventerstroomt.nl/nieuws-homepage/2020/3/11/grote-opkomst-bij-2e-buurtbijeenkomst-zandweerd-aardgasvrij
Deventer - Zandweerd: meedenkteam	Aardgasvrije wijken	2019; 2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/bewoners-zandweerd-in-deventer-verkennen-de-mogelijkheden/ en https://deventerstroomt.nl/aardgasvrij/zandweerd-aardgasvrij
Online bewonersavonden Hagerhorst	Aardgasvrije wijken	2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/gastvrije-wijk-hagerhorst-oost/
Berkum: de taken worden verdeeld	Aardgasvrije wijken	2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/in-berkum-worden-de-taken-verdeeld/
Bewonersavonden in gemeente Westerkwartier	Aardgasvrije wijken	2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/mol-dorpen-willen-eerste-aardgasvrije-dorpen-worden/ en https://destreekkrant.nu/gemeente-westerkwartier-toont-ambitie-met-duurzaamheidsbeleid/
Bossche buurten nemen het voortouw in verduurzaming: Informatie bijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2019; 2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/nog-een-bossche-wijk-heeft-een-agv-buurtplan/ en https://www.stichtingbuurkracht.nl/bossche-buurten-nemen-het-voortouw-in-verduurzaming/
Bossche buurten nemen het voortouw in verduurzaming: meedenkteam	Aardgasvrije wijken	2019; 2020; 2021	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/nog-een-bossche-wijk-heeft-een-agv-buurtplan/ en https://www.stichtingbuurkracht.nl/bossche-buurten-nemen-het-voortouw-in-verduurzaming/
Bossche buurten nemen het voortouw in verduurzaming: stuurgroep	Aardgasvrije wijken	2019; 2020; 2021	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/nog-een-bossche-wijk-heeft-een-agv-buurtplan/ en https://www.stichtingbuurkracht.nl/bossche-buurten-nemen-het-voortouw-in-verduurzaming/
Sintenbuurt, Eindhoven	Aardgasvrije wijken	2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/sintenbuurt-eindhoven/ en https://www.buurkracht.nl/sintenbuurt/
Bospolder-Tussendijken (BoTu) - klusbedrijf	Aardgasvrije wijken	2019	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/stichting-delfshaven-cooperatie/ en https://www.knhm.nl/geld-verdienen-met-de-energietransitie/
Bospolder-Tussendijken (BoTu) - panelen huren	Aardgasvrije wijken	2019	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/stichting-delfshaven-cooperatie/
Zwartewaterland, Zwartsluis, Barsbeek - informatiebijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2018; 2019; 2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/vliegende-start-voor-zwartsluis/ en https://www.stichtingbuurkracht.nl/van-zonnepanelenactie-naar-grote-plannen-in-barsbeek/
Zwartewaterland, Zwartsluis, Barsbeek - buurtapp	Aardgasvrije wijken	2019; 2020	https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/vliegende-start-voor-zwartsluis/ en https://www.stichtingbuurkracht.nl/van-zonnepanelenactie-naar-grote-plannen-in-barsbeek/
Warmte initiatief KetelhuisWG	Aardgasvrije wijken	2020	https://departicipatiecoalitie.nl/wp-content/uploads/2020/10/Warmtemagazine-Jouw-buurt-aardgasvrij-2020.pdf
Bewoners Heerhugowaard Informatiemarkt	Aardgasvrije wijken	2020	https://servicepuntduurzameenergie.nl/2019/10/lucien-van-der-plaats-deelt-praktijklessen-uit-heerhugowaard/ en https://www.buurkracht.nl/rivierenwijk-zuid/ en https://servicepuntduurzameenergie.nl/2019/10/lucien-van-der-plaats-deelt-praktijklessen-uit-heerhugowaard/
Van der Pekbuurt - Amsterdam	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.aardgasvrijewijken.nl/nieuws/1562081.aspx en https://www.aquathermie.nl/bibliotheek/HandlerDownloadFiles.ashx?i_dnv=1774993
Berkum: Online bewonersavond	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.berkumenergieneutraal.nl/26-mei-online-bewonersavond-in-de-vorm-van-talkshow/
Bewoners Heerhugowaard Buurkracht-app	Aardgasvrije wijken	2021	https://www.buurkracht.nl/rivierenwijk-zuid/ en https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/bewoners-heerhugowaard-denken-mee/ en https://servicepuntduurzameenergie.nl/2019/10/lucien-van-der-plaats-deelt-praktijklessen-uit-heerhugowaard/
Bewonersbijeenkomst 14-10-2020 Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ en https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ en https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Bijeenkomst Meedenkteam 29-07-2020 Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ & https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
			bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ & https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Bewonersbijeenkomst 01-07-2020 Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ en https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ en https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Bijeenkomst Meedenkteam 24-06-2020 Meedenkteam Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ & https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ & https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Bijeenkomst Meedenkteam 10-06-2020 Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ & https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ & https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Bijeenkomst Meedenkteam 27-05-2020 Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ & https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ & https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Bewonersbijeenkomst 13-05-2020 Meedenkteam Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ & https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ & https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Bewonersbijeenkomst 30-04-2020 Amsterdam Molenwijk	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.buurkracht.nl/wp-content/uploads/2020/12/201014_verslag-en-besluitenlijst.pdf en https://www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/duurzaam-amsterdam/aardgasvrij/aardgasvrije-buurten/molenwijk/ & https://departicipatiecoalitie.nl/berichten/molenwijk-in-amsterdam-bereidt-zich-voor-op-aardgasvrij/ & https://www.buurkracht.nl/demolenwijk/
Nijmegen Zwanenveld - meewerkteam	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.dedukenburger.nl/dossiers/aardgasvrij/142-aardgasvrij-zwanenveld-verslag-7-november-2019?highlight=WyJhYXJkZ2FzdjJpailsldhYXJkZ2FzdjJpaicLCnYWFyZGdhc3ZyaWwvLjlsldhYXJkZ2FzdjJpailsldhYXN2cmllJyJlsmFhcmRnYXN2cmllJywiXQ==
Nijmegen Zwanenveld - informatiebijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.dedukenburger.nl/dossiers/aardgasvrij/89-verslag-wijkavond-zwanenveld-aardgasvrij-24-oktober-2019?highlight=WyJhYXJkZ2FzdjJpailsldhYXJkZ2FzdjJpaicLCnYWFyZGdhc3ZyaWwvLjlsldhYXJkZ2FzdjJpailsldhYXN2cmllJyJlsmFhcmRnYXN2cmllJywiXQ==
Hoornes - Katwijk - Informatiemarkt	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.dunavie.nl/over-ons/nieuws-publicaties/laatste-nieuws/nieuwsbericht/duurzaam-hoornes
Bospolder-Tussendijken (BoTu) - energiemarkt	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.eur.nl/media/2020-10-rapport-aardgasvrij-kl03 en https://bospoldertussendijken.nl/eerste-bewonersbijeenkomst-botu-duurzaamheid/
Bospolder-Tussendijken (BoTu) - energiewinkel	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.eur.nl/media/2020-10-rapport-aardgasvrij-kl03
Pendrecht - Rotterdam	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.eur.nl/media/2020-10-rapport-aardgasvrij-kl03
Heindijk - Rotterdam	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.eur.nl/media/2020-10-rapport-aardgasvrij-kl03
Enquête van Stichting HIER klimaatbureau	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.hier.nu/themas/voor-energieprofessionals/zorgen-over-wonen-zonder-aardgas-nemen-toe en

Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
over draagvlak wonen zonder aardgas			https://www.hier.nu/uploads/inline/20190701%20Resultaten%20peiling%20draagvlak%20wonen%20zonder%20aardgas_HIER.pdf
Buurtkracht	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.hieropgewekt.nl/kennisdossiers/bewoners-maken-zelf-aardgasvrijplan-voor-buitenpepers-in-den-bosch en https://www.buurtkracht.nl/
Casus: Wageningen Benedenbuurt - gesprekken op straat	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.hieropgewekt.nl/kennisdossiers/hoe-betrek-je-buurtbewoners-bij-je-warmte-initiatief-geleerde-lessen-uit
Hilvarenbeek & Hilverstroom Energiehuis	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.hilverstroom.nl/projecten/energiehuis/
Hoornes - Katwijk - rapportage	Aardgasvrije wijken	2020	https://www.hoornesaardgasvrij.nl/fileadmin/hoornes_aardgasvrij/B5586_Rapportage_Hoornes_aardgasvrij_kort.pdf
Eindhoven 't Ven: informatiebijeenkomst	Aardgasvrije wijken	2018	https://www.stichtingbuurkracht.nl/t-ven-op-weg-naar-aardgasvrij-voorbereid/
Eindhoven 't Ven: meedenkteam	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.stichtingbuurkracht.nl/t-ven-op-weg-naar-aardgasvrij-voorbereid/
Eindhoven 't Ven: workshops voor de buurt	Aardgasvrije wijken	2019	https://www.stichtingbuurkracht.nl/t-ven-op-weg-naar-aardgasvrij-voorbereid/
Wijk enquête van bewonersinitiatief de Hoeven Energie in de gemeente Houten over energiebesparende maatregelen	Aardgasvrije wijken	2020	In Houten trekken ze samen op om wiel niet steeds opnieuw uit te hoeven vinden - De Participatiecoalitie En https://www.dehoevenenergie.nl/site/wp-content/uploads/2020/08/resultaat-enquete-zomer-2020-warmtetransitie.pdf
Casus: Wageningen Benedenbuurt - Buurt cooperatie	Aardgasvrije wijken	2017; 2018; 2019	Meer, van der, A., & Dokkum, van, R., (2019). Coöperatie Warmtenet Oost-Wageningen U.A. (WOW) Jaarverslag 2018. Wageningen. En Meer, van der, A., & Dokkum, van, R., (2019). Coöperatie Warmtenet Oost-Wageningen U.A. (WOW) Jaarverslag 2018. Wageningen.
Bospolder-Tussendijken (BoTu) - wokchallenge	Aardgasvrije wijken	2019	Met je burens geld verdienen met de energietransitie - knhm
Transitievisie Warmte Utrecht	Aardgasvrije wijken	2020	Mouten, N., Spruit, S., Itten, A., Shortall, R., Hernandez, J. I., Collewet, M., Koster, P & Borst, P. (2020). Bewoners kiezen aardgasvrije wijken: Eindrapport en achtergronden. Gemeente Utrecht. En https://www.tudelft.nl/tbm/pwe
Onderzoek naar draagvlak onder burgers voor de overgang naar aardgasvrije woningen	Aardgasvrije wijken	2020	Sociaal en Cultureel Planbureau. (2020). Op weg naar aardgasvrij wonen. De energietransitie vanuit burgerperspectief. En https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/05/25/op-weg-naar-aardgasvrij-wonen
Spel HIER: helpt jou en je burens met wonen zonder aardgas	Aardgasvrije wijken	2020	Spel: Hier Begint het. Stichting Hier. https://www.hierbeginthet.nu En https://www.hierbeginthet.nu/zo-werkt-het en https://www.hierbeginthet.nu/rapport ; https://www.hier.nu/
Onderzoek SCP naar ervaring woningeigenaren over de transitie naar aardgasvrije woningen (1)	Aardgasvrije wijken	2019	Steenbekkers, A., Scholte, S. (2019). Onder de pannen zonder gas? Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag
Onderzoek SCP naar ervaring woningeigenaren over de transitie naar aardgasvrije woningen (2)	Aardgasvrije wijken	2019	Steenbekkers, A., Scholte, S. (2019). Onder de pannen zonder gas? Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag
Onderzoek SCP naar ervaring woningeigenaren over de transitie naar aardgasvrije woningen (3)	Aardgasvrije wijken	2019	Steenbekkers, A., Scholte, S. (2019). Onder de pannen zonder gas? Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag
Onderzoek SCP naar ervaring woningeigenaren over de transitie naar aardgasvrije woningen (4)	Aardgasvrije wijken	2019	Steenbekkers, A., Scholte, S. (2019). Onder de pannen zonder gas? Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag

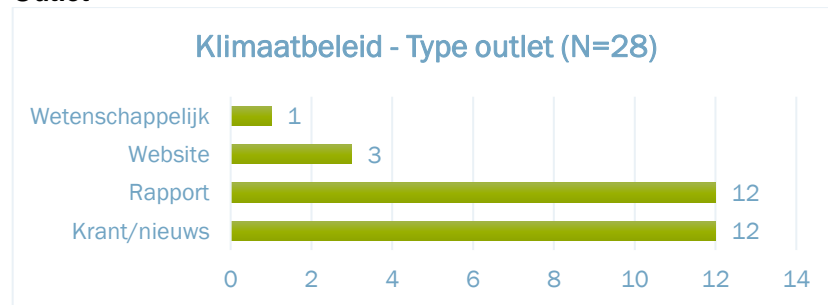
Naam van de case	Thema	Jaartal	Bron URL
Enquete van TipLimburg onder inwoners van de provincie Limburg over duurzaamheid	Aardgasvrije wijken	2020	TipLimburg. (10 september 2020). Publieke raadpleging onder de inwoners van Limburg over duurzaamheid.
Klankbord groep Aardgasvrij wonen Stad en Lande en Bovenweg	Aardgasvrije wijken	2019	Verslag Klankbordgroep Aardgasvrij wonen Stad en Lande en Bovenweg. (4 juni 2019).
Bewonersavonden gelinkt aan verschillende fases van het project in Vlieland Duijnwijk	Aardgasvrije wijken	2019	Verslag Vlieland Reflectieve Monitor 2019
Bewonersinitiatief Energie-U in Lunetten	Aardgasvrije wijken	2018, 2019, 2020	Welke energie gebruikt Utrecht in 2050? https://www.energie-u.nl/download_file/force/1090/1150
Bewonersinitiatief Energie-U in Hoograven	Aardgasvrije wijken	2018, 2019, 2020	Welke energie gebruikt Utrecht in 2050? https://www.energie-u.nl/download_file/force/1090/1150
Informatiebijeenkomsten bewonersinitiatief Tuindorp	Aardgasvrije wijken	2018, 2019, 2020	Welke energie gebruikt Utrecht in 2050? https://www.energie-u.nl/download_file/force/1090/1150
Buurtinitiatief Oog in Al	Aardgasvrije wijken	2019	Welke energie gebruikt Utrecht in 2050? https://www.energie-u.nl/download_file/force/1090/1150
Buurtinitiatief Rosariumbuurt	Aardgasvrije wijken	2020	Welke energie gebruikt Utrecht in 2050? https://www.energie-u.nl/download_file/force/1090/1150

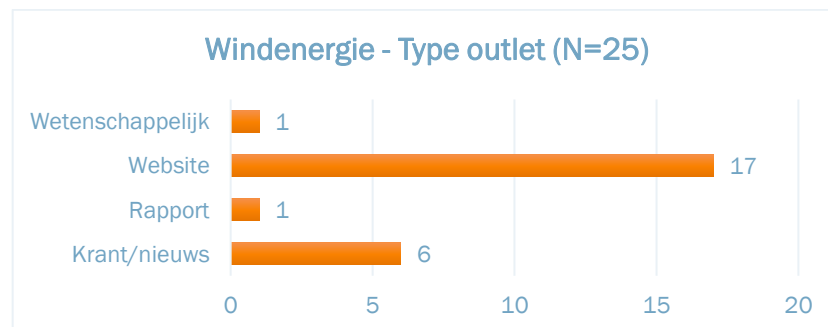
B Bijlage - Overige Figuren

In deze bijlage zijn de figuren opgenomen van de beschrijving van de steekproef, voor de variabelen "initiator", "timing", en de demografische variabelen.

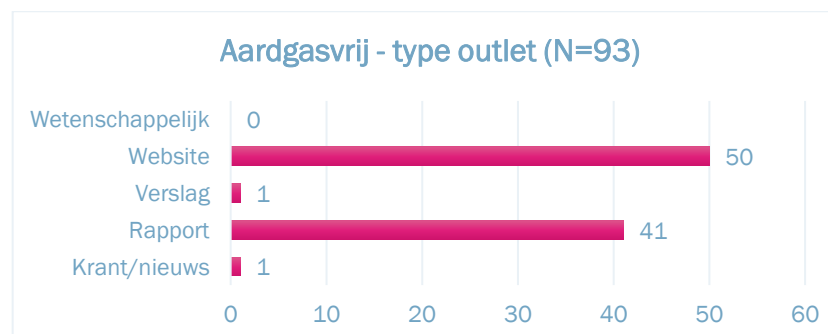
Outlet

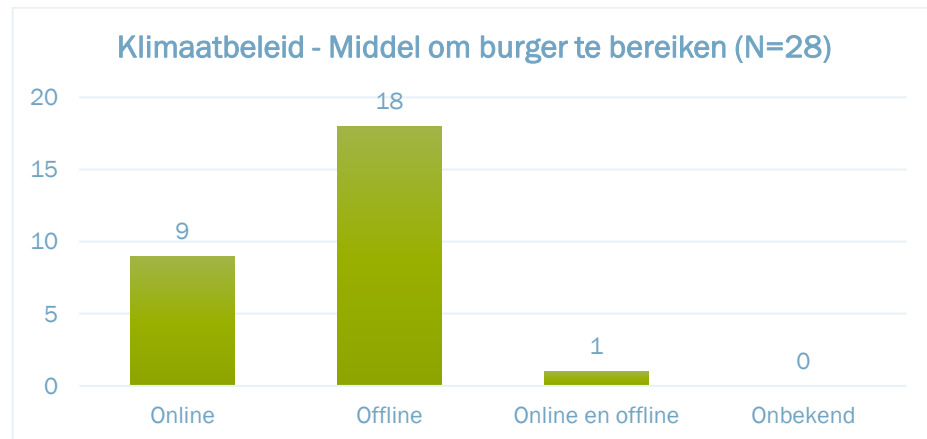
Figuur 21 Klimaatbeleid – Type outlet

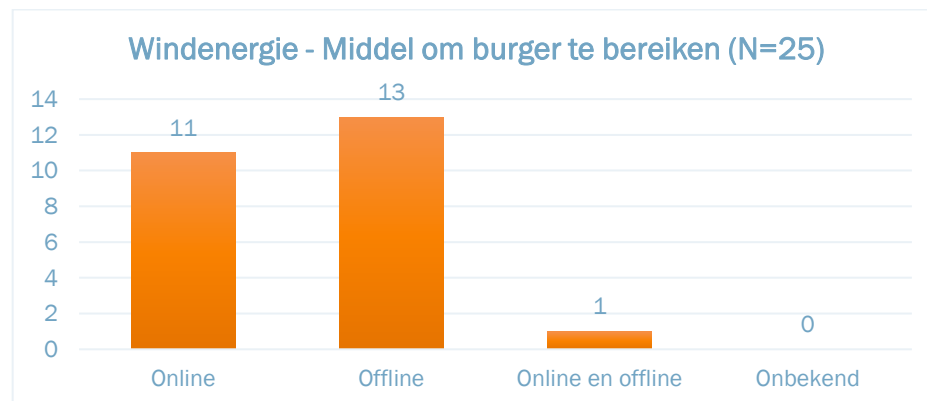
Figuur 22 Windenergie – Type outlet

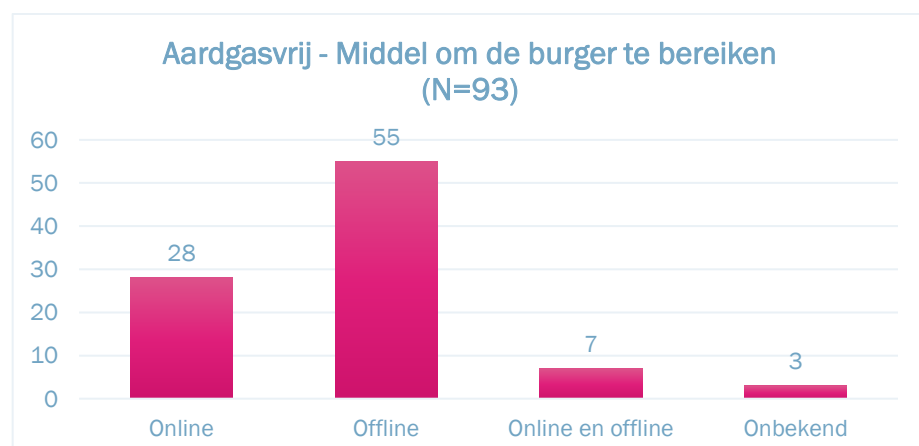
Figuur 23 Aardgasvrije wijken – Type outlet

Online of offline

Figuur 24 Klimaatbeleid – Middel om de burger te bereiken

Figuur 25 Windenergie – Middel om de burger te bereiken

Figuur 26 Aardgasvrije wijken – Middel om de burger te bereiken

Geografische spreiding

Tabel 5. Klimaatbeleid – Geografische locaties van participatiecases.

Locatie burgerparticipatie Klimaatbeleid	Aantal
Amsterdam	4
Den Bosch	1
Den Haag	3
Eindhoven	1
Leiden	1
Marum	1
Nijmegen	1
Rotterdam	2
Utrecht	1
Zwolle	1
Nederland	13
Verschillende Nederlandse regio's	1

Tabel 6. Windenergie – Geografische locaties van participatiecases.

Locatie burgerparticipatie Windenergie	Aantal
Provincie Gelderland, Nijmegen-Betuwe	1
Provincie Drenthe, Drentse Monden	2
Provincie Flevoland, Almere	1
Provincie Friesland, Nij Hiddum-Houw	2
Provincie Friesland, Súdwest-Fryslân	1
Provincie Gelderland, Maasdriel	3
Provincie Groningen, Eemshaven	1
Provincie Groningen, Oostpolder	2
Provincie Limburg, Neer	2
Provincie Noord-Brabant, Breda	2
Provincie Noord-Holland, IJmuiden	2
Provincie Overijssel	2
Provincie Zeeland, Krammersluizen	2
Provincie Zuid-Holland, Nieuw-Beijerland	2

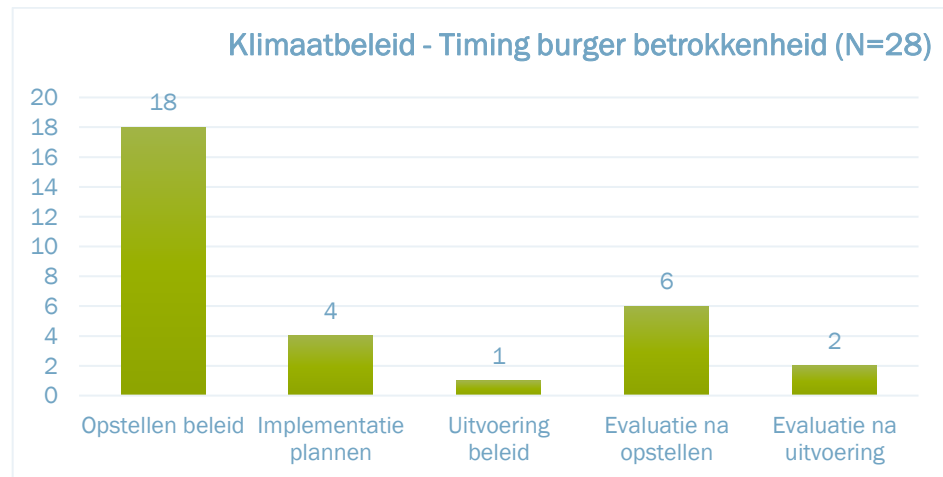
Tabel 7. Aardgasvrije wijken – Geografische locaties van participatiecases.

Locatie burgerparticipatie Aardgasvrij	Aantal
Aalsmeer	1
Amersfoort	1
Amstelveen	1
Amsterdam	1
Amsterdam, Ketelhuis WG	1
Amsterdam, Molenwijk	8
Amsterdam, Westerkwartier	1

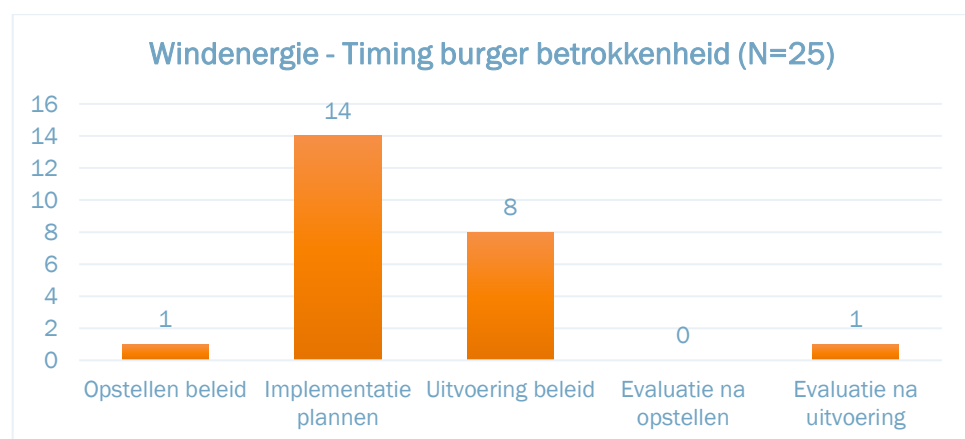
Locatie burgerparticipatie Aardgasvrij	Aantal
Arnhem	1
Barsbeek	2
Berkum	2
Culemborg – EVA Lanxmeer	4
De Ronde Venen	1
Den Bosch – Hintham en Hinthamerpark	3
Den Haag	1
Deventer	1
Deventer, Zandweerd	2
Drenthe	1
Edam-Volendam	1
Eindhoven – 't Ven	4
Eindhoven, Generalenbuurt	1
Eindhoven, Sintenbuurt	7
Enschede	1
Gooise Meren	1
Haarlem	1
Haarlem, Ramplaankwartier	4
Heeg	1
Heerhugowaard	1
Heerhugowaard	2
Heerhugowaard, De Rivierenwijk-Zuid	1
Hilvarenbeek; Hilverstroom	1
Houten	1
Houten, de Hoeven	1
Huizen, Stad en Lande en Bovenweg	1
Katwijk	2
Landelijk, buurtteams	1
Lelystad	1
Limburg	1
Medemblik	4
Nederland	3
Nijmegen	1
Nijmegen, Dukenburg Zwanenveld	1
Nijmegen, Zwanenveld	1
Rotterdam	1
Rotterdam	2
Rotterdam, Bospolder-Tussendijken	6
Rotterdam-Zuid	2
's-Hertogenbosch, De Buitenpepers	1
Soest	1
Uithoorn	1
Utrecht	2
Utrecht, Hoograven	1
Utrecht, Lunetten	1
Utrecht, Oog in Al	1
Utrecht, Rosariumbuurt	1

Locatie burgerparticipatie Aardgasvrij	Aantal
Utrecht, Tuindorp	1
Veenendaal	1
Venlo, Hagerhof-Oost	1
Vlieland, Duijnwijk	1
Wageningen	1
Wageningen, Benedenbuurt	5
Wesepe, Overijssel	1
Zeewolde	1
Zwartewaterland	2
Zwartsluis	2

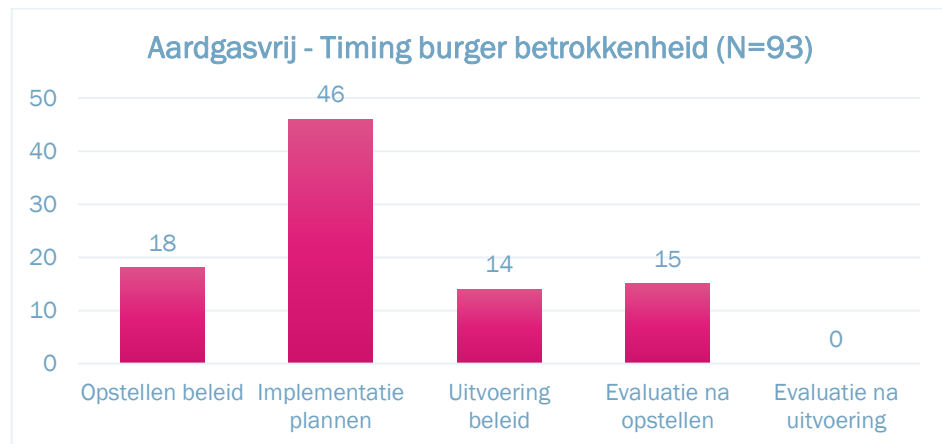
Timing

Figuur 27 Klimaatbeleid – Timing burger betrokkenheid

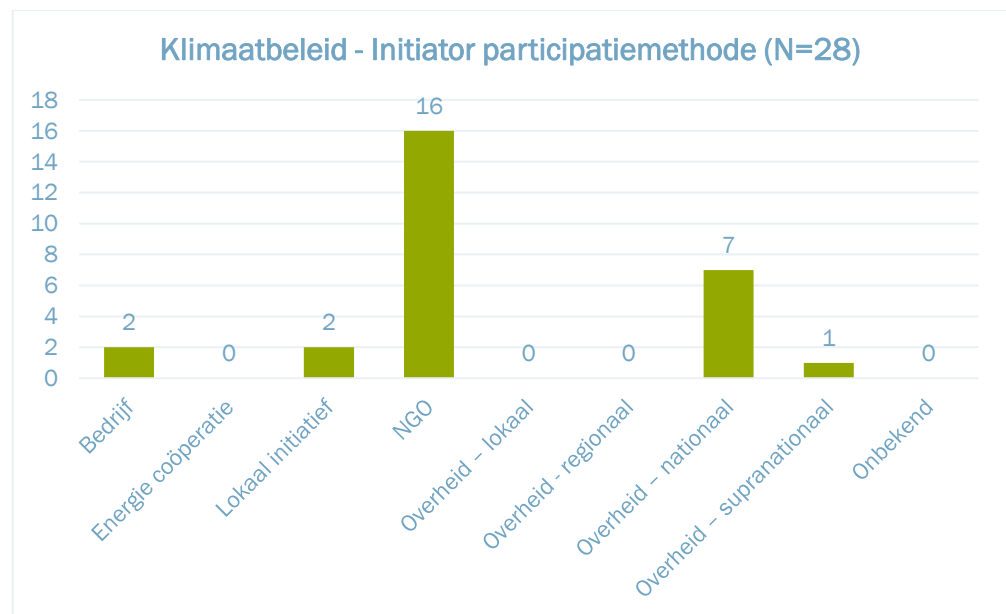

Figuur 28 Windenergie – Timing burger betrokkenheid

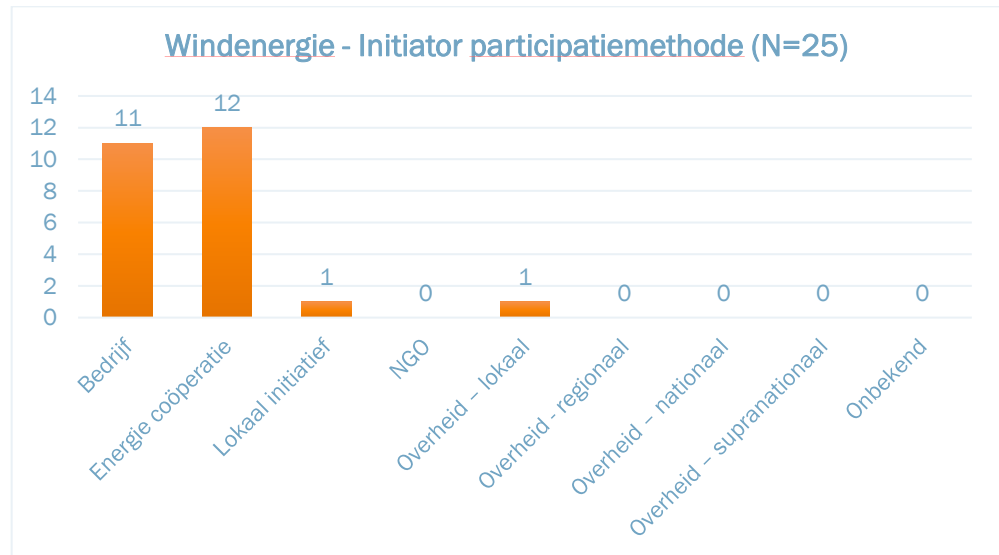

Figuur 29 Aardgasvrije wijken – Timing burger betrokkenheid

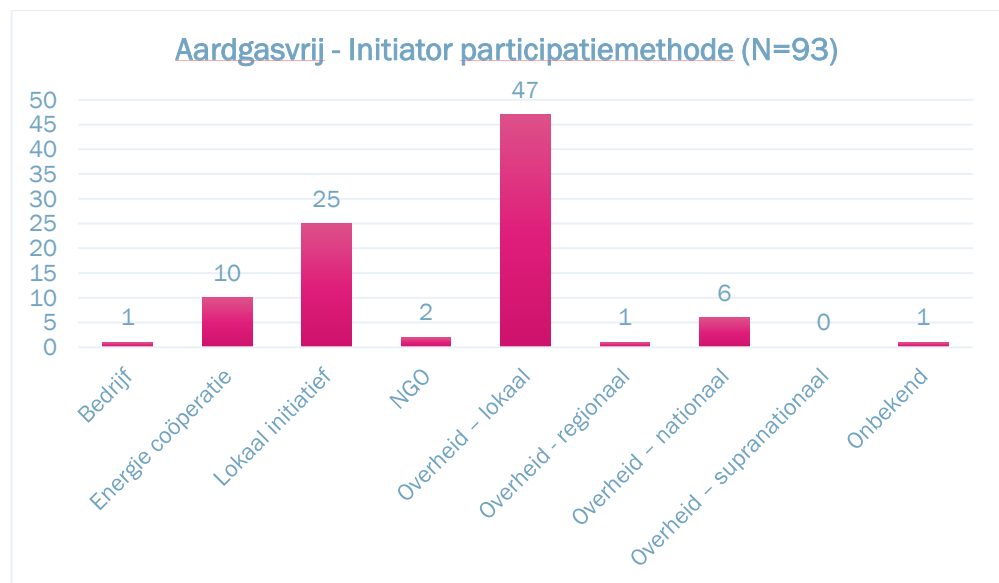
Initiator participatiemethode

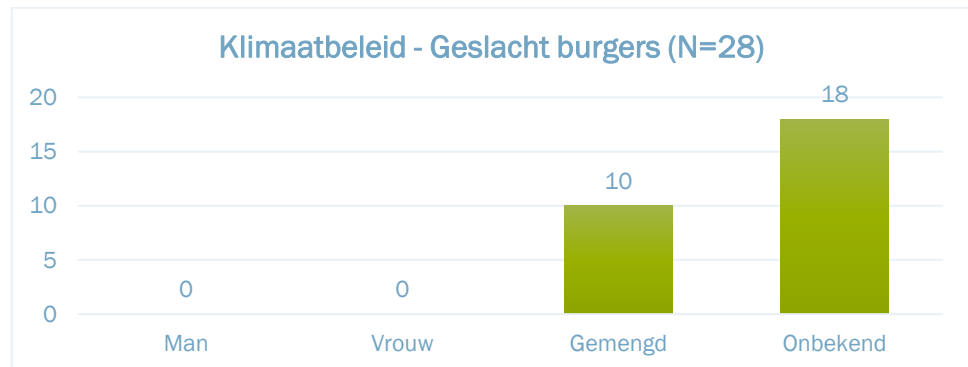
Figuur 30 Klimaatbeleid – Initiator participatiemethode

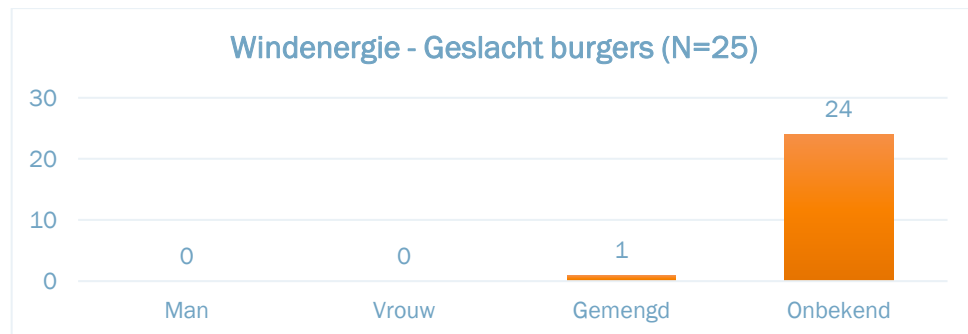
Figuur 31 Windenergie – Initiator participatiemethode

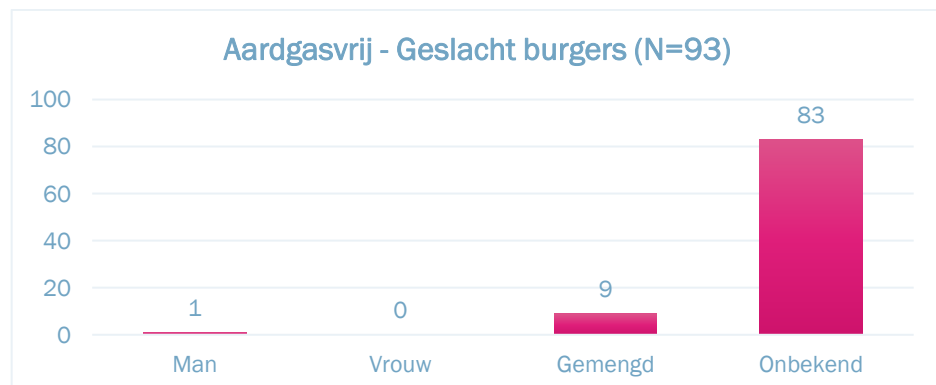
Figuur 32 Aardgasvrije wijken – Initiator participatiemethode

Geslacht burger

Figuur 33 Klimaatbeleid – Geslacht burgers

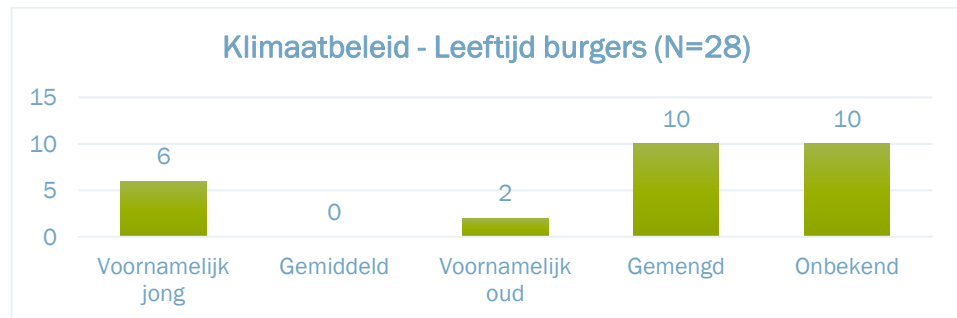

Figuur 34 Windenergie – Geslacht burgers

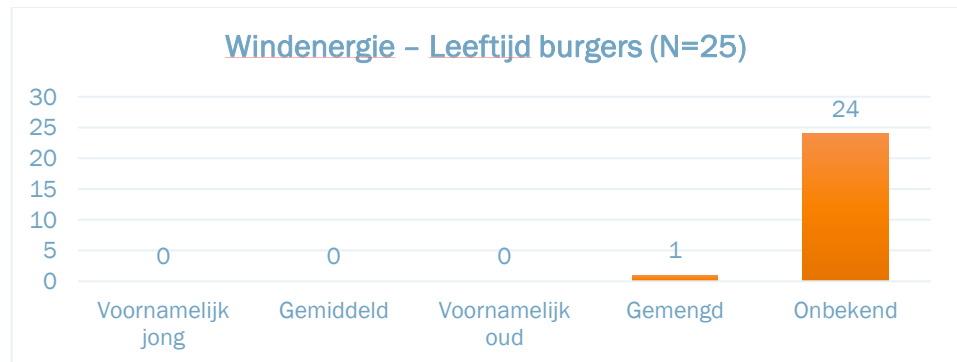

Figuur 35 Aardgasvrije wijken – Geslacht burgers

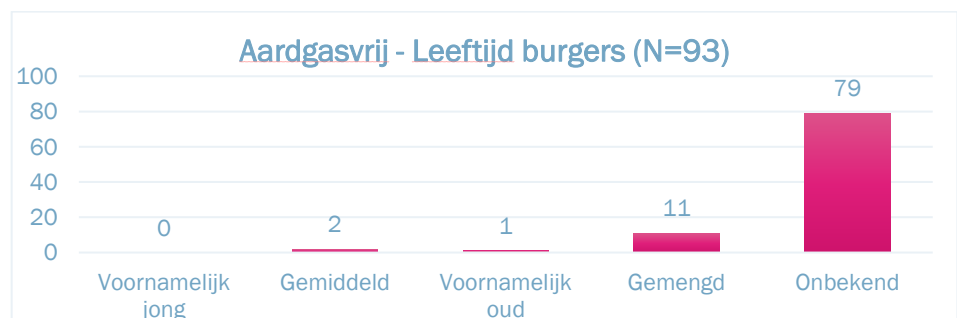

Leeftijd burgers

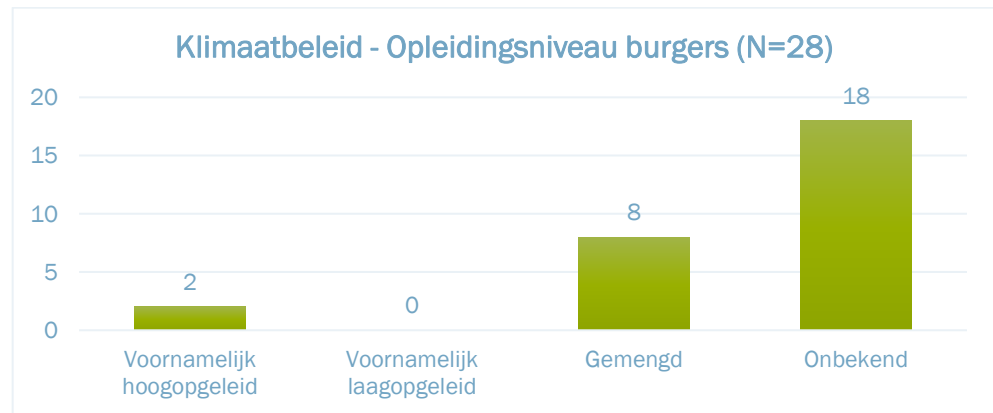
Figuur 36 Klimaatbeleid – Leeftijd burgers

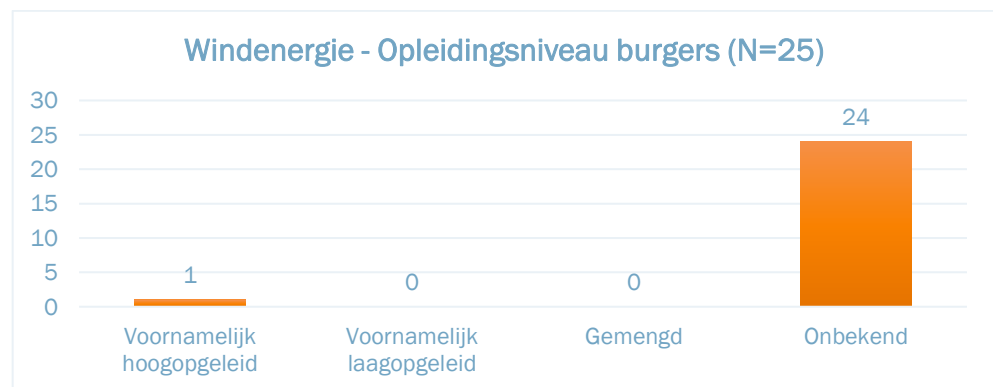
Figuur 37 Windenergie – Leeftijd burgers

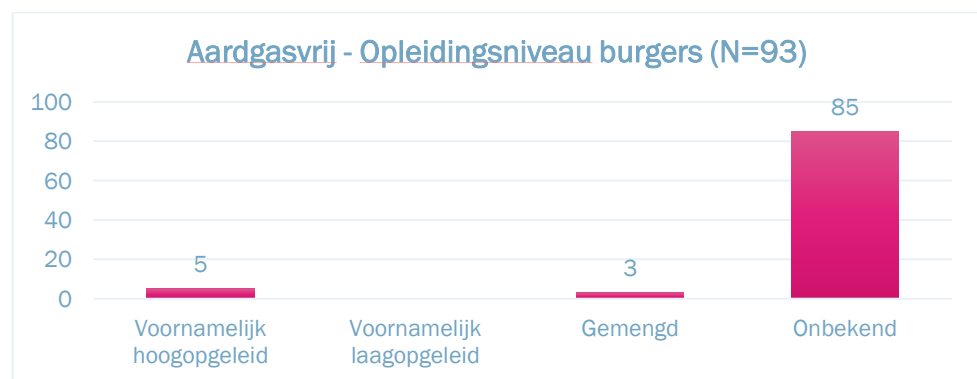
Figuur 38 Aardgasvrije wijken – Leeftijd burgers

Opleidingsniveau burgers

Figuur 39 Klimaatbeleid – Opleidingsniveau burgers

Figuur 40 Windenergie – Opleidingsniveau burgers

Figuur 41 Aardgasvrije wijken – Opleidingsniveau burgers

C Bijlage - Toelichting quickscan Regionale energiestrategieën

Om een eerste inzicht te krijgen in welke burgerparticipatiemethoden zijn ingezet bij de RES heeft onderzoeksbureau EMMA (2021) een quickscan uitgevoerd. We bespreken eerst wat de Regionale Energiestrategieën zijn, en vervolgens lichten we de quickscan toe.

Regionale Energiestrategieën

In het Klimaatakkoord uit 2019 is één van de afspraken het opwekken van grootschalige hernieuwbare elektriciteit (Klimaatakkoord, 2019). Het grootste deel daarvan wordt opgewekt op zee. Om op land de mogelijkheden te onderzoeken voor het opwekken van hernieuwbare elektriciteit, is samenwerking nodig tussen provincies, waterschappen en gemeenten, inwoners, bedrijfsleven, netbeheerders, energiecoöperaties en maatschappelijke organisaties. Het energienet of het zicht op een windmolen houdt tenslotte niet op bij de gemeentegrens. Daarom werken al deze partijen samen aan een Regionale Energiestrategie: de RES. Dat gebeurt in 30 energieregio's in Nederland.

In een RES wordt beschreven waar zonne- of windprojecten wel of juist niet kunnen komen en wat de impact is op de energie-infrastructuur. Er staat ook beschreven welke warmtevraag gemeenten (voor hun wijken) hebben en welke warmtebronnen beschikbaar zijn. Dit wordt afgestemd met omliggende gemeenten, zodat dubbel gebruik of onbenut potentieel voorkomen wordt (Handreiking 1.1. RES, 2019). Bij deze keuzes betrekken de RES-regio's ook inwoners, ondernemers en maatschappelijke partijen. Verder streven verschillende RES-regio's naar 50% lokaal eigendom van de productie (burgers en bedrijven), in aansluiting bij de afspraak uit het Klimaatakkoord. Het Nationale Programma RES geeft in haar Handreiking een aantal mogelijke participatiedoelen weer: acceptatie, goede kwaliteit van besluitvorming, draagvlak en eigenaarschap (Handreiking 1.1 RES, 2019).

De RES is niet alleen een document, maar ook een manier van samenwerken. De regio's hebben bij de start van het proces veelal de manier van samenwerking vastgelegd in een startnotitie. In oktober 2020 leverden de regio's een concept-RES op met een eerste inventarisatie van de zoekgebieden, een beschrijving over hoeveel energie de regio wil opwekken, hoe dat in de ruimte past en wat dat voor het energienet betekent. De RES'en 1.0 zijn op 1 juli 2021 ingeleverd. Hierin is de concept-RES verder uitgewerkt: in onder meer zoekgebieden voor de opwek van energie, en een (meer) concrete beschrijving van de (burger)participatie die plaatsvond of op weg naar de RES 2.0 gaat plaatsvinden. Hierbij wordt rekening gehouden met bestaand energiebeleid bij gemeenten: er zijn al veel wind- en zonneprojecten en daarnaast zijn gemeenten soms al bezig met de realisatie van projecten. Burgerparticipatie voor deze projecten heeft – indien gekozen is voor een participatieve aanpak - al plaatsgevonden. Elke 2 jaar past iedere energieregio de RES aan op grond van nieuwe inzichten, innovaties of ervaringen. Tijdens dit hele proces wordt gestreefd naar zowel burgerparticipatie tijdens het RES (beleids)ontwikkelproces als projectparticipatie bij specifieke projecten die hieruit

voortkomen. Op het moment van dit onderzoek zijn de regio's nog bezig om de RES 1.0 op te stellen.

Bij het opstellen van deze regionale plannen wordt invulling gegeven aan bestuurlijke en maatschappelijke betrokkenheid. Energieregio's kiezen in overleg met gemeenten, provincie en waterschappen zelf voor passende vormen van burgerparticipatie met een rolverdeling voor wie verantwoordelijk is voor communicatie en uitvoering hiervan. Het resultaat, de RES 1.0, heeft geen juridische status.

Quickscan

Recentelijk is er een rapport verschenen vanuit onderzoeksbureau EMMA (2021) waarbij, bij wijze van een quickscan, een vragenlijst is uitgezet onder de RES regio's. Met toestemming van de regio's konden we de antwoorden op de vragen specifiek over burgerparticipatie en communicatie inzien (voor 22 van de 30 regio's). In deze vragenlijst wordt ingegaan op participatiemethoden, georganiseerd door zowel de gemeenten als door de regio's zelf. De communicatieadviseurs van de regio's, die de vragenlijst hebben ingevuld, benadrukken hierbij dat zij niet van alle participatie-activiteiten van gemeenten op de hoogte zijn. Er zijn soms vele gemeenten in één regio en gemeenten kunnen in verschillende fasen (beleid tot uitvoering) burgerparticipatie hebben toegepast of nog gaan toepassen. De bevindingen vanuit de quickscan zijn dus afkomstig vanuit één informatiebron; communicatieadviseurs van de regio's. We hebben gekeken welke afgeronde participatiemethoden genoemd werden in de vragenlijsten voor de periode september 2020 tot januari 2021. Vervolgens hebben we bekeken of dit in lijn is met wat we vonden voor thema windenergie op land.